

„ÁTLAGOSAN ÉLÜNK...”

A kárpátaljai magyarság
gyermekes háztartásainak életkörülményei

SZERKESZTETTE:

CZIBERE IBOLYA – LONCSÁK NOÉMI – GÉGÉNY JÁNOS

„ÁTLAGOSAN ÉLÜNK...”

A kárpátaljai magyarság
gyermekes háztartásainak életkörülményei

Szerkesztette:

CZIBERE IBOLYA – LONCSÁK NOÉMI – GÉGÉNY JÁNOS

„ÁTLAGOSAN ÉLÜNK...”

A kárpátaljai magyarság
gyermekes háztartásainak életkörülményei

Szerkesztette:

CZIBERE IBOLYA – LONCSÁK NOÉMI – GÉGÉNY JÁNOS

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2017

A kötet a Nemzeti Tehetség Program NTP-HHTDK-16-0037 sz. projektjének támogatásával jelent meg

Lektorálta:
RÁCZ ANDREA

© Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISBN 978-963-318-657-2 (papír alapú kiadás)
ISBN 978-963-318-656-5 (elektronikus kiadás)

Kiadta: a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
Debreceni Egyetemi Kiadója, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató
Nyomdai előkészítés, borítóterv: Juhászné Marosi Edit
Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft.
Felelős vezető: Kapusi József
Készült Debrecenben, 2017-ben

TARTALOM

Előszó	7
LONCSÁK NOÉMI: Kárpátalja társadalmi, gazdasági, demográfiai jellemzői – a falvakban élő magyarság helyzete	9
GÉGÉNY JÁNOS: A kutatás módszertana	20
CZIBERE IBOLYA – KOVÁCH IMRE: A gyermekes háztartások helyzete a kárpátaljai magyar falvakban.....	30
MOLNÁR ÉVA – LONCSÁK NOÉMI: A kárpátaljai gyermekek helyzetének jellemzői.....	72
LONCSÁK NOÉMI: Gyermekszegénység a kárpátaljai magyarság körében	92
GÉGÉNY JÁNOS: A kárpátaljai gyermekes nők élettel való elégedettsége és mentális jólléte	116
KÓSA RITA DIÁNA: Iskolával kapcsolatos szülői elvárások Kárpátalján.....	143
VIRÁG ÁDÁM: Természetes támogató rendszerek a kárpátaljai térség gyermekes családjai körében	165
PACZÁRI VIKTÓRIA: Civil aktivitás Kárpátalján.....	178

ELŐSZÓ

2016 tavaszán debreceni szociológus hallgatók Kárpátalja magyarok lakta falvaiban szerveztek kérdőíves kutatást. A hat fős kutatócsoportnak az volt a célja, hogy feltárja a térségben élő gyermekes családok helyzetét és életkörülményeit, leginkább pedig azonosítsák a gyermekszegénységet, a Kárpátalján élő nélkülöző gyermekek problémáit és szegénységét. A kutatás szó szerint feltáró kutatás volt, hiszen a térségről sem hivatalos ukrán demográfiai-statisztikai adatok, sem helyi szinten nyilvántartott adatok nem álltak rendelkezésre. Mindezek következtében szükséges volt egy előzetes interjú feltáró kutatást végezni a helyi szegények körében, és beazonosítani a helyi életkörülményeket, a szegénységgel és a lokalitással összefüggő jellemzőket. Az interjúk kutatás eredményei alapján értelmezni tudtuk a helyi szegénység dimenzióit, a szegénység mélységét, tartósságát, a helyi cigányság helyzetét, a kirekesztődések lehetséges okait és formáit. Feltártuk az életkörülményeket meghatározó jövedelemszerzési stratégiákat, a helyi munkaerőpiac kínálta lehetőségeket, megismertük a munkamigráció jellemzőit, nők és férfiak eltérő helyzetét a szegénységben élő családok körében. Mindezeket követően a kutatócsoport tagjai a magyarországi gyermekszegénység-kutatások metodológiájának mintájára, a magyar viszonyokra összeállított háztartásokra és gyermekekre irányuló kérdőívek adaptálásával kidolgozták a kárpátaljai térségben is használható kérdőíveket.

A kutatást a gyermekes háztartások körében bonyolítottuk három faluban (Vári, Nagyborzsova, Halábor), négy napos ott tartózkodással. A hat fiatal 139 háztartásba jutott el, ezekben a háztartásokban 691 főről nyertünk információkat, köztük 253 gyermekről.

Mindezek eredményeit publikáljuk ebben a kötetben, melyet hiánypótlónak szánunk. Bízunk benne, hogy többek követik majd példánkat, ezzel is esélyt adva ennek a térségnek és a kárpátaljai falusi népességnek arra, hogy felhívjuk a figyelmet kritikus helyzetükre, a rendkívül alacsony helyi-

jóléti és szociális biztonsági szint életminőségükre és létbiztonságukra is kiható negatív következményeire.

Az adatfelvétel sikeréhez jelentősen hozzájárult helyi segítőnk, Erzsike, akit a kutatócsoport nagyon a szívébe zárt, és akinek erőn felüli támogatása nélkül nem valósulhatott volna meg a kutatás. Ezt a kötetet neki is ajánljuk, tiszteletünk és hálánk jeléül.

A szerkesztők, a szerzők és a kutatócsoport tagjai

LONCSÁK NOÉMI

KÁRPÁTALJA TÁRSADALMI, GAZDASÁGI, DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI – A FALVAKBAN ÉLŐ MAGYARSÁG HELYZETE¹

A térség társadalmi jellemzői

Kárpátalja Ukrajna 24 megyéjének egyike. Területe 12 800 km², 13 járásból és 5 megyei alárendeltségű városból áll. Az elérhető legfrissebb népszámlálás adatai szerint (2001) a több mint száz nemzetiségből nyolc a meghatározó. A magyarok száma 151 500 fő, ezzel a második legnagyobb etnikum a térségben (Molnár – Molnár 2005). Döntő többségük (73,8 százalék) Magyarország határától legfeljebb 20 kilométeres távolságban él, harmaduk a beregszászi, negyedük pedig az ungvári járás lakója (Gyémánt 2011). „A kárpátaljai magyarok 64,6 százaléka, azaz 97 918 fő 2001-ben falvakban élt, 8,8 százaléka (13 314 fő) ún. városi típusú településeken, 26,6 százaléka (40 284 fő) pedig városokban.” (Molnár – Molnár 2005: 24).

A térség magyar anyanyelvű cigány népességéről széles körű átfogó munkát írt 2010-ben Braun, Csernicskó és Molnár, melyben kitérnek a romák demográfiai helyzetére, területi elhelyezkedésükre, oktatásukra a magyar iskolákban, a többségi társadalom hozzájuk fűződő viszonyaira és bemutatják a társadalmi és egyházi szervezetek roma programjait is. A 2001-es adatok szerint 1000 kárpátaljai magyar anyanyelvű közül 55 roma volt, ez az arány azóta jóval magasabbra tehető, Braun és társainak eredményei óta azonban nem áll pontos adat rendelkezésünkre a magyarságon belüli arányukat tekintve.

¹ A következőkben bemutatott területi jellemzés jelentős része már a 2015-ös feltáró kutatásban leírásra került, azonban elkerülhetetlennek tartottuk a térség alapvető bemutatását, mivel azóta jelentősebb tanulmányok és egyéb statisztikai adatok nem váltak elérhetővé. Az elérhetőekkel való frissítés megtörtént. Egy része elérhető: Loncsák Noémi (2015): Szegénységi lét az ukrainai magyarság körében. In: Dobi Edit (szerk.): *Juvenilia VI. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Debrecen, Printart-Press Kft. 193–208.

A népesség iskolázottság szerinti összetételét jelentősen befolyásolják az ukrán iskolarendszer sajátosságai. Az ukrainai oktatási törvényt a rendszer-váltás előtt fogadták el, megtartva a szovjet 11 osztályos középiskolák rendszerét, amely az oktatási intézményeknek három fokozatát különbözteti meg, az elemi iskolákét, az alapiskolákét és a teljes középiskolákét (Túri 2009). Molnár József és Molnár D. István (2005) az oktatási intézményeket az ukrainai rendszer alapján a következő szintekbe sorolták be:

- a) Iskola előtti nevelési intézmények: a bölcsőde és az óvoda.
- b) Az alsó tagozat, amely elemi szintű végzettséget ad (a beiskolázási korhatár 6 év).
- c) Az általános iskola (5–9. osztályok), melynek a végén a tanulók négy alaptantárgyból vizsgáznak, ezzel megszerezve az általános iskolai végzettséget.
- d) A szakmunkásképzők, amelyek a 9. osztályt elvégzett tanulók számára egy szakma elsajátítását biztosítják, de érettségit nem adnak.
- e) Középiskola, amely 11 osztály elvégzése után érettségi vizsgával zárul. Általában a középiskolák magukba foglalják az elemi és az általános osztályokat is.
- f) Gimnáziumok, líceumok: 12 évig tart az oktatás, bizonyos tantárgyak-ra szakosodva, és érettségivel zárul.
- g) Szakközépiskolák: általános iskola után felvételizhetnek ide a tanulók.

A képzési idő szakmától függően 3-4 év, elvégzése után a tanulók szakképesítést és érettségit szereznek. Az oktatási törvény értelmében a felsőoktatási intézmények besorolására négy akkreditációs szintet határoztak meg. Az első szintbe sorolták a technikumokat, a másodikba a koledzseket. A harmadik és negyedik szinthez a főiskolák, az egyetemek és a konzervatóriumok tartoznak. A 2001-es népszámlálás alapján Kárpátalja lakosságának közel fele középiskolai végzettséggel, tehát érettségivel rendelkezik, azonban ez nem felel meg az európai érettségi kategóriájának. A lakosság 8,4 százaléka végzettség nélküli, 15,8 százalék elemi iskolát végzett (1–4. osztály), 19 százalék pedig általános iskolai végzettségű (1–9. osztály). Mindössze 7,6 százaléknak van valamilyen felsőfokú végzettsége (Molnár – Molnár 2005). A tankötelezettség korhatára 18 év.

A vallási felekezetekhez való tartozás szempontjából is a sokszínűség jellemző. Felekezeti megoszlásokról nem készülnek statisztikák, csak az egyes egyházak számolják tagjaikat, de ezek az adatok sem nyilvánosak. A 2003-

as adatgyűjtések alapján Kárpátalja lakosságának legnagyobb része református (körülbelül 70–75%), de jelentős még a római és a görög katolikus egyház szerepe is (17–17%). Teperics Károly középiskolások körében végzett felmérése lehetőséget adott a tanulók vallásosságának megismerésére. A diákok több mint fele jár rendszeresen templomba, hetente vesznek részt istentiszteleten. Számos társadalomtudományi kutatás magyarázza e jelentős arányokat azzal, hogy a kárpátaljai magyarság számára az egyház és a vallás egyfajta identitásképző dimenzió, amely ápolja és továbbadhatóvá teszi a magyar kisebbségi nyelvet és kulturális hagyományokat (Teperics 2013).

A kisebbségi magyar léthelyzet egy fontos mutatója a nyelvhasználat és az identitás (Beregszászi – Csernicskó 2004). A legfrissebb tanulmányokat a témában Hires-László (2010; 2013; 2016a; 2016b; 2017) publikálta a nemzeti és lokális identitások, a nyelvhasználati szokások és az iskolai tany nyelv-választás témáiban.

A térség gazdasági jellemzői

Kárpátalja megye hozzájárulása az ország GDP-jéhez mindössze 1,5 százaléka, Ukrajnában ezzel az utolsó helyet foglalja el (Imre 2009). A gazdaság valamennyi ága alacsony határfokú, az egy főre jutó termékgyártás az országos átlag felénél is kevesebb Kárpátalján (Baranyi 2005).

A megélhetést biztosító ágazat leginkább a mezőgazdaság. Ennek több oka van, az egyik legfontosabb, hogy az ipar tönkrement, emiatt sokan visszaköltöztek a falvakba, mivel ott az alapvető élelmiszerek megtermelése valamilyen szinten megoldható (Baranyi – Balcsók 2004).

A kutatók egyetértenek abban, hogy a kárpátaljai térség már akkor is fejletlen területnek számított, amikor Magyarországhoz tartozott. A Szovjetunió – később Ukrajna – részeként csak tovább romlott a helyzet. A legnagyobb problémát leginkább a magas munkanélküliség jelentette és jeleníti ma is. Gyémánt 2002-es adatai szerint a gazdaságilag aktív korú népesség 6,5 százaléka volt abban az időszakban munkanélküli. A 2007-es Kárpát Panel vizsgálat során is ez a munkanélküliségi arány a jellemző a térségre. Az ukrán statisztikai adatok pedig 2012-ben ezt a számot valamivel magasabbra, 8,7 százalékra becsülik. Ez az arány a valóságban jóval magasabb,

mert csupán minden tizedik ember regisztrálja magát a foglalkoztatási központokban. Így a munkanélküliek arányát minimálisan a hivatalos érték tízszerezésére becsülik. Egyes magyarok lakta településeken ez akár 100 százalék is lehet. Az ilyen helyzetben lévő települések lakossága arra kényszerül, hogy illegális munkából tartsa el magát és családját. Biztos megélhetést sok esetben a magyar határ közelsége ad, illetve az utóbbi években fellendülő idegenforgalom, amely enyhíteni látszik a súlyos gazdasági helyzetet, de megoldani nem képes (Gyémánt 2011).

Kárpátalja a Kárpát-medence legszegényebb területe. Kárpátalja Ukrajna egészéhez képest több szempontból is marginális helyzetben van. A kárpátaljai jövedelmeket a fővárosi és az országos értékekhez viszonyítva Sik Endre (2015), eredményei szerint a perifériális munkaerőpiaci helyzet kedvezőtlenül hat a jövedelemre. Míg 2000-ben az ország havi átlagjövedelme 413 hrivnya (12 ezer forint), Kárpátaljáé 310 hrivnya (9 ezer forint), ugyanez az érték 2007-ben országosan 1582 hrivnya (46 ezer forint), Kárpátalján pedig 1272 hrivnya (37 ezer forint)². Friss adatok hiányában a régióra vonatkozó területi statisztikákra a 2007-es Kárpát Panel kutatási eredményeiből lehet következtetni. Ezt a felmérést Molnár Eleonóra és Orosz Ildikó végezte Kárpátalján, 350 fős mintán, a háztartások szintjén többlépcsős véletlen mintavételi módszerrel. Eredményeik szerint az aktív korú foglalkoztatottak havi átlagkeresete 767 UAH³, míg az inaktívaké 446 UAH.

A kárpátaljai magyarok környezetének infrastrukturális ellátottságára – külön statisztikák hiányában – egy 2008-as kutatásból tudunk következtetni. Darcsi (2008) felmérése alapján a megkérdezett települések alapvető infrastrukturális ellátottsága igen hiányosnak mondható. A vezetékes földgázrendszer kiépülése a szovjet éra alatti időre tehető, amelynek fejlesztése a rendszerváltást követően leállt. A későbbi fejlesztések pedig elsődlegesen az ukrán falvakra koncentráálódtak, így a kutatás által érintett települések között is vannak olyanok, ahol még ma sincs vezetékes földgáz. Az ivóvízrendszer a települések 77 százalékában egyáltalán nincs kiépítve és mindössze 13 százalékukban tekinthető megoldottnak. A csatornázottság még ennél is rosszabb, a megkérdezettek 82 százalékánál egyáltalán nincs kiépít-

² Sik (2015) kutatása forintban elemezte a helyzetet, de a könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért a nemzeti pénznemben is megadjuk ezeket az értékeket, a Sik által használt 2008. január 31-ei árfolyam alapján.

³ Az említett kutatás feldolgozásakor 1 euró 7,2 hrivnyának (UAH-nak) felelt meg.

ve a hálózat. A szeméttárolás a 65 százalékuknál megoldottnak tekinthető, 25 százalékuknál teljesen hiányzik.

„A települések nagy részén gondot jelent az alapvető infrastruktúra kiépítése és évtizedekig is eltart, mire sikerül befejezni azt. Elsősorban az anyagi gondok miatt, mivel a helyi önkormányzat nem kap elég pénzt a járástól az infrastrukturális fejlesztésre, önerőből viszont nem tudja megoldani. Nagyon sok esetben a polgármesterek a település lakosságának anyagi hozzájárulásával tudják csak megoldani a közművesítést.” (Darcsi 2008: 69).

A térség szociálpolitikai ellátórendszere és szociális ellátásai

Az ország Európa legelmaradottabb állama, és világviszonylatban is jelentős a szegénység. A Central Intelligence Agency által kiadott The World Factbook 2010-es adatai szerint a lakosság 24,1 százaléka szegénységben él Ukrajnában. A teljes országra vonatkozó információkon túl részletesebb területi adatok a szegénységgel kapcsolatban nem elérhetőek.

A legtöbb egészségügyi szolgáltatást a kormány által finanszírozott regionális, ill. megyei tulajdonban lévő egészségügyi intézményekben nyújtják. A Szociális Minisztériumhoz tartoznak az ápolási otthonokban nyújtott szolgáltatások és a társadalombiztosítás felügyelete is. Ukrajnában nincs érvényes egészségbiztosítási törvény. Az egészségügy az adóalapú finanszírozás modelljére épül, minden lakosra kiterjedő és elméletileg ingyenes. Törvényesen a térítésmentesség nem terjed ki a gyógyszerellátásra és a fogászati ellátásra. Az Ukrán Statisztikai Hivatal becslése szerint az ország GDP-jének 2,8%-át fordítják egészségügyre, amely azonban nem tartalmazza a magánbefizetéseket. Ezek azok az informális hozzájárulások, amelyeket a lakosság fizet a különböző gyógyszerekért, kötszerekért, fekvőbeteg ellátásért, és még az ellátásoknak további elemeiért, és ezek teszik ki a közvetlen egészségügyi kiadások mintegy 50%-át (ESKI 2005).

Ukrajna szociálpolitikai rendszerének jellemzőiről nem érhetőek el adatok, a szociális juttatásokról a jogszabályi rendelkezéseken és a megyék szociális osztályai által közzétett információkon túl az Ukrán Statisztikai Hivatal közleményeiben található információk, melyek szerint a meglévő szociális ellátások kapacitásai nem igazodnak a lakosság szükségleteihez. Nem

megoldott az országban a munkanélküliek ügye sem, ezáltal a foglalkoztatásból kiszoruló emberek sok esetben végleg eltűnnek a munkaerőpiacról a védőháló kiépíttetlensége miatt.

A szociális juttatások rendszere elméletben a jogszabályok alapján működik, azonban az ellátások nagy része nem jut el a rászorulóig. A következőkben Kárpátalja megyei szociális osztályának 2014-es évi adatai, és a szociális témájú jogszabályokban foglaltak alapján mutatjuk be az ellátások rendszerének legfontosabb jellemzőit. A jóléti juttatások két nagyobb kategóriája a gyermekeknek és az időseknek járó juttatások. A gyermekek után járó ellátások körében külön segély jár a terhes nőknek a terhesség ideje alatt, amelynek mértéke több tényezőtől függ. A gyermekek születésekor egy viszonylag magas egyszeri összegre jogosultak, amely 10.320 UAH⁴, ezen felül havi bontásban további 860 hrivnyára, a gyermekek számától függően 24, 48 vagy 72 hónapon át. A gyermekgondozási segély 3 éves korig jár, melynek összege a gyermekszám növekedésével arányosan növekszik. Az első gyermek után kerekítve 860, a második után 1075 és a harmadik gyermek után 1580 UAH illeti meg a jogosultakat. Leányanyasági segély jár minden egyedülálló anyának, melynek összegét sávosan állapítják meg a gyermek korától függően. Ennek összege körülbelül fele a gyermekgondozási segélynek, és a gyermek 23 éves koráig jár. Léteznek még további rászorultság alapján járó támogatások a gondozás alatt álló gyermekek, az árva és családból kiemelt gyermekek, valamint a fogyatékos gyermekek számára is.

A második kategóriába a nyugdíjak sorolhatók. Ezek közül az öregségi nyugdíj 60 éves kor felett jár. A jogosultsághoz a férfiaknak legalább 35 éves, a nőknek legalább 30 éves munkaviszonnyal kell rendelkezniük, a minimális öregségi nyugdíj 2014-ben 949 UAH. Azok, akik nem jogosultak nyugdíjra vagy rokkantak, állami szociális segélyt kapnak, melyet igényelni kell, a férfiak esetében 63 éves kor felett, nőknél pedig 58 éves kor felett. A nyugdíjak második csoportjába a munkaképesség teljes vagy részleges elvesztése esetében járó ellátások tartoznak. Ezek további három típusba sorolhatók a munkaképesség szerint: az első csoportban az öregségi nyugdíj 100 százalékát, a másodikban 90 százalékát, a harmadikban pedig az 50 százalékát kapják. A nyugdíjak harmadik típusa az özvegyi nyugdíjból és az árvasági ellátásból áll. Ez az ellátás a családfenntartó elvesztése miatt vagy a munkakép-

⁴ 2015. január 7. aktuális árfolyam 1 EUR = 18,76 UAH

telen családtagok után jár. Egy árva esetén az elhunyt öregségi nyugdíjának 50%-a, kettő vagy több árva esetén pedig a 100%-a jár mindaddig, amíg a gyermekek be nem töltik a 23. életévüket (és nappali tagozaton tanulnak).

Az előzőeken túl különböző rászorultság alapján járó szociális támogatások is igényelhetők, mint például a lakásfenntartási támogatás, fűtési támogatás, de ezek az ellátások az esetek többségében nehezen teljesíthető feltételekhez kötöttek, és sok adminisztrációval jár az igénylésük. A rászorulóknak többnyire a fent említett alapvető ellátásokról sem értesülnek, ha pedig értesülnek, többnyire nem felelnek meg az előírt kritériumoknak.

A Beregszászi járás és a kutatásba bevont három falu területi jellemzői

A járások, illetve a kisebb területi egységek részletes statisztikai adatainak hiánya miatt korlátozottak az adatforrásaink a Beregszászi járásra és a vizsgált településekre vonatkozóan is.

Kárpátalja megye 13 járása közül a magyarság csak a Beregszászi járásban él abszolút többségben. A járás lakossága a 2011-es adatok szerint 51.720 fő volt, amelyből 76,1 százalék magyar (Ukrán Statisztikai Hivatal 2011). A járásban két városi jellegű település található, a járási központ Beregszász, illetve a 3032 fős kisváros, Bátor. A járás további települései nagyobb, illetve kisebb méretű falvak. Az ipari termelés leginkább a járási székhelyen zajlik, a környező falvakra a mezőgazdaság és az önellátás a jellemző. A járás meghatározó iparágai a feldolgozóipar, az élelmiszeripar és a könnyűipar. Beregszász központi szerepére következtethetünk a járás teljes intézményrendszerének helyi koncentrálódásából. A település a központja a járás egészségügyi, munkaügyi, oktatási, vallási és szociális intézményeinek. A Beregszászi Járási Kórház biztosítja a teljes járás egészségügyi ellátását, melynek felszereltsége jóval elmarad az országos átlagtól. A közigazgatási intézmények is Beregszászon találhatók, a nagyobb községekben csupán néhány kisebb nappali ellátó-intézmény működik. A településen három magyar tantervű középiskola, valamint egy magyar tantervű gimnázium található. 1996 óta itt működik az első magyar tantervű felsőoktatási intézmény, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Beregszászban

található a Kárpátaljai Református Egyház székhelye is. A város jelentős kulturális központja is a járásnak.^{5,6}

A kutatáshoz kiválasztott települések az előzőekben bemutatott Beregszászi járásban találhatóak, a kiválasztásuk során elsődleges szempont volt, hogy magyarok lakta települések legyenek, illetve, hogy a települések szimbolizálják a különböző lakosságszámú falvakat. A járásban Beregszászon kívül a falvak jelentik a meghatározó településtípust, amelyek lakosságszámukat tekintve három kategóriába sorolható, a 2001-es népszámlálás adatai szerint: 500-1000 fő közötti, 1500-2000 fő közötti és 3000 fő körüli lakosságszámú települések. A települések egyéb jellemzők szerint történő összehasonlítása a hiányzó statisztikai adatok miatt nem volt lehetséges. Kutatásunk során településnagyság szerint három települést választottunk ki.

Az első település Vári (korábban Mezővári), amely a járás legnagyobb magyar lakta községe, funkcionálisan több központi feladatot lát el. A 2001-es népszámlálás alapján 3147 fős lakossággal rendelkezik. A település népességének összetételére vonatkozóan sem állnak rendelkezésre frissebb adatok a 2001-es népszámláláshoz, ez alapján a lakosság 80,5 százaléka magyarnak vallotta magát, 17,8 százaléka cigánynak, 1,7 százaléka pedig ukránnak vagy orosznak. Tehát a lakosság több mint 98 százaléka magyarnak tekinthető, figyelembe véve, hogy a cigány lakosság is magyar anyanyelvű. Helyben működő oktatási intézmény a II. Rákóczi Ferenc Középiskola. A településen található a Vári Nyírfácska Óvoda is, a cigány gyermekek számára saját óvoda működik, Mezővári Immanuel Cigányóvoda néven. A községben található a járás egyik időskorúak nappali ellátó intézménye is, valamint a fogyatékos emberek nappali ellátó intézménye, ahol 10-14 gyermek gondozása zajlik.

A kutatásba bevont további két kisebb lakosságszámú településről (Nagyborzsova, Halábor) nem állnak rendelkezésre információk. Nagyborzsova a második nagyságrendű településtípusba sorolható település, lakossága 1502 fő (2001-es adat), a magyarság aránya 94,9 százalék, a népesség 5,1 százaléka ukrán anyanyelvű. Rendelkezik saját óvodával és általános iskolával (9 osztályig), illetve kicsi postával és ideiglenes orvosi rendelővel,

⁵ <http://www.karpatinfo.net/regiok-hirei/karpatalja-beregszasz-beregszaszi-jaras-hirei> (Utolsó letöltés: 2017.01.03.)

⁶ <http://kiszo.hhrf.org/> (Utolsó letöltés: 2017.01.03.)

egyéb közintézménye nincs. Halábor a legkisebb település, 752 fős és 98,1 százalék a magyarság aránya, az ukrán népességé kevesebb, mint 2 százalék. Óvoda van a településen, iskola nincs, így a gyermekek többsége vagy a vári II. Rákóczi Ferenc Középiskola tanulója, vagy Beregszász valamelyik iskolájába jár. Egy kisbolt található még a településen, illetve helyi kisvállalkozók szolgáltatásai érhetők el. A településeken a református vallás a meghatározó. A kulturális élet központja is a református egyház.

Felhasznált irodalom

- Baranyi Béla – Balcsók István (2004): Határ menti együttműködés és a foglalkoztatás kelet-magyarországi helyzetkép. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet
- Baranyi Béla (2005): Új kihívások a magyar–ukrán határ menti együttműködésben. In: Tanulmányok a „Határország a minőség útján” című tudományos konferenciáról. (szerk.): Hautzinger Z. Pécs: Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja. 153–165
- Braun László – Csernicskó István – Molnár József (2010): Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján. Ungvár: PoliPrint
- Central Intelligence Agency (2010): The World Factbook.
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
- Csernicskó István (2004): A kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálata: előzetes egy most induló kutatás anyagából. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról, 174–177. Ungvár: PoliPrint
- Darcsi Karolina (2008): A 2006-os ukrainai választások és a kárpátaljai magyarság. In: dr. Soós Kálmán (szerk.): A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye. Ungvár: PoliPrint. 63–86
- Департамент соціального захисту населення Закарпатської ОДА (2014): http://www.zaksoc.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=73&Itemid=69
- Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet (2005): Tájékoztató országtanulmány. Ukrajna. Budapest, ESKI Egészségügyi Rendszertudományi Irodája

- Gyémánt Richárd (2011): A határon túli magyarság demográfiai és társadalomstatistikai sajátosságai. Szeged, Doktori értekezés
- Hires-László Kornélia (2010): „Az öreg fát nagyon nehéz kivágni”. A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: PoliPrint
- Hires-László Kornélia (2013): A kárpátaljai magyarság identitása szociológiai dimenziók mentén. In: Kötél Emőke és Szoták Szilvia szerk. Hagyomány és jövőkép. Anyanyelvek, oktatáspolitikai stratégiák, karrierkövetés. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. Budapest, 2013. 415–440 old.
- Hires-László Kornélia (2016a): „Magyar világ” Beregszászon? In: Gazdag Vilmos (szerk.): Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások. Nemzetközi interdiszciplináris konferencia, 2015. március 26–27. Előadásvázlatok. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
- Hires-László Kornélia (2016b): Új stratégiák? Módosulnak a tannyelv-választási szokások Kárpátalján? In: Hires-László Kornélia szerk. Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II., 119–136. Ungvár: Autdor-Shark. 2016.
- Imre Gabriella (2009): Szabolcs-Szatmár-Bereg és Kárpátalja. Periférikus helyzetű megyék az Európai Unió külső határán. EU Working Papers, 2009/12(1): 67–78
- I. B. Калачова (2013): Соціальні індикатори рівня життя населення. Київ, Державна Служба Статистики України
- Mezővári Községháza adattára (2005)
- Mezővári Református Egyház adattára (2005)
- Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó (2007): Kárpátalja (Ukrajna). In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 185–244
- Molnár József – Molnár D. István (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa
- O. Г. Осауленка (2013): Статистичний збірник – Регіони України. Частина I. Київ, Державна Служба Статистики України

- Sik Endre (2015): Adalékok a hármashatár háromszoros beágyazottsághoz. In: Sik Endre – Surányi Ráchel (szerk.): Határhatások. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar (ELTE TáTK) és Társadalmi Kutatási Intézet Zrt. (TÁRKI), 34–94
- Teperics Károly (2013): Tanulmányi célú nemzetközi migráció Kárpátalján. Műhelytanulmányok I. Debrecen: Didakt – Márton Áron Szakkollégium

GÉGENY JÁNOS

A KUTATÁS MÓDSZERTANA

Kutatásunk elsődleges célja a kárpátaljai magyarság gyermekszegénységének feltárása. Az adatfelvételt a gyermekes háztartások körében végeztük, azzal a szándékkal, hogy feltárjuk, kiket és milyen arányban érint körükben a gyermekszegénység. A családok finansziális helyzetének, valamint a szegénység mértékének és változatainak az azonosítása mellett, a családok és a megkérdezettek szubjektív jóllétének, társas kapcsolatainak és egészségi állapotának a felmérésére is törekedtünk.

A térség népességére, demográfiai összetételére vonatkozóan nem állnak rendelkezésre információk. A létező tanulmányok és statisztikai adatok is, amelyeket az előzetes térségleírásban felhasználtunk, a legutolsó népszámlálás (2001) eredményeire épülnek, ezek a népszámlálási adatok azonban nem alkalmasak szegénységvizsgálatra. A kárpátaljai magyarságról csak szórványosan, és elsősorban a határ mentiség kérdésére irányulóan található néhány tanulmány (Baranyi – Balcsók 2004; Baranyi 2005; Kötél – Szarka 2009; Sik – Surányi 2015), valamint egyetlen nagyobb kutatásról tudunk, amely az ott élő cigányság helyzetével foglalkozik (Braun – Csernicskó – Molnár 2010). A térség szegénységéről nem állnak rendelkezésre kutatások. Az információhiányok miatt a szegénységre vonatkozóan két saját kutatást szerveztünk és két adatfelvételt készítettünk.

Az első egy tájékozódó, informálódó, kvalitatív adatfelvétel volt, szakértői mintavétel alapján, amely 2014 novemberében zajlott.¹ A Vári nevű településen készült huszonhárom feltáró interjú közül három készült helyi döntéshozóval², segítővel, és húsz a helyi szegénységben élő érintettekkel. Az interjúalanyok kiválasztása két fő szempont alapján történt. Egyrészt, fontosnak tartottuk, hogy olyan háztartásokat, családokat keressünk fel, ahol

¹ A kutatást szervezte és az interjúkat készítette: Loncsák Noémi.

² A három döntéshozó kiválasztására azért került sor, mert részletes adatok előzetesen nem álltak a rendelkezésünkre a településről.

az eltartó nem rendelkezik biztos jövedelemmel, másrészt az is a kiválasztás kritériuma volt, hogy az alanyokat saját, szubjektív megítélésük szerint a környezetük szegényként kategorizálja. Ez a másodlagos kritérium végül a helyszínen fontosabb szelektáló tényezőt jelentett, mivel a lakosság legnagyobb része a vizsgált területen nem rendelkezik biztos jövedelemmel. A lehetséges interjúalanyokhoz a helyi segítők, döntéshozók közreműködésével jutottunk el. Az interjúalanyok kiválasztása során a kutatás kvalitatív és feltáró jellege miatt nem törekedtünk reprezentativitásra, azonban igyekeztünk kellően heterogén mintát összeállítani a minél részletesebb tájékozódás érdekében.³ A szegénység feltárására a kutatásban feltett interjúkérdések hat nagyobb dimenzió mentén szerveződtek, melyek megfeleltethetők a klasszikus szegénységvizsgálatok, életszínvonal-kutatások szempontjainak.

A második kutatás egy, az ezekre az eredményekre építő kvantitatív adatfelvétel volt, amely átfogó eredményeinek feldolgozása és bemutatása a jelen kötetünk célja. A kérdőíves adatfelvételt nyolc fős kutatócsoport végezte, 2016 áprilisában, a kérdezőbiztosok a Debreceni Egyetem szociológia alapszakos, mesterszakos és doktorandusz hallgatói⁴ voltak. Czibere Ibolya és Kovách Imre nyújtott szakmai segítséget a kutatócsoport számára.

A klasszikus magyarországi gyermekszegénység és gyermekesély kutatásokban használt, a MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport által kidolgozott kérdőívet vettük alapul, melyet adaptáltunk, a térségre vonatkozó kérdésekkel egészítettünk ki. A háztartási kérdőívek tartalmazzák az általános információkat a háztartások szerkezetéről, jövedelmi viszonyairól, lakáshelyzetéről. A gyermekkérdőívek korosztályokra specializált kérdésekkel mérték fel a gyermekek fizikai szükségleteit, egészségügyi helyzetét, fejlődésüket, óvodai/iskolai körülményeiket, felszereléseik meglétét, oktatási esélyeiket és a szülői aspirációkat. A munkacsoport tagjainak kutatási *érdeklődése* alapján plusz dimenziók kerültek a kérdőívekbe. Ennek megfelelően mértük a megkérdezettek:

- vallásosságát (egyéni meggyőződés és vallási szertartásokra járás gyakorisága alapján);

³ Az interjúalanyok adatai a függelék 1. számú táblázatában találhatók.

⁴ A kérdezőbiztosok: Gégény János, Kósa Rita Diána, Loncsák Noémi, Paczári Viktória, Szarka Melitta és Virág Ádám. A kutatást vezette: Loncsák Noémi.

- egészségi állapotát (főként szubjektív módon, önmegítélés alapján);
- étellel való elégedettségét és pszichológiai jóllétét (nemzetközi standardok alapján);
- társas kapcsolatainak mennyiségét és minőségét;
- állampolgárságról való elképzeléseit és tájékozódásának módját;
- valamint a 2015-ös ukrán–orosz konfliktusnak a térségben érzékelhető hatását.

A szegénység méréséhez használtunk a megkérdezettek lakásainak állapotára vonatkozó⁵, a háztartás különböző bevételi forrásairól és kiadásairól szóló, mindennapi háztartási eszközöket indikátorként használó, deprivációt mérő materiális indikátorokat, illetve a szubjektív anyagi helyzetet mérő kérdéseket. Az elemzések során a kérdőív által biztosított lehetőségeket kihasználva olyan összetettebb mérőszámokat is alkalmaztunk, mint különböző deprivációs indexek⁶, a háztartások munkaintenzitása⁷ vagy a szegénység és kirekesztettség veszélyét mérő, az EUROSTAT által is használt AROPE⁸ mutató.

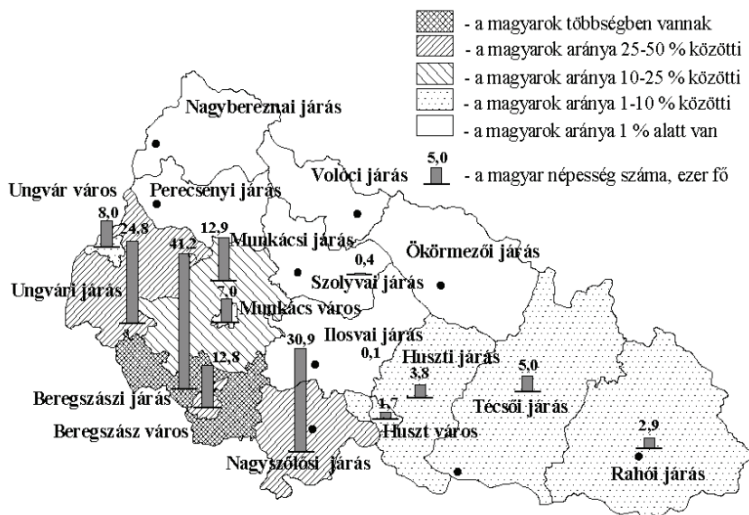
Kárpátalján az adatfelvételhez szükséges minta célpopulációját a magyar lakosságot arányaiban legnagyobb mértékben tartalmazó beregszászi járás három kiválasztott településén élő, 18 évnél fiatalabb, gyermekkel rendelkező háztartások adták.

⁵ Ezekkel a kérdésekkel a lakóköörülményekben kifejeződő esetleges hiányokat, vagy más néven a lakásdeprivációt és annak mértékét igyekeztünk mérni és főként a lakások felszereltségére, és állapotára vonatkoztak.

⁶ Olyan, főként anyagi deprivációt mérő eszközökről van szó, amelyek segítségével a szegénység különböző aspektusai mérhetők. A későbbiekben az aktuális indexek magyarázatai az őket magukba foglaló tanulmányokban lesznek megtalálhatóak.

⁷ Munkaintenzitás: *a háztartásban élő összes munkaképes korú személy referenciaév során munkával töltött idejét viszonyítja az elméletileg munkával tölthető összes időhöz. Értéke 0 és 1 között lehet. A 0 érték jelentése, hogy senki sem dolgozott, míg az 1 jelentése, hogy mindenki teljes munkaidőben dolgozott az egész év során.* – A KSH definíciója szerint.

⁸ At Risk Of Poverty and Exclusion (AROE) – Az Eurostat rendszeresített mérőeszköze, amely a szegénységgel és a társadalmi kirekesztettséggel való veszélyeztetettség mértékét mutatja meg a háztartás anyagi helyzete, környezete és munkaintenzitása alapján.

1. ábra

A magyarság száma (oszlopdiagrammal jelölve) és aránya (kitöltéssel jelölve) Kárpátján közigazgatási egységenként a 2001-es népszámlálás adatai alapján
 Forrás: Molnár József – Molnár D. István (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa. 28. oldal

A mintavételi eljárás során, a korábban már említett térségi-települési népességi adatok szinte teljes hiánya miatt módszertani nehézségekbe ütköztünk, amelyet a következőkben bemutatott módon hidalunk át. A Beregszászi járásra és a választott településekre vonatkozó népességi és településszintű adatok szintén csak a 2001-es népszámlálásból voltak elérhetőek⁹, nincsenek továbbá sem háztartási, sem korcsoportonkénti megoszlások, és a településnagyságon túl nem álltak rendelkezésre egyéb jellemzők sem. A vizsgált települések kiválasztása során, az információ hiányából adódóan azt tartottuk szem előtt, hogy magas arányban (haladja meg az 50 százalékot) magyar lakta települések legyenek, másodlagosan pedig, hogy három olyan település legyen, amely megfelel a népességszám szerinti településkategóriáknak. A Beregszászi járás központi városán, Be-

⁹ A tanulmány térségleírási részében olvasható néhány meglévő településszintű jellemző.

regszáson kívül a falvak a meghatározóak, ezek a települések lakosságszámukat tekintve három típusba sorolhatóak, a körülbelül 500-1000 fő közötti, a 1500-2000 fő közötti valamint a 3000 fő körüli lakosságszámú települések. A kiválasztott három település, az egyes, általunk felállított kategóriák alapján, Halábor (752 fős), Nagyborzsova (1502 fős) és Vári (3147 fős). Vári, a volt mezőváros, a mindössze 11 km-re lévő járásközpont, Beregszász közvetlen vonzáskörzetében található, Nagyborzsova átlagos népességű, falusias jellegű település, Halábor pedig gyorsan fogyó népességű elszegényedő falu.

1. táblázat

A három településen jelen lévő háztartások és a népesség száma

Település	Háztartások száma (db)	Népesség (fő)
Vári	700	3190 fő
Nagyborzsova	290	1500 fő
Halábor	180	752 fő
Összesen	1170	5442 fő

Mivel megbízható alapsokasági adatok nem álltak rendelkezésünkre, ezért nem tudtuk pontosan meghatározni, hogy a kiválasztott településeken hány interjúra lesz szükség, egyáltalán hányan élnek a településen, illetve hány gyermekes háztartás képezheti a kiválasztás bázisát. Ezt a problémát nem segített feloldani az előzetes adatbányászat sem a települések gazdálkodásának leírásaiból.¹⁰ A megoldást az jelentette, hogy megkerestük a térség kiváló terepismeretekkel rendelkező kulcsinformátorát, akivel a feltáró interjú kutatás során ismerkedtünk meg. „Önkéntes közvetítő”¹¹ szerepet

¹⁰ A falvak gazdasági nyilvántartásaiban fellelhetőek a háztartásra jellemző adatok, ezzel a gyermekes háztartások száma is, azonban azt a háztartást is ebbe a kategóriába sorolták, ahol a „gyermek” már 18 év feletti, minden háztartás gyermekes, ahol valaha gyermek született és még ott él szüleivel.

¹¹ „A közvetítő látja el azt a feladatot, amit európai országokban az önkormányzat, illetve annak szervei látnának el. Ez a hétköznapi életben azt jelenti, hogy a közvetítő beszéli a hivatali nyelvet, jogok és törvények ismerője, valamint a szovjet éra alatt hivatali pozíciót töltött be, ezáltal ismeri a rendszert és a rendszer is ismeri őt. Az emberek számára „szívességi alapon” információval szolgál a számukra elérhető juttatásokról, rászorultság és alanyi jogok alapján járó ellátásokról, valamint ő végzi el a hivatalos kérvények, doku-

tölt be a helyi lakosság és az ukrán hatóságok, intézmények és ellátások képviselői között a három kiválasztott településen, személyes megbízottja az ott élőknek hivatali ügyeik intézésekor. Emiatt fontos információkkal rendelkezik a falvak lakosairól, illetve a gyermekes háztartásokról. Az elérhető adatok ilyen fokú hiánya mellett a segítők információi nélkül ebben a térségben a kérdőíves adatfelvétel nem lett volna lehetséges.

Mindhárom településen az informátorunk által elkészített utcatervek alapján kerestük fel a gyermekes háztartásokat. A válaszadó az esetek többségében az édesanya volt, máshol a gyermekek legközelebbi felnőtt hozzátartozói, akik ottlétünkkor éppen a házban tartózkodtak. Minden, a háztartásban élő gyermekről kitöltésre került egy-egy gyermekekre vonatkozó kérdőív is. Összesen 139 háztartásról és 253 gyermekről nyertünk adatokat.

2. táblázat
Felvett kérdőívek száma településenként

Település	Vári	Nagyborzsova	Halábor	Összesen
Háztartás kérdőívek (db)	96	25	18	139
Gyermek kérdőívek (db)	181	40	32	253
Összesen	277	65	50	392

A mintába került gyermekkel rendelkező háztartások száma, a helyi segítővel történő egyeztetések után, körülbelül az alappopuláció fele és a teljes népesség között van. A szakértő kapcsolati hálójának igénybevételeivel vetünk nem valószínűségi mintát a 3. táblázatban foglaltak szerint.

mentumok benyújtását, minimális ellenszolgáltatásért. A településen élőknek és néhány környező település lakosának egy személyben végzi a hivatalos ügyeik intézését, nem csak a szociális ellátások terén.” (Loncsák 2015)

3. táblázat

A három településen a mintába került háztartások,
összes egyén és gyermekek száma

Település	Mintába került háztartások (db)	Mintába került háztartástagok (fő)	Mintába került gyerekek a háztartásokban (fő)
Vári	96	490	181
Nagyborzsova	25	113	40
Halábor	18	87	32
Összesen	139	690	253

A legtöbb esetben a nőket kérdeztük meg a háztartásokban, mivel előzetes feltételezéseink szerint – amelyek a terepen igazolódtak is – általában ők rendelkeztek a legtöbb információval, és ők tudtak a legpontosabban válaszolni a háztartást és a gyermekeket érintő kérdésekre. Azokban a háztartásokban, ahol a 18 év alatti gyermekek édes- vagy nevelőanyját nem találtuk otthon, az édes- vagy nevelőapákat kérdeztük meg. Erre azonban mindösszesen nyolc esetben került sor. A nemek aránya a mintában, a gyermekeket és az egy háztartásban élőket tekintve, kiegyenlítettnak mondható. (4. táblázat)

4. táblázat

A nemek aránya a felnőtt válaszadók, a gyerekek és az összes háztartástag között

	Felnőtt válaszadók (1 fő/háztartás) (%)	Gyermekek (%)	Összes háztartástag (%)
Férfi	6	49	48
Nő	94	51	52

A háztartásokban jellemzően több korosztály él együtt. Az átlagéletkor a teljes mintában 29,5 év (a gyermekek nélkül mérve 43 év), a válaszadó szülők között 37,8 év, a gyermekek között pedig 8,5 év volt az adatfelvétel idején. A háztartásokban élők korcsoportok szerinti megoszlását az 5. táblázat tartalmazza.

5. táblázat

A különböző korcsoportokba tartozók aránya a háztartásokban

Korcsoport (év)	Adott korcsoportba tartozók aránya a háztartásokban (%)
0–6	15
7–14	18
15–18	7
19–29	15
30–49	29
50+	16

Az átlagos gyermekszám a mintába került háztartásokban 1,8, a legtöbb háztartásban egy vagy két gyermeket találtunk. A három vagy többgyermekesek aránya emellett mindössze 19 százalék a vizsgált háztartásokban. (6. táblázat)

6. táblázat

Az 1-2 gyermekes és a három vagy többgyermekes háztartások aránya a mintában

Gyerek/ háztartás (fő)	Arány (%)
1	48
2	33
3 vagy több	19

A kérdőíves adatok feldolgozása az SPSS for Windows program felhasználásával történt. Az összetett változók képzésénél illetve korábbi kutatásokból átvett skálák és indexek alkalmazásánál mindig a megfelelő, bevett nemzetközi vagy hazai gyakorlatok alapján jártunk el, a többváltozós elemzések eredményeit pedig, a mintavétel sajátosságainak megfelelően igyekeztünk körültekintően kezelni.¹²

¹² Az átvett mérőeszközök használatára, vagy a különböző statisztikai próbák eredményeire tartozó észrevételeinket és megjegyzéseinket a későbbiekben, minden alkalommal vagy a főszöveg részeként, vagy lábjegyzetben tüntetjük fel.

Az ismeretlen célpopulációból fakadó, nem valószínűségi minta problémájának a megoldására randomizációs¹³ módszerek segítségével tettünk kísérletet. A segítségünkre lévő eszközök a *Bootstrapping* módszer, illetve, ahol ennek kivitelezésére az SPSS nem nyújt lehetőséget, ott a *Monte Carlo* nevű eszköz volt. A *Bootstrapping* módszer lényege, hogy egy akár ismeretlen létszámú, vagy csak töredékében vizsgált célpopulációból származó, a mintavételt tekintve nem valószínűségi minta adatait az adott elemzéseknek megfelelően, adott változó mentén, meghatározott alkalommal „újrakeveri” és előre beállított számban megismétli velük az aktuális elemzéseket. Így mintegy utólagosan, az elemzésekkel egyidőben emeljük be a véletlen szerepének hatását és tesszük lehetővé a különböző statisztikai tesztek eredményeinek értelmezését. A *Monte Carlo* emellett egy, az előzőekhez nagyon hasonlóan működő módszer, amelyet szintén felhasználtunk. Ilyenformán a nem valószínűségi mintából származó adataink is megfelelnek a legtöbb statisztikai módszer által velük szemben támasztott, a véletlen szerepére vonatkozó követelménynek, ezzel együtt pedig szabályosan elemezhetővé, és szélesebb körben interpretálhatóvá válnak (Ludbroock-Dudley 1998; Ernst 2004).

¹³ Alapvetően kétféle megközelítés létezik az adatelemzéseknél a véletlen szerepének beiktatására. Az egyik, a szociológiában is gyakori és elterjedt „populáció módszer” a másik viszont a „randomizációs módszer”. Az előbbi egy populációból származó véletlen minta feltételén alapszik, és elterjedt az általában széles spektrumban vizsgálódó társadalomtudományokban. A másik azonban arra az esetre kínál megoldást, amikor nem ismerjük pontosan a vizsgált populációkat, vagy nincs módunk belőle megfelelő véletlen mintát venni. Ekkor – egy a célnak megfelelő, alaposan átgondolt, de nem valószínűségi mintavétel után - a mintánk adott számú permutációján keresztül kapunk véletlenszerű eloszlást. Erre a célra használható a *Bootstrapping* és a *Monte Carlo* is. Érdekes olvasmányt jelent a témában Michael D Ernst (2004) írása, vagy akár John Ludbroock Hugh Dudley-val közösen írt (1998) munkája, ezen kívül pedig internetes statisztikai fórumokon is időről időre előkerül a téma. Egy remek leírást és magyarázatot találhatunk például a következő linken: <https://stats.stackexchange.com/questions/13607/can-non-random-samples-be-analyzed-using-standard-statistical-tests>

Felhasznált irodalom

- Baranyi Béla – Balcsók István (2004): Határ menti együttműködés és a foglalkoztatás kelet-magyarországi helyzetkép. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet
- Baranyi Béla (2005): Új kihívások a magyar–ukrán határ menti együttműködésben. In: Tanulmányok a „Határőrség a minőség útján” című tudományos konferenciáról (szerk.): Hautzinger Z. Pécs: Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja. 153–165
- Braun László – Csernicskó István – Molnár József (2010): Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján. Ungvár: PoliPrint Kft.
- Ernst, Michael D. (2004): Permutation methods: A basis for exact inference. In: Statistical Science, 19(4), 676–685
- Kötél Emőke – Szarka László (2009): Határhelyzetek II. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium
- Ludbrook, John – Dudley, Hugh (1998). Why permutation tests are superior to t and F tests in biomedical research. American Statistician, 52(2): 127–132
- Molnár József – Molnár D. István (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász
- Sajtos László – Mitev Ariel (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Budapest: Alinea
- Sik Endre – Surányi Ráchel (2015): Határhatások. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar (ELTE TáTK) és Tárki Társadalomkutatási Intézet Zrt. (Tárki) kiadása
- Székelyi Mária – Barna Ildikó (2002): Túlélőkészlet az SPSS-hez. – Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára. Budapest: Typotex

CZIBERE IBOLYA – KOVÁCH IMRE

A GYERMEKES HÁZTARTÁSOK HELYZETE A KÁRPÁTALJAI MAGYAR FALVAKBAN

Bevezetés

Tanulmányunk célja, hogy átfogó képet adjunk három kárpátaljai, magyarok által lakott falu (Vári, Nagyborzsova, Halábor) gyermekes háztartásainak életszínvonaláról. Bemutatjuk a háztartások és családok szerkezetét, valamint az együttélések formáit, a lakáshelyzetet és a lakókörnyezetet, majd részletesen feltárjuk a munkaerőpiaci és foglalkoztatottsági jellemzőket, elsősorban a munkaintenzitás elemzésén keresztül. Ezzel összefüggésben a vizsgált háztartások mezőgazdasági érintettségére is kitérünk.

Részletesen elemezzük a gyermekes családok anyagi deprivációs jellemzőit, majd az eladósodottságot, a családok tartalékképzési képességeit, a 18 éven aluli gyermekek kielégített és ki nem elégített szükségleteit, amely a gyermekszegénység azonosítását is lehetővé teszi (erről részletesen Loncsák 2017). Kitérünk a háztartások szubjektív jövedelmi helyzetének és szubjektív szegénységi szintjének részletes bemutatására. Végezetül a családok helyzetében bekövetkezett változásokat, és a jövőre irányuló várakozásaikat elemezzük.

A válaszadók többnyire a háztartásban élő nők voltak, elsősorban az anyák. 139 gyermekkel élő háztartást értünk el és kérdeztünk meg, így összesen 691 személyről nyertünk információkat. Az adatfelvétel 2016 tavaszán zajlott. Minden felkeresett háztartásban egy 52 kérdésből álló háztartáskérdőívet, valamint a megkérdezett háztartásában élő minden 18 év alatti gyermekről külön gyermekekre irányuló korosztályos kérdőívet töltöttünk ki.

A háztartásokról előzetes információk nem álltak rendelkezésünkre. Ukrajnában, és különösen Kárpátalján a népességre irányuló statisztikai adatok szinte teljes hiánya rendkívül megnehezíti a szociológiai adatfelvéte-

lek és kutatások tervezését (pl. a mintavétel és a reprezentativitás módszertani megalapozása miatt). A három kutatási helyszínen éppen ezért a térséget és a három falut jól ismerő kulcsszemélyek segítségével kerestük fel azokat a háztartásokat, amelyekben gyermekek is éltek. Ezzel a módszerrel a három faluban a legtöbb (nagy valószínűséggel csaknem az összes) gyermekes háztartásba eljutottunk.

A háztartások jellemzői – a kutatás eredményei

1. A háztartások családi összetétele, szociodemográfiai jellemzői

A gyermekes háztartások tagjainak csaknem fele kis létszámú, 1-4 fős háztartásban él, 53,2 százalékuk pedig 5-7+ fős háztartásokban (1. táblázat).

1. táblázat

A gyermekes háztartásokban élők aránya (fő)

Háztartások létszáma	Háztartások száma	%
1-4 fő	65	46,8
5-6 fő	56	40,3
7+ fő	18	12,9
Összesen	139	100,0

A részletezett megoszlás szerint a megkérdezett háztartásokban leginkább a három-hat fős együttélések a tipikusak (2. táblázat). Nem jellemző viszont a 2 fős háztartás – az egyszülős, egy gyermeket nevelő családok aránya vagy rendkívül alacsony, vagy az ilyen családok tagjai más, a rokonsághoz tartozó egyéb személyekkel élnek együtt.

2. táblázat
A háztartásokban élők száma részletezve (fő)

Hány fő él a háztartásban? (fő)	Háztartások száma	%
2	2	1,4
3	26	18,7
4	37	26,6
5	31	22,3
6	25	18,0
7	7	5,0
8	3	2,2
9	2	1,4
10	3	2,2
11	1	,7
12	2	1,4
Összesen	139	100,0

A 139 háztartás többségében egy vagy két gyermeket (45,3%, 33,1%) nevelnek, egyötödükben viszont három vagy annál is több gyermek él (3. táblázat). Utóbbiak leginkább három és négy gyermekkel rendelkeznek (18,0%), a legnagyobb gyermekszám 7 fő volt egy családban.

3. táblázat
A gyermekek száma a háztartásokban

Gyermekek száma	Háztartások száma	%
1	63	45,3
2	46	33,1
3 vagy több	30	21,6
Összesen	139	100,0

A *családszerkezeti jellemzők* szerint a családtagok több mint fele nem nukleáris, hanem kiterjesztett családban él (53,6%), vagyis az együtt élő háztartástagok között a gyermekeken és a szüleiken túl egyéb (többnyire összeköltöző) felnőtt családtagokat is találunk (4. táblázat). A gyermekek egy meghatározó csoportja tehát olyan háztartásokban él, amelyekben a szülők mellett más rokon felnőttek (nagyszülők stb.) is élnek. Olykor vi-

szont ezek olyan több családmagból álló kényszeregyüttélések, amelyek úgy keletkeznek, hogy a szülők megengedik felnőtt gyermekeiknek, hogy a párválasztást követően továbbra is velük éljenek a saját családjukkal együtt. Mindez olyan tipikus támogatási-túlélési stratégia, amely a szegénységben élő szülők számára (az átadható vagyon és jövedelem hiányában) az egyetlen erőforrás, amellyel felnőtt gyermekeik életkezdését segíteni tudják (Czibere 2012, Molnár 2015).

4. táblázat

A családszerkezeti formák megoszlása (%)

Családszerkezeti formák	Háztartások száma	%
Nukleáris család	64	46,4
Kiterjesztett család	74	53,6
Összesen	138	100,0

A háztartások csaknem egyharmadában az általános iskolai végzettség tekinthető a legmagasabbnak (29,4%), viszont kiemelkedően magas a középfokú, de még nem diplomás végzettségek aránya (45,3%), ezen belül is leginkább a szakmát adó középiskolai végzettségek (32,4%) száma. Köteünk korábbi tanulmányában bemutattuk, hogy ezek a középfokú végzettségek nem feleltethetők meg az európai középfokú végzettségeknek (Loncsák 2017). Felsőfokú végzettséggel csupán a háztartások 8,6 százalékában rendelkeznek (5. táblázat).

5. táblázat

A háztartásokban előforduló legmagasabb iskolai végzettségek

Iskolai végzettség szintjei	Háztartások száma	%
9 osztály alatt	23	16,5
9 osztály	18	12,9
11 osztály	23	16,5
Szakképzettséget adó végzettségek	45	32,4
Gimnázium	18	12,9
Felsőfokú végzettségek	12	8,6
Összesen	139	100,0

2. Életkörülmények, életszínvonal: lakásfelszereltség, lakáskomfort

Egy 2010-es kutatás eredményei szerint (Darcsi 2008) a kárpátaljai településeken rendkívül hiányos az infrastrukturális ellátottság. A vezetékes földgázrendszert a szovjet korszak alatt kezdték kiépíteni, amely bővítése a rendszerváltást követően megtorpant, a későbbi fejlesztéseket pedig elsősorban az ukrán falvakra koncentrálták. A vizsgált időszakban az ivóvízrendszer a kárpátaljai települések 77 százalékában egyáltalán nem volt kiépítve, és mindössze 13 százalékukban volt megoldott. A csatornahálózat még ennél is rosszabb képet mutatott. A vizsgált települések lakosságának 82 százalékában egyáltalán nem volt víz- és szennyvízelvezetés. „A települések nagy részén gondot jelent az alapvető infrastruktúra kiépítése és évtizedekig is eltart, mire sikerül befejezni azt. Elsősorban az anyagi gondok miatt, mivel a helyi önkormányzat nem kap elég pénzt a járástól az infrastrukturális fejlesztésre, önerőből viszont nem tudja megoldani. Nagyon sok esetben a polgármesterek a település lakosságának anyagi hozzájárulásával tudják csak megoldani a közművesítést.” (Darcsi 2010: 69).

A rossz lakáskörülmények és a lakhatási szegénység a szegénységben élők helyzetének tartós rögzülését okozhatja, és egyben a szegénység átörökítésének egyik legerőteljesebb tényezője. Ezért is vizsgáltuk a felkeresett családok lakáskörülményeit, amelynek keretében a lakás felszereltségére, komfortfokozatára, a lakás fizikai állapotára és a lakókörnyezet minőségére kérdeztünk rá.

A lakások komfortfokozata alacsony szintű. Önálló konyha szinte minden épületben van, de fürdőszoba csupán a háztartások 64 százalékában, és vízöblítéses WC is csak alig minden második házban (47%) található.

Az ivóvízellátás is kritikus. A háztartások csupán 18,7 százalékának van esélye arra, hogy vezetékes ivóvizet használhasson, a többi háztartás a vízhez jutást másként kénytelen megoldani (az ivóvízhálózat nincs megfelelően kiépítve a vizsgált magyar falvakban). Ez azt is jelenti, hogy a háztartások négyötöde nem ivóvíz minőségű vizet fogyaszt, nem azzal főz, nem azzal mos, és nem is azzal tisztálkodik (6. táblázat).

6. táblázat
A lakások vízellátása

A vízellátás formái	Háztartások száma	%
Nincs vezetékes víz	36	25,9
Hálózati vízvezetékes	26	18,7
Házi vízvezetékes	77	55,4
Összesen	139	100,0

Akiknek nincs vezetékes ivóvizük, kénytelenek a vízhez jutást más módokon megszervezni. Ezt a saját kertjükben fúrt kúttal oldják meg (83,5%), amelynek a vizét vagy bevezetik a lakásba vagy a kertből hordják. Ha kiszárad a kút aszályosabb időkben, és átmenetileg nem tudnak vízhez jutni, a kölcsönösség jegyében a szomszédtól „kérik kölcsön”. Vannak viszont, akik rendszeresen a szomszéd kútját használják (9%), és olyanok is, akik csak az utcájukban lévő közös (fúrott) kútból tudják a vizet beszerezni (7,5%).

A lakóházak állapotának és a lakókörnyezet minőségének leírásához kértük, hogy mennyire jellemző probléma, hogy beázik a tető, nedves a padlózat vagy a falak, korhad az ablakkeret és/vagy a padlózat, nincs elég fény a lakásban, zajosak a szomszédok vagy az utca, és elterjedt a bűnözés, az erőszak, a vandalizmus. Az összevont lakásprobléma-skála szerint a lakóházak több mint 60 százaléka a bennük élők véleménye szerint valamilyen szempontból rossz állapotú. Értékelésük szerint az egy szempontból (23%) és a három vagy több szempontból rossz állapotú lakások (25,9%) a leginkább jellemzők (7. táblázat). Legnagyobb arányban a vizes falak (dohos, penészes), a rossz ablakok és a beázó tető miatt panaszkodtak.

7. táblázat
Összevont lakásprobléma-skála

A lakóházak állagában előforduló problémák száma	Háztartások száma	%
0	54	38,8
1	32	23,0
2	17	12,2
3 vagy több	36	25,9
Összesen	139	100,0

A lakásfelszereltség kapcsán arra voltunk kíváncsiak, hogy van-e a megkérdezettek lakásában automata mosógép, színes televízió, vezetékes telefon, mobiltelefon, internetkapcsolat, számítógép és rendelkeznek-e személygépkocsival. Az eredmények szerint a leginkább rendelkezésre álló eszközök a mobiltelefon és a színes televízió, amelyekkel a háztartásoknak több mint 90 százaléka rendelkezik. Számítógépe és internet előfizetése viszont több mint egyharmaduknak nincs (36,0%, 33,1%), mert bevallásuk szerint azt nem engedhetik meg maguknak. Mosógép is viszonylag több háztartásból hiányzik, 29 százaléuk anyagi okok miatt nem jut hozzá. A személygépkocsival nem rendelkezők a háztartások csaknem 60 százalékát teszik ki, közöttük több mint felük pénzhány miatt nem tud autót vásárolni.

A lakókörnyezet közbiztonságát viszont rendkívül pozitívan értékelték. Több mint 90 százaléuk szerint nem jellemző a környezetükben a bűnözés, az erőszak és a vandalizmus.

A megkérdezettek véleménye mellett a kérdezőbiztosoknak is meg kellett ítélniük a házak és a környékük állapotát. Ezek a vélemények¹ azt tükrözik, hogy annál is rosszabb a gyermekes családok otthonainak állapota, mint ahogyan azt a bennük élők érzékelik vagy megítélik. A kérdezőbiztosok értékelése alapján a lakóházaknak még az egytizede sem problémamentes (szemben azzal, hogy a megkérdezettek 38,8%-a ítélte problémamentesnek a saját otthonát), és leginkább a három vagy több problémával bíró lakóházak esetében van jelentős eltérés a két véleménycsoport között. A kérdezőbiztosok a házak 43,3 százalékát rossz vagy nagyon rossz állapotúnak ítélték, míg ehhez képest a bennük élők csupán 25,9 százaléka minősítette így a saját otthonát.

¹ 19 lakóház esetében a kérdezőbiztosok nem tudták szemügyre venni a lakások állapotát.

8. táblázat

A lakóházak állaga a kérdezőbiztosok véleménye szerint

A lakóházak állagában előforduló problémák száma	Háztartások száma	%
Minden kérdésben rendben van a lakás	11	9,2
1-2 kérdésben nincs rendben	57	47,5
3-4 kérdésben nincs rendben	24	20,0
5-6 kérdésben nincs rendben	10	8,3
Egyik kérdés szerint sincs rendben a lakás	18	15,0
Összesen	120	100,0

A kérdezőbiztosok véleménye szerint a gyermekeket nevelő háztartások otthonai előtt silányak az utak, mert nincs burkolt út (földút van, 76,5%), a szomszédos házak csaknem fele (46,3%) rossz állapotú, egyharmadukban az udvar sem rendezett, 23 százalékuk esetében az épület gyermekek számára nem biztonságos (balesetveszélyes vagy egészségügyi kockázatokat rejt), 27 százalékuk környezetében a lakás még felületesen sem rendezett, és nem is tiszta, a lakóházak 28 százaléka sötét, berendezése sivár, egyhangú.

A kutatásunkba bevont gyermekes háztartások által lakott falvak alacsony státuszú és jóléti szintű települések, amelyeknek eredményeink szerint rendkívül gyenge a nyomásgyakorló és önszerveződő ereje, mindez a helyi anyagi erőforrások gyengeségével (pl. helyi adók) párosulva rendkívül rossz közszolgáltatási infrastrukturális helyzetet eredményez, amely súlyos következményekkel jár a gyermekes háztartások lakáskörülményeire, és ezzel együtt a rossz életkörülmények állandósulására, a szegénység tartós fennmaradására.

3. Munkaerőpiaci helyzet: a gyermekes háztartások munkaintenzitása

Mivel a három falu és környezete munkaerőpiaci kínálata rendkívül rossz, ezért az ott élők körében felértékelődnek az informális munkaerőpiaci lehetőségek, és az ezekből származó informális jövedelmek (a magyarországi fogalomhasználatról Girasek – Sik 2006). A térségben óriási jelentősége van a lehetőségekről szóló informális tudás megszerzésének, amelyet olykor az informális gazdaság illegálitása követel meg. A szubkultúra erős közössé-

gi-érzelmi elemei (Sik 2008) is segítik az első vagy második gazdaságban a lehetőségekhez való hozzáférést, és az érdekek érvényesítését. Mindez annak is a következménye, hogy a térségben élők számára a túlélés egyik legfontosabb szociológiai jellemzője a flexibilis munkamód, valamint a hasonló munkaerőpiaci helyzetből fakadó szolidáris viselkedés.

A háztartások jólétének a meghatározója, hogy a lehetséges munkahelyek hogyan oszlanak meg a térség háztartásai között, vagyis milyen azok munkaintenzitása. Az egyéni szintű munkaerőpiaci aktivitások eltérő jóléti hatással bírnak. E jóléti hatások nagysága erősen függ attól, hogy milyen a meglévő munkahelyek háztartások közötti eloszlása. Nagyon gyakori, hogy a jóléti mutatók alapegysége nem az egyén, hanem a háztartás, függetlenül attól, hogy a munkaerőpiaci statisztikák általában az egyénekre vonatkoznak. A nagyon alacsony munkaintenzitású háztartások a társadalom legsérülékenyebb csoportjaihoz tartoznak. Mivel a munkaerőpiacon kevésbé integráltak, jövedelemszerző képességük is a legrosszabb, ezért szegénységben vagy annak kockázatával élnek.

A vizsgált gyermekes családok és háztartások foglalkoztatottsági helyzetének és munkaerőpiaci jellemzőinek feltárása érdekében a háztartás összes aktív korú tagjára vonatkozóan rákérdeztünk, hogy jelenleg dolgoznak-e, illetve, hogy dolgoztak-e az elmúlt 12 hónapban, és ha igen, mennyi időt töltöttek munkavégzéssel. A válaszokból munkaintenzitás-skálát alkottunk. A háztartások munkaintenzitásának meghatározásához a KSH munkaintenzitás kategóriáit használtuk, ennek megfelelően a háztartásokban élő összes munkaképes korú személy (18-59 év közötti) elmúlt 12 hónapban munkával töltött idejét viszonyítottuk az elméletileg munkával tölthető időhöz. A munkaintenzitás-mutató értéke 0 és 1 közé eshet, amelyben a 0 érték jelenti, hogy a megkérdezett háztartásában senki sem dolgozott a vizsgált időszakban, az 1 pedig, hogy mindenki teljes munkaidőben dolgozott a teljes referenciaévben. *Nagyon alacsony* munkaintenzitásának tekintettük azokat a háztartásokat (szintén a KSH kategóriái alapján), amelyekben a munkaképes korú felnőttek a referenciaévben a teljes munkapotenciáljuk kevesebb, mint 20 százalékát töltötték munkával (vagyis a munkaintenzitás értéke max. 0,2).

A munkaerőpiaci jelenlét mértékének meghatározásához külön kategóriaként vizsgáltuk a bejelentett alkalmazottként (főállású foglalkoztatott) végzett tevékenységeket és külön az alkalmi munkavégzéseket is (informá-

lis munkaerőpiac). A következőkben ezek eredményeit ismertetjük, külön az elsődleges munkaerőpiaci részvételt, majd együttesen az alkalmi munkával összesítve. Mivel a háztartásokban, akár kiskorú gyermek, akár 59 éven felüli felnőtt családtag az eltartó (mindkét eset előfordul), az életkori követelmények miatt nem vehetők figyelembe, ezért az eredményeink a 18-59 éves felnőttek munkával töltött idejére vonatkoztatható (a háztartások számát korrigáltuk az életkorral).

Az adatok azt mutatják, hogy a gyermekes háztartások aktív korú felnőtt családtagjainak csaknem fele egyáltalán nem volt jelen a kérdezést megelőző egy évben az *elsődleges munkaerőpiacon* (9. táblázat). A legmagasabb munkaintenzitású háztartások, amelyek tagjainak szinte egész évben, de legalább az év kétharmad részében alkalmazásban végzett munkája volt, a megkérdezett háztartások mindössze 15,5 százalékát teszik ki.

9. táblázat

Háztartások munkaintenzitása (alkalmi munka nélkül)

Munkaintenzitás	Háztartások száma	%
0	55	47,4
0,1–0,33	10	8,6
0,34–0,66	33	28,4
0,67–1	18	15,5
Összesen	116	100,0

A részletező bontásban egyértelműen látszik, hogy a vizsgált kárpátaljai falvakban élők körében két nagy csoport *különíthető el* a munka intenzitása szempontjából. Az egyik csoport aktív korú felnőtt tagjai semmilyen kapcsolatban nincsenek az elsődleges munkaerőpiaccal (47,4%), a másik tagjai pedig éppen az év felében dolgoztak (0,5 munkaintenzitás, 21,9%).

Az *alkalmi munkavégzésekkel* együtt számolva a háztartások munkaintenzitását, a munkában töltött idő mennyisége egyértelműen nő, vagyis a térség munkaerőpiacát jelentősen meghatározza az alkalmi munkák világa. A 10. táblázat eredményei szerint a korábbiakban nulla munkaintenzitású háztartások száma több mint a felére csökkent (47,4%-ról 22,0%-ra) és megnőtt a második és harmadik intenzitású harmadba sorolt háztartások száma. Különösen szembetűnő a legmagasabb harmadban szereplő háztartások arányának jelentős növekedése, amely a korábbiakhoz képest több

mint a duplájára emelkedett (15,5%-ról 36,4%-ra). Vagyis az alkalmi munkák bevonásával a korábbi munkaerőpiaci karakterisztika megváltozik és a foglalkoztatási hangsúlyok módosulnak. Az alkalmi munkák figyelembe vételével a háztartások egyik meghatározó csoportját a 0,5-es (legalább egy fél éven át dolgozó) munkaintenzitású háztartások jelentik (26,3%), a másik jelentős csoportot pedig az 1,0-es, vagyis az egész évben teljes munkaidőben dolgozó háztartások. A harmadik meghatározó csoport továbbra is a nullaintenzitású háztartásokat jelenti (19%). Ha ez utóbbihoz még hozzászámítjuk a nagyon alacsony munkaintenzitású (max. 0,2) háztartásokat, akkor a vizsgált háztartások egynegyedét továbbra is a munkaerőpiacról szinte teljes mértékben kiszorult, munkajövedelmek nélküli háztartások teszik ki.

10. táblázat
Háztartások munkaintenzitása (alkalmi munkával együtt)

Munkaintenzitás	Háztartások száma	%
0	26	22,0
0,1-0,33	10	8,5
0,34-0,66	39	33,1
0,67-1	43	36,4
Összesen	118	100,0

Az eredmények szerint tehát a vizsgált háztartásokban rendkívül alacsony a foglalkoztatás, a munka eloszlása a háztartások között nagyon egyenlőtlen. Bár, nem állnak rendelkezésre ukrainai összehasonlító statisztikák, de az EUROSTAT 2016-os eredményei szerint Magyarországon kb. 10 százalék volt 2015-ben az alacsony munkaintenzitású népesség aránya (az ezt megelőző években a 12 százalékot is meghaladta), amely kifejezetten magasnak mondható a visegrádi országok eredményeihez képest (minden országban 8 százalék alatti) (EUROSTAT 2016). Ehhez képest az általunk vizsgált kárpátaljai falvakban kritikusan magas az alacsony munkaintenzitású háztartások száma. Ez annál is inkább súlyos probléma, mert a helyi jóléti rendszer, illetve annak hiánya nem képes kompenzálni vagy ellensúlyozni az ebből fakadó elszegényedési folyamatokat, és az alacsony életszínvonalat.

Az ingázás és a mobilitási lehetőségek, valamint a társadalmi kapcsolatok feltérképezése érdekében vizsgáltuk, hogy a munkát végzők milyen messzire utaznak a munkájuk miatt az otthonaiktól (11. táblázat). Az eredmények szerint a gyermekes háztartások felnőtt tagjai nem mobilak, falujuk és/vagy a közeli falvak zárt rendszerében élnek. A többség saját falujában dolgozik, de, mint ahogyan a korábbiakban is bemutattuk, a háztartások nagyon jelentős részében nincs munkavégző családtag, így esetükben az ingázás természetesen hiányzik. A közeli falvakban vagy kisvárosokban dolgozók sem távolodnak el jelentős módon a falujuktól, ezzel együtt nem is adódik lehetőség számukra a kapcsolati tőkéjük bővítésére, a társas kapcsolataik minőségének javítására. Ebben a problémában a megkérdezett háztartások nagyon magas aránya, csaknem 70 százaléka érintett. Kisebb mértékben, de jelen van a külföldre irányuló munkavállalás is, a gyermekes háztartások 15 százalékaiban külföldön munkát végző családtag is él. Elsősorban Oroszország és Magyarország a két munkavállalási célország.

11. táblázat

Hol dolgozik? – A munkavégzés legtávolabbi helye

A munkavégzés legtávolabbi helye	Háztartások száma	%
Senki nem dolgozik a háztartásban	27	19,4
A településén	55	39,6
Közeli faluban/kisvárosban	15	10,8
Beregszászon	17	12,2
Távolabb, mint Beregszász, más járásban	4	2,9
Külföldön	21	15,1
Összesen	139	100,0

A munkaerőpiaci mobilitás hiánya egyfajta önszegregációs hatásként is működik a vizsgált térségben, melynek eredményeként egy hátrányos helyzetű kisebbségi csoport izolálódásának jelenségeit tapasztaljuk. Az itt élő családokat a technológiai fejlődés és a termelőkapacitások hiánya sem ösztönzi az elvándorlásra. Arra a kutatási kérdésünkre, hogy a válaszadók szeretnek-e itt élni, illetve tervezik-e az elköltözést, szinte egyöntetűen azt választották, hogy nagyon szeretnek a falujukban élni és szinte senki sem tervezi az elköltözést.

Az etnikai és területi szegregáció jelentősen gátolja a munkaerőpiaci kapcsolatok kiépítését, és mivel a megkérdezettek családjaiban nem igen működnek megfelelő számban külső munkaerőpiaci kapcsolatok (hiányoznak a híd-szerű kapcsolatok), amelyek összekapcsolnák a munkalehetőségekkel az itt élő embereket, felerősödik a saját közösségeiken belüli kapcsolatok befolyásoló hatása. Ez tartósítja a szegénységet és növeli a társadalmi távolságot a jobb helyzetű közösségekkel szemben.

4. A mezőgazdasági érintettség

A három ukrainai község távolabb esik az ipari, kereskedelmi és kulturális központoktól, és gazdaságának évszázadokig a mezőgazdaság volt a legfontosabb ágazata, annak ellenére, hogy a termőföld a lakosság számához viszonyítva kevés. A válaszadók közel fele számolt be paraszti származásról.

A művelhető föld nagysága együttesen 430 hektár, településenként 280 hektár, 100 hektár és 50 hektár. Az egyéni gazdaságokat a szocialista korszakban szövetkezetekbe szervezték, majd a földeket újra magánosították, egyfajta egyenlő felosztás elvét alkalmazva. A legnagyobb gazdaságban is csak 25 hektárt művelnek. Ez a gazdaság tartja a legtöbb állatot (20 szarvasmarhát és csirkéket). A szarvasmarhatartás gyakorlatilag megszűnt, néhány portán van csak tehén. A mezőgazdasági termelés elsődleges célja az önfogyasztás, a felesleg eladása csupán alkalomszerű.

A mezőgazdasági foglalkozás a megkérdezettek mintegy ötödében fordult elő. (12. táblázat) A háztartások 16 százalékában a kérdezett és a házas-

12. táblázat
A mezőgazdasági foglalkoztatottság

Mezőgazdasági foglalkoztatottság		A válaszadó férje/élettársa dolgozik-e, dolgozott-e a mezőgazdaságban?		
		<i>igen</i>	<i>nem</i>	<i>együtt</i>
A válaszadó dolgozott-e a mezőgazdaságban korábban bármikor?	<i>igen</i>	22	14	36
	<i>nem</i>	7	93	101
	<i>együtt</i>	29	107	138

társa/élettársa is dolgozott a mezőgazdaságban. A háztartások mintegy 15 százaléka a legutóbbi évben is szerzett jövedelmet az agrárszektorból. Tekintettel arra, hogy az összes megkérdezett 57,5 százaléka nem dolgozik, a mezőgazdasági aktivitást (foglalkoztatottság és jövedelemszerzés) a nyílvánvaló csökkenés ellenére még mindig jelentősnek tarthatjuk. Mindezt az a tény is alátámasztja, hogy a felvétel mintájába a kisgyermekes háztartások kerültek, ahol a felnőttek átlagéletkora sokkal alacsonyabb, mint a három falu teljes népességére számítva.

Az *önellátásra* történő élelmiszertermelés elterjedtsége mutatja a kisüzemi gazdálkodás folytonosságát. Zöldséget, gyümölcsöt a nagyon szegény családok kivételével szinte mindenki, a megkérdezettek 85 százaléka termel saját fogyasztásra. Közvetlen felhasználásra történő állattartás (elsősorban csirke, de sertés is) a háztartások közel háromnegyedénél fordul elő (13. táblázat).

13. táblázat

Tartanak-e baromfit, sertést, egyéb haszonállatot saját fogyasztásra?

Tartanak-e saját fogyasztásra ...	Háztartások száma	%
igen	101	72,7
nem	38	27,3
Összesen	139	100,0

Eladásra csak kevesen állítanak elő élelmiszert, holott a földek nagysága ezt nem indokolja. Az előállított zöldséget, gyümölcsöt a háztartások alig 7,9 százaléka, az állati terméket is csak 12,2 százaléka értékesíti. A gyermekes családok 76,2 százalékanak a tulajdonában van termőföld, zömében kevesebb mint egy hektár (14. táblázat).

14. táblázat
A háztartások tulajdonában lévő termőföldek

A háztartások tulajdonában lévő termőföldek	Háztartások száma	%
Kevesebb, mint egy hektár	64	46,0
Több mint egy hektár	42	30,2
Nincs	33	23,7
Összesen	139	100,0

A művelésre alkalmas termőföld mellett a legszegényebbek kivételével a ház körüli kerteket is használják zöldség- és gyümölcs termesztésre és állattartásra is. 30,2 százalékuk van egy hektárnál nagyobb termőföld a tulajdonában. Ez a földnagyság elegendő lenne a mezőgazdasági áruterelésre is gyümölcs- vagy zöldségtermesztés esetén. A fenti adatok szerint viszont a nagyobb területű termőföldet is csak kevesen használják áruterelésre. A magnós interjúk eredményei pedig azt mutatják, hogy a földbérlet sem általános. A földeken a hagyományok és a logisztikai és egyéb infrastrukturális okok következtében fejletlen piaci viszonyok miatt elsősorban olyan szántóföldi növények (kukorica, gabonafélék, kisebb mértékben burgonya) termesztése történik, amelyeket a saját fogyasztásra tartott állatokkal etetnek meg. A háztartásgazdaságoknak ez az autark (önellátó) vonatkozása számos más vonatkozásban (normák értékek, kapcsolatok, munkavállalási stratégiák) is jellegzetes hatással lehet.

A használt termőföld nagyságkategóriája és a válaszadó munkaerőpiaci aktivitása között nincs statisztikailag értelmezhető összefüggés. Az egyes mezőgazdasági tevékenységek és a háztartás becsült havi nettó jövedelmeinek az átlaga szerint (15. táblázat) az élelmiszertermelésben aktívabbak jövedelme a zöldséget, gyümölcsöt eladásra értékesítők kivételével minden más tevékenység esetében magasabb.

15. táblázat

A mezőgazdasági tevékenység és a becsült havi nettó háztartásjövedelem átlagai

Tevékenység	Becsült havi nettó jövedelem átlaga (UAH)
<i>A háztartások birtokában lévő termőföldek</i>	
Kevesebb, mint egy hektár	3918,7188
Több mint egy hektár	4688,9762
Nincs	1985,9394
<i>Baromfit, sertést egyéb haszonállatot tartanak saját fogyasztásra</i>	
Igen	4139,2772
Nem	2505,3684
<i>Baromfit, sertést, egyéb haszonállatot tartanak értékesítésre</i>	
Igen	4527,5882
Nem	3576,2459
<i>Termelnek zöldséget, gyümölcsöt, szántóföldi növényeket saját fogyasztásra</i>	
Igen	3955,7563
Nem	2126,8000
<i>Termelnek zöldséget, gyümölcsöt értékesítésre</i>	
Igen	3566,0909
Nem	3703,4688

Az élelmiszertermelés, a termőföld tulajdona az előbbieket szerint elsősorban nem a szegényebb háztartások gazdasági stratégiája, hanem a leszakadást a helyi társadalom szintjén megelőző háztartások hatékony eszköze. A paraszti, mezőgazdasági kötődés a munkaerőpiacon a múlté, de a három falu társadalmát az élelmiszertermelés adatai alapján utóparaszti jellegűnek minősíthetjük, aminek a következménye a kapcsolatokban, a normákban is tetten érhető. A piac erőtlén jelenléte a munkához jutás és a mezőgazdasági termékek értékesítése szempontjából is olyan kényszerhelyzeteket okoz, amelynek közvetlen kihatása van a gyermekvállalásra, és a családi stratégiák egészére is.

5. A háztartások anyagi deprivációs jellemzői

Kutatásunk kezdetén célunk volt a konzisztens szegénységi státusz meghatározása a vizsgált térség gyermekes háztartásai körében. Egy háztartás abban az esetben konzisztensen szegény, ha tagjai egyszerre két területen is hátrányt szenvednek: jövedelmi szegénységben és súlyos anyagi deprivációban élnek. (A mutató egyszerre képes a jövedelmi szegénységet és a fogyasztási szegénységet is figyelembe venni.) A súlyos anyagi deprivációt sikerült kutatásunkban is mérni, viszont a jövedelmi szegénységi küszöb Ukrajnára vonatkozó mutatója a kutatás időszakában nem állt rendelkezésre, ezért ennek hiányában a jövedelmi szegénységben élők arányát nem állt módunkban azonosítani. Ebből következően a konzisztens szegénységet elemzésünkben nem tudjuk leírni². A következőkben az anyagi depriváció összefüggéseit mutatjuk be.

Az anyagi deprivációban élő háztartásokat, a KSH kategóriái mentén, az adatbázisban található változókból képzett *deprivációs index* alapján azonosítottuk be. A háztartásokat (és a bennük élőket) akkor tekintettük depriváltaknak, ha az anyagi nélkülözés alábbi (KSH szerinti) kilenc dimenziójából legalább háromban, és súlyosan depriváltaknak, ha legalább négyben érintettek:

- hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralékuk van;
- a lakás megfelelő fűtésének hiánya;
- váratlan kiadások fedezetének hiánya;
- kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya;
- évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya;
- anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival;
- anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel;
- anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval;
- anyagi okból nem rendelkezik telefonnal.

A deprivációs index alapján a megkérdezett gyermekes háztartások fele deprivált, a depriváltak csaknem kétharmada (69,6%) súlyosan deprivált. Az összes háztartáson belül a családok 34,8 százaléka súlyosan deprivált

² A magyarországi konzisztens szegénységről átfogóan olvasható: B. Kis – Gábos 2016.

(16. táblázat), amely rendkívül kritikus szintű fogyasztási szegénységet jelez.

16. táblázat
A háztartások deprivációs indexe

Deprivációs szint	Háztartások száma	%
Nem deprivált	69	50,0
Deprivált	21	15,2
Súlyosan deprivált	48	34,8
Összesen	138	100,0

A vizsgált háztartásokban a gyermekek több mint fele (59,7%) deprivált és súlyosan deprivált háztartásokban él, többségükben (48,6%) súlyosan depriváltban (17. táblázat). A háztartásokban élő gyermekek száma és a deprivációs szint erősen összefügg, minél súlyosabb a nélkülözés egy háztartásban, annál több gyermek él benne.

17. táblázat
Gyermekek érintettsége a deprivált és súlyosan deprivált háztartásokban

A háztartások deprivációs szintje	Gyermekek száma	%
Nem deprivált	102	40,3
Deprivált	28	11,1
Súlyosan deprivált	123	48,6
Összesen	253	100,0

A deprivált és súlyosan deprivált háztartások 52,0 százalékában nincs bejelentett munkából származó jövedelemmel rendelkező aktív családtag, körükben leginkább a kiszámíthatatlanabb alkalmi munkák és a gyermekek után járó szociális juttatások szerepe és jelentősége a meghatározó. Az ilyen körülmények között élő családok jövedelmi szempontból teljes létbizonytalanságban és anyagi kiszolgáltatottságban élnek, jelentős többségük semmilyen megtakarítással sem rendelkezik (88,5%).

Lakáskörülményeiket a komfortnélküliség vagy az alacsony komfortfokozat, a lakóházak állagának rossz minősége és a közművek olykor teljes hiánya határozza meg (18. táblázat).

18. táblázat

A lakóépületek állaga és komfortfokozata a deprivált és súlyosan deprivált háztartásokban élők körében

A lakásokban van-e... vagy jellemző-e...	Van (%)	Nincs (%)
Fürdőszoba	41,6	59,4
Vízöblítéses WC	23,2	76,8
Nedves (penészes) a fal vagy a padló	43,5	46,5

Az *Európai Unióban* a teljes népesség 8,1 százaléka súlyosan deprivált (2014-es referenciaév). Arányuk Bulgáriában a legmagasabb (34,2%) és Svédországban a legalacsonyabb (0,7%) (KSH 2016). Az Unióban a lakosság számára a legnagyobb nehézséget a váratlan kiadások fedezése (37,3%) és az egyhetes pihenés jelenteti (34,3%). *Magyarországon* az uniós átlag kétszerese, a teljes népesség 16,2 százaléka súlyosan deprivált (2015-ös referenciaév) (KSH 2016). Hasonlóan az uniós eredményekhez, a magyar lakosság számára is a váratlan kiadások fedezése és az egyhetes pihenés finanszírozása jelenti a legnagyobb nehézséget, de mindkét esetben arányaiban jóval nagyobb mértékben, mint az Unióban, a népesség felét érintő problémaként.

6. Eladósodottság és megtakarítások

A háztartások sérülékenysége szempontjából fontosnak tartottuk vizsgálni a gyermekes háztartások megtakarításait és eladósodottságuk mértékét is. Abból indultunk ki, hogy a vagyonnal vagy megtakarításokkal rendelkező háztartások nagyobb eséllyel küzdenek meg a váratlan kiadások vagy jövedelem-kiesések (munkanélküliség, betegség) okozta krízishelyzetekkel. Ugyanakkor feltételeztük, hogy az eladósodott háztartások jóval sérülékenyebbek, mint amelyet a jövedelmi helyzetük mutat (Medgyesi – Simonovits – Bernát 2015). A megtakarítások léte valamiféle jövőtervezésre is lehetőséget adó környezetet feltételez, amely egyrészt a társadalom, másrészt a vizsgált háztartás helyzetét és állapotát is mutathatja. Ha a háztartások képesek arra, hogy jelenlegi fogyasztásaikat elhalasszák jövőbeni (jóléti) fo-

gyasztásaik érdekében, akkor joggal feltételezhetjük, hogy a társadalmi környezetük valamelyest kiszámítható, létbiztonságuk stabil.

A korábbiakban bemutattuk a háztartások deprivációs jellemzőit, és a depriváció kritikusan magas arányát (a gyermekes háztartások fele deprivált). A fogyasztási szegénység mellett jelentős viszont körükben az *anyagi létbizonytalanság* is, a megkérdezettek csaknem kétharmadában előfordult, hogy az elmúlt egy évben hónap végére elfogyott a pénzük. (19. táblázat)

19. táblázat

Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban, hogy hónap végére elfogyott a pénzük?

Előfordult-e hónap végi pénzhány az elmúlt 12 hónapban?	Háztartások száma	%
Igen	100	71,9
Nem	39	28,1
Összesen	139	100,0

A rossz anyagi helyzet maga után vonja az *eladósodottságot* is. A gyermekes háztartások eladósodottságának vizsgálata során arra kérdeztünk rá, hogy van-e bármilyen tartozásuk, és ha van, az milyen területeken keletkezik, mely fogyasztási tételek finanszírozása jelenti a legnagyobb nehézséget? Az eladósodottság a gyermekes háztartások 26,6 százalékát érinti (20. táblázat).

20. táblázat

Van-e bármilyen tartozásuk?

Van-e bármilyen tartozásuk?	Háztartások száma	%
Nincs	102	73,4
Van	37	26,6
Összesen	139	100,0

Az adósságszerkezet sajátos összetételű, elsősorban az határozza meg, hogy a megkérdezett háztartások fogyasztásszerkezete mennyire összetett. A tartozóknak leginkább 1-3 kategóriában van tartozásuk, elsősorban a gázszámla-, villanyszámla-elmaradások, a bolti tartozások, és a családnak/barátnak/ismerősnek történő tartozások a meghatározók.

A lakbértartozások, a lakáshitelek, áruhiteltek törlesztő részleteinek elmaradása, vízszámla, csatornaszámla, távfűtésszámla elmaradása, vagy a

telefondíj tartozás nem jellemző körükben. Mindezen fogyasztási tételek, a szegénységben élőkre jellemző egyszerű háztartási fogyasztásszerkezet következtében nem is jelennek meg a háztartások többségében.

A tartozások miatt eltérő szinten élnek meg fenyegetettségeket a gyermekes családok. Az otthonaik elvesztése nem jelent számukra veszélyt, viszont a gáz kikapcsolása és a villanyáram kikapcsolása az elmúlt három évben 20 és 25 családnak jelentett súlyos gondokat (21. táblázat).

21. táblázat
A tartozások miatti fenyegetettségek

Előfordult-e az utolsó három évben, hogy kikapcsolták Önöknél ...	Igen	%	Nem	%	Nincs bevezetve	%
a villanyáramot	25	18,0	114	82,0	–	–
a vizet	6	4,3	92	66,2	41	29,5
a gázt	20	14,4	104	74,8	15	10,8

A megkérdezett kárpátaljai családok körében *megtakarításokkal* a háztartások csupán 29,5 százaléka rendelkezik. Úgy ítélik meg, hogy probléma esetén a megtakarított pénzeik csupán egy vagy két hónapra lennének elegendőek. (22. táblázat)

22. táblázat
Megtakarítással rendelkező háztartások száma

Van-e Önöknek megtakarított pénzük?	Háztartások száma	%
Van	41	29,5
Nincs	98	70,5
Összesen	139	100,0

A háztartások a vizsgált térségben nem rendelkeznek a jóléti társadalom bevett megtakarítási formáival, hiszen egyáltalán nem képesek az olyan hosszú távú megtakarításokra, mint például a nyugdíjszerű megtakarítások vagy az életbiztosítások. Ugyancsak teljességgel hiányoznak a rövidebb távú, pl. az egészségpénztári megtakarítások is. Mivel a megtakarításokkal rendelkező háztartásokban probléma esetén csak nagyon rövid

időre lenne elegendő a megtakarítás összege, ezért feltételezhető, hogy bankbetétekkel sem rendelkeznek.

A vizsgált kárpátaljai falvakban élő gyermekes háztartásokban oly mértékben jelentős az elszegényedés és a kritikusan alacsony életszínvonal, hogy nem is feltételezhető jelentős megtakarítási képesség. Körükben azok az általános szociológiai összefüggések sem érvényesek, amelyekkel általában leírhatók a megtakarítói viselkedések. A megtakarításokkal összefüggő gazdasági döntést a háztartások anyagi helyzete határozza meg és az anyagi helyzetet befolyásoló azon tényezők, mint a háztartásfő iskolai végzettsége, a háztartástagok munkaerőpiaci aktivitása, vagy a lakóhely településtípusa (Megyesi 2016).

A kárpátaljai gyermekes családok esetében viszont az iskolai végzettséggel kapcsolatban korábban leírtuk, hogy annak nincs hatása a munkaszerző és a jövedelemtermelő képességre, mivel a megkérdezett háztartások aktív tagjai elsősorban a saját és szomszédos falvak zárt, munkahiányos környezetében próbálnak jövedelemszerző munkákhoz jutni, így az iskolai végzettség pozitív hatását kioltja a munkahiányos térség. Ez azt is jelenti, hogy az iskolai végzettség esetükben nem a jövedelmi helyzet egyik legfontosabb meghatározója, így nem képes a családok megtakarításaiban sem szerepet játszani. Annak vizsgálatára pedig ezek után nem is került sor, hogy körükben vajon a magasabb iskolai végzettség jelent-e magasabb pénzügyi kultúrát, befektetési lehetőségekkel és pénzügyekkel kapcsolatos jobb informáltságot, mert a tartós és általános pénztelenség ennek vizsgálatát fölöslegessé tette.

A településtípus hatása sem zárható ki abból a szempontból, hogy annál nagyobb a befektetési hajlandóság, minél jobb a termékekhez történő hozzáférhetőség, az informáltság és az elérhetőség, ugyanakkor ebben a társadalmi környezetben a feltételek mindehhez nem adóttak. A legalapvetőbb probléma az, hogy a vizsgált gyermekes családokban oly nagymértékű az általános pénztelenség, hogy az igény sem fogalmazódik meg tömegesen a befektetési lehetőségek vagy a befektetési kultúra kialakítása iránt.

7. A 18 év alatti gyermekek szükségletei

A háztartásokban élő gyermekek szükségleteinek kielégítettségét egy 13 tételes lista³ alapján mértük. A 13 tételből tíz vagy annál több birtoklása vagy fogyasztása csupán a gyermekes háztartások 64,7 százalékában biztosított, egyharmadukban viszont csak 0 és 9 fogyasztási tétel között van erre esély. Minden ötödik háztartásban rendkívül kritikus a helyzet, mert a gyermekek szükségleteinek a fele sincs kielégítve (23. táblázat).

23. táblázat

A 18 év alatti gyermekek kielégített szükségletei (db)

Kielégített szükségletek száma (db)	Háztartások száma	%
0	10	7,2
1-3	9	6,5
4-6	11	7,9
7-9	19	13,7
10+	90	64,7
Összesen	139	100,0

A legkritikusabb helyzetben lévő 13 családban sem a hétköznapi, sem a hétvégi napi háromszori étkezés nem megoldható a gyermekek számára, de csaknem negyedüknek (23,0%) a napi szintű hús, húskészítmények, hal fogyasztása sem biztosított. Még nagyobb arányban, minden negyedik háztartásban a gyermekeknek nincs lehetőségük napi szinten friss gyümölcsöt, zöldséget fogyasztani. A ruházkodás terén minden ötödik háztartásban a gyermekeknek nincs két pár cipője, minden harmadikban nem tudnak új ruhát vásárolni. Minden ötödikben nem jut külön fekhely, csaknem egy-

³ a) hétköznap napi három étkezés (óvodai, iskolai étkezéssel együtt); b) hétvégén napi három étkezés; c) legalább naponta egyszer hús, húskészítmény, hal (vagy ennek megfelelő vegetáriánus étel) fogyasztása; d) naponta friss zöldség és gyümölcs fogyasztása; e) két pár megfelelő cipő (beleértve 1 pár minden időben használható cipőt); f) újonnan vásárolt (nem használt) ruha; g) meleg téli felsőruha; h) külön fekhely; i) kültéri játékok (kerékpár, görkorcsolya, roller stb.); j) beltéri játékok (késztségfejlesztő babajátékok, építőkockák, társasjátékok, számítógépes játékok); k) különleges események megünneplése (születésnap, névnap, vallási ünnepek); l) baráti köre rendszeres meghívása közös játszásra és étkezésre; m) évente legalább egy hét üdülés, nyaralás.

harmadukban nincsenek sem kültéri (bicikli, roller, stb.), sem beltéri játékok (készségfejlesztő játékok, társasjátékok, stb.). Csaknem minden harmadik háztartásban nem tudják megünnepelni a gyermekek születésnapját, a háztartások csaknem felében nem tudják meghívni a gyerekek baráti körét a saját otthonukba játszani. Csaknem minden megkérdezett gyermekes háztartásra igaz, hogy anyagi okok miatt sosem jutnak el legalább egy hetes közös nyaralásra (84,8%). A 139 családból mindössze 21 családban nyilatkoztak úgy, hogy megengedhetnék maguknak az egyhetes nyaralást, de csak hét gyermekes családban fordult elő, hogy ténylegesen el is jutottak nyaralni (24. táblázat).

24. táblázat
Biztosítottak-e az alábbiak a gyermekek számára...?
(a háztartások száma szerint)

Biztosított-e... ?	Igen	%	Nem	%
Hétköznapi napi három étkezés (óvodai, iskolai étkezéssel együtt)	126	90,6	13	9,4
Hétvégén napi három étkezés	126	90,6	13	9,4
Legalább naponta egyszer hús, húskészítmény, hal (vagy ennek megfelelő vegetáriánus étel)	107	77,0	32	23,0
Naponta friss zöldség és gyümölcs fogyasztása	103	74,1	36	25,9
Két pár megfelelő cipő (beleértve 1 pár minden időben használható cipőt)	110	79,1	29	20,9
Újonnan vásárolt (nem használt) ruha	92	66,2	47	33,8
Meleg téli felsőruha	118	84,9	21	15,1
Külön fekhely	108	77,7	31	22,3
Kültéri játékok (kerékpár, görkorcsolya, roller stb.)	100	71,9	39	28,1
Beltéri játékok (készségfejlesztő babajátékok, építő kockák, társasjátékok, számítógépes játékok)	101	72,7	38	27,3
Különleges események megünneplése (születésnap, névnap, vallási ünnepek)	97	69,8	42	30,2
Baráti köre rendszeres meghívása közös játszásra és étkezésre	77	55,4	62	44,6
Évente legalább egy hét üdülés, nyaralás	15	10,8	124	89,2

8. Szubjektív anyagi helyzet

A megkérdezett családanyák véleményei alapján strukturáltuk a háztartásokat az anyagi helyzetükre vonatkozó elégedettségi szintjük szerint. Az eredmények azt mutatják, hogy a 139 gyermekes háztartáson belül a szubjektív anyagi helyzetük megítélése alapján három viszonylag jól körülírható jövedelmi csoport képezhető: 1. a stabil helyzetűek (gondok nélkül élnek + beosztással jól kijönnek), 2. a bizonytalan helyzetűek (éppen hogy kijönnek a havi jövedelmükből) és 3. a teljes létbizonytalanságban élők (hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak + nélkülözések között élnek). A három kategória viszonylag kiegyenlített arányt képvisel a háztartások körében (30,9%–38,1%–30,9%) (25. táblázat).

25. táblázat
Szubjektív anyagi helyzet jellemzői

Hogy érzi, Önök anyagilag...	Háztartások száma	%
Gondok nélkül élnek	6	4,3
Beosztással jól kijönnek	37	26,6
Éppen hogy kijönnek a havi jövedelmükből	53	38,1
Hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	23	16,5
Nélkülözések között élnek	20	14,4
Összesen	139	100,0

A három kategórián belül a *romák és nem romák érintettsége*⁴ közötti legnagyobb különbséget elsősorban a két szélső csoport, a stabil helyzetűek és teljes létbizonytalanságban élő csoportok között írhatjuk le. A stabil helyzetűek körében szinte nem találunk romákat, míg a legkiszolgáltatottabb csoportban a romák túlsúlya a jellemző (26. táblázat). Eredményeink a vizsgált kárpátaljai magyar falvakban erős szignifikáns kapcsolatot mutatnak az etnikai hovatartozás és az életminőség között, jelentős jóléti szaka-

⁴ Kötetünk gyermekszegénységről szóló fejezetében részletesen bemutatjuk, hogy a romák körében a legalsó, legrosszabb helyzetű társadalmi csoport vizsgálata az általunk kidolgozott kérdőíves módszerekkel nem volt lehetséges (Loncsák 2017).

dék figyelhető meg a magyar nyelvű cigány és nem cigány népesség körében⁵.

26. táblázat

A szubjektív anyagi helyzet megítélése a romák és nem romák körében

Szubjektív anyagi helyzet		Háztartások száma	%
Stabil helyzetűek	Nem roma	34	87,2
	Roma	5	12,8
	Összesen	39	100,0
Bizonytalan helyzetűek	Nem roma	45	86,5
	Roma	7	13,5
	Összesen	52	100,0
Teljes létbizonytalanságban élők	Nem roma	17	40,5
	Roma	25	59,5
	Összesen	42	100,0

A *gyermekszám szerinti* kategóriák alapján is a két szélső csoportban figyelhetők meg a legnagyobb különbségek. A magukat stabil jövedelmi helyzetűnek értékelő háztartásokban az egygyermekes családok túlsúlya jellemző, a bizonytalan helyzetűek körében szintén jelentős az egygyermekes családok aránya, de körükben már megnő a két gyermekkel rendelkezők száma is, míg a legrosszabb helyzetű, teljes létbizonytalanságban élők körében az egy, kettő és három vagy több gyermekkel rendelkező háztartások is viszonylag magas arányban érintettek. A több gyermekkel rendelkező háztartások jóval nagyobb eséllyel kerülnek a legkiszolgáltatottabb, létbizonytalanságban élők közé, mint az egy gyermekkel rendelkezők(27. táblázat). Az eredmények azt mutatják, hogy minél több gyermek él egy családban, szignifikánsan annál kiszolgáltatottabbnak érzik magukat a megkérdezett családanyák⁶.

⁵ Khí négyzet = 30,732 df = 2 p < 0,00 n = 133 Az eredmény szignifikáns bootstrapping (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta) előtt és után is.

⁶ Khí négyzet = 10,890 df = 4 p < 0,05 n = 137 Az eredmény szignifikáns bootstrapping (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta) előtt és után is.

27. táblázat

A szubjektív jövedelmi helyzet gyermekszám szerinti jellemzői

Hogyan érzik magukat anyagilag	Gyermekek száma/ háztartás	Háztartások száma	%
Stabil helyzetűek	1	25	58,1
	2	11	25,6
	3 vagy több	7	16,3
	Összesen	43	100,0
Bizonytalan helyzetűek	1	29	54,7
	2	18	34,0
	3 vagy több	6	11,3
	Összesen	53	100,0
Teljes létbizonytalanságban élők	1	12	29,3
	2	16	39,0
	3 vagy több	13	31,7
	Összesen	41	100,0

A háztartásokban együtt élők száma alapján a válaszadó nők megítélése szerint nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a nagyobb létszámú háztartások a rosszabb helyzetűek. Az előzőekben a gyermekszámmal összefüggésben bemutattuk, hogy a legkiszolgáltatottabbak közül ugyanolyan eséllyel kerülnek be az alacsony gyermekszámmal rendelkezők is a legrosszabb helyzetűnek ítélt háztartások közé, mint a magasabb gyermekszámmal rendelkezők, de minél rosszabb helyzetű csoportot vizsgálunk, annál több gyermeket találunk benne.

A háztartásokban együtt élők száma is hasonló eredményeket hoz, nem fejezi ki erőteljesen a szubjektíven megítélt jövedelmi helyzet háztartás-nagyságok közötti szakadékait(és az eredmények nem szignifikánsak⁷). Sőt, úgy tűnik, hogy a stabil helyzetűek jövedelmi helyzetét ugyanolyan eséllyel erősíti az összeköltöző, kiterjesztett családban élő vagy több családdal rendelkező családok együttélése, mint amilyen eséllyel a bizonytalan vagy rossz helyzetű háztartásokban ugyanez a szűkös erőforrások következtében a legnagyobb kiszolgáltatottságokat okozza (28. táblázat).

⁷ Az eredmény nem volt szignifikáns a bootstrapping (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta) után sem. Khí négyzet = 8,083 df = 6 $p > 0,05$ $n = 139$.

28. táblázat

A szubjektív anyagi helyzet háztartásnagyság szerinti jellemzői

Szubjektív anyagi helyzet	Fő/háztartás	Háztartások száma	%
Stabil helyzetűek	3-4	19	44,2
	5-6	21	48,8
	7+	3	7,0
	Összesen	43	100,0
Bizonytalan helyzetűek	2	2	3,8
	3-4	26	49,1
	5-6	19	35,8
	7+	6	11,3
	Összesen	53	100,0
Teljes létbizonytalanságban élők	3-4	18	41,9
	5-6	16	37,2
	7+	9	20,9
	Összesen	43	100,0

A szubjektív anyagi helyzet az iskolai végzettséggel nem mutat szignifikáns összefüggést. Mivel korábban leírtuk, hogy a térségben élők többsége a saját faluja vagy a szomszéd falvak zárt világában él és dolgozik, a munkaszegény környezet nem teszi lehetővé, hogy a magasabb szintű iskolai végzettségekkel helyben érvényesülni lehessen, ennek következtében a térségben élő népesség magasabban iskolázott tagjai számára nem konvertálhatók a megszerzett tőkék gazdasági és társadalmi tőkévé. A megélhetésért és a leszakadás elkerüléséért körükben is hasonló stratégiákat kell követni, mint az alacsonyabb iskolázottságú háztartásokban. Ettől függetlenül a felsőfokú végzettségűeket és a gimnáziumi érettségivel rendelkezőket együttesen nagyobb arányban találjuk a stabil (30,3%) helyzetűek, mint a bizonytalan helyzetűek (24,5%) vagy a teljes létbizonytalansággal küzdők körében (9,4%). Ebből arra következtethetünk, hogy a magasabb iskolai végzettség, ha az általános szegénységi szint fölé nem is képes emelni a családok életszínvonalát, de ebben a társadalmi környezetben is védelmező hatású a teljes lecsúszással, a kirekesztődéssel és deprivációval szemben (29. táblázat).

29. táblázat

A szubjektív anyagi helyzet különbségei a háztartásban előforduló legmagasabb iskolai végzettségek szerint

Szubjektív anyagi helyzet	Legmagasabb iskolai végzettség a háztartásokban	Háztartások száma	%
Stabil helyzetűek	9 osztály alatt	6	14,0
	9 osztály	5	11,6
	11 osztály	7	16,3
	Középfokú szakképzettség	12	27,9
	Gimnázium	7	16,3
	Felsőfokú végzettség	6	14,0
	Összesen	43	100,0
Bizonytalan helyzetűek	9 osztály alatt	6	11,3
	9 osztály	5	9,4
	11 osztály	9	17,0
	Középfokú szakképzettség	20	37,7
	Gimnázium	9	17,0
	Felsőfokú végzettség	4	7,5
	Összesen	53	100,0
Teljes létbizonytalanságban élők	9 osztály alatt	11	25,6
	9 osztály	8	18,6
	11 osztály	7	16,3
	Középfokú szakképzettség	13	30,2
	Gimnázium	2	4,7
	Felsőfokú végzettség	2	4,7
	Összesen	43	100,0

A vizsgált kárpátaljai térség munkaerőpiaci sajátosságai miatt a *bejelentett főfoglalkozással rendelkezők* aránya meglehetősen alacsony, ezért az alkalmi munkáknak és az informális munkaerőpiacnak meghatározó szerepük van a gyermekes háztartások megélhetési lehetőségeinek a biztosításában. Ennek ellenére egyértelmű pozitív összefüggések mutathatók ki a munkaerőpiaci bejelentett állásokkal rendelkezők száma szerint. Az önmagukat stabil helyzetűnek minősítő háztartások között a legalacsonyabb az aránya azoknak, amelyekben egyetlen bejelentett főfoglalkozással rendelkező felnőtt családtag sincs (34,9%), a bizonytalan helyzetűek között ettől kissé

magasabb (43,4%), míg a legmagasabb arányt (60,5%) a teljes létbizonytalanságban élők körében éri el. Ugyanakkor mindhárom kategóriában jellemző, bár, nem szignifikáns a hatás, hogy ahol vannak dolgozó családtagok, ott többségében egyetlen fő rendelkezik bejelentett állással (30. táblázat).

30. táblázat

A szubjektív anyagi helyzet kategóriái szerinti bejelentett munkával rendelkezők száma a háztartásokban

Szubjektív anyagi helyzet	Bejelentett munkával rendelkezők száma/háztartás	Háztartások száma	%
Stabil helyzetűek	,00	15	34,9
	1,00	16	37,2
	2,00	11	25,6
	3,00	1	2,3
	Összesen	43	100,0
Bizonytalan helyzetűek	,00	23	43,4
	1,00	14	26,4
	2,00	9	17,0
	3,00	4	7,5
	4,00	2	3,8
	5,00	1	1,9
	Összesen	53	100,0
Teljes létbizonytalanságban élők	,00	26	60,5
	1,00	11	25,6
	2,00	5	11,6
	3,00	1	2,3
	Összesen	43	100,0

A nem bejelentett (informális) munkával rendelkező háztartástagokat vizsgálva szembevetendő a bizonytalan alkalmi munkák világának meghatározó jelenléte. A szubjektív anyagi helyzet és a nem bejelentett munkával rendelkező háztartástagok száma között szignifikáns a kapcsolat⁸, amely az alkalmi munkák rendkívüli jelentőségét bizonyítja a jövedelembiztonság terén.

⁸ Khí négyzet = 17,832 df = 8 p < 0,05 n = 139 Az eredmény szignifikáns bootstrapping (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta) előtt és után is.

A *stabil helyzetű háztartások* kétharmadában jellemző, hogy a munkaerőpiaci bevétel az informális munkák és foglalkoztatások világából származik. Háztartásonként tipikusan egy fő rendelkezik ezzel a jövedelemszerző tevékenységgel, de előfordul a kétkeresős háztartás is.

A *bizonytalan helyzetűek* csaknem felében a háztartástagok semmiféle alkalmi munkát nem végeznek. Az informális munkákkal rendelkező háztartásokban (a stabil helyzetűekhez hasonlóan) jellemzően egyetlen háztartástag kapcsolódik az alkalmi munkák világához, de itt is előfordul a kétkezesős háztartás is.

A *teljes létbizonytalanságban* élő háztartások körében jellemző leginkább az informális munkák hiánya a háztartásokban. Mindössze 41,9 százalékukban származik jövedelem ebből a munkaformából, közöttük is elsősorban az egykeresős foglalkoztatás a jellemző. Két alkalmi munkával rendelkező családtag ebben a háztartáskategóriában még a korábbi két típus alacsony szintjét sem éri el (31. táblázat).

31. táblázat

A szubjektív anyagi helyzet kategóriái szerinti nem bejelentett (alkalmi) munkában dolgozó háztartástagok száma

Szubjektív anyagi helyzet	Alkalmi munkában dolgozók/háztartás	Háztartások száma	%
Stabil helyzetűek	0	10	23,3
	1	21	48,8
	2	9	20,9
	3	3	7,0
	Összesen	43	100,0
Bizonytalan helyzetűek	0	26	49,1
	1	18	34,0
	2	9	17,0
	Összesen	53	100,0
Teljes létbizonytalanságban élők	0	25	58,1
	1	12	27,9
	2	3	7,0
	3	2	4,7
	4	1	2,3
	Összesen	43	100,0

Összevonva az előző két munkakategóriát (bejelentett, nem bejelentett munkák), a gyermekes háztartások munkaerőpiaci kapcsolatait is értelmezni tudjuk. A szubjektív jövedelmi helyzet és a munkavégzés összevont kategóriája szignifikáns kapcsolatban van⁹. A magukat jövedelmi szempontból *stabil helyzetűnek* értékelő háztartások mindegyike rendelkezik olyan családtaggal, aki valamilyen munkaerőpiaci jövedelemszerző tevékenységet végez. Az idesorolt háztartásokban az egy, két és három keresős háztartások sem ritkák, természetesen figyelembe véve korábbi eredményeinket, mely szerint a háztartások munkaintenzitása a bejelentett főállású munkavégzések alapján számolva rendkívül alacsony (15,5%-ukról írtuk, hogy a referenciaév teljes időszakában, vagy kétharmadában végig dolgoztak). Ez azt is jelenti, hogy a magasabb foglalkoztatotti háztartáslétszám az alkalmi munkalehetőségekbe történő időszakos bekapcsolódások következménye, de, amint korábban leírtuk, a munkaintenzitás-mutatók alapján ez elsősorban a fél éves munkavégzéseket jelenti. Ebből a szempontból meghatározó, hogy a háztartások hány tagja képes az alkalmi munkák segítségével jövedelmet termelni a család számára. Látható, hogy a stabil jövedelmi helyzet megteremtéséhez a háztartások többségében legalább három vagy több háztartás-tag munkájára is szükség van.

A *bizonytalan helyzetűek* körében jóval magasabb a semmilyen munkaerőpiaci munkával sem rendelkező háztartások aránya a stabil helyzetűekhez képest (18,9%). Az ebben a helyzetben lévő háztartások körében az egy és a háromkeresős háztartások túlsúlya a jellemző. Minden harmadik háztartásban legalább három keresőmunkát végző családtag is van, de ez a magas foglalkoztatotti létszám csupán ahhoz elegendő, hogy éppen hogy kijöjjenek a havi jövedelmükből, a stabil életkörülmények biztosítására, a létbiztonsághoz nem elég.

A *teljes létbizonytalanságban élő* háztartások körében rendkívül magas a semmilyen munkajövedelemmel sem rendelkező háztartások száma, de ugyancsak magas az egy keresővel rendelkezőké is. A háztartások harmadában kettő vagy annál több keresőtevékenységet végző családtag is él, de ezek a keresetek nem képesek a legszegényebbek köréből kiemelni a háztartásokat, hiszen megírtuk, hogy ők azok, akik hónapról hónapra anyagi

⁹ Khí négyzet = 23,976 df = 10 p < 0,05 n = 139 Az eredmény szignifikáns bootstrapping (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta) előtt és után is.

gondok között, illetve saját megítélésük szerint nélkülözések között élnek (32. táblázat).

32. táblázat

A szubjektív jövedelmi helyzet kategóriái szerinti bejelentett és nem bejelentett munkával rendelkező háztartások száma együtt

Szubjektív jövedelmi helyzet	Bejelentett és nem bejelentett munkával rendelkezők/háztartás	Háztartások száma	%
Stabil helyzetűek	0	2	4,7
	1	12	27,9
	2	13	30,2
	3	14	32,6
	4	1	2,3
	5	1	2,3
	Összesen	43	100,0
Bizonytalan helyzetűek	0	10	18,9
	1	18	34,0
	2	6	11,3
	3	14	26,4
	4	4	7,5
	5	1	1,9
	Összesen	53	100,0
Teljes létbizonytalanságban élők	0	16	37,2
	1	14	32,6
	2	3	7,0
	3	8	18,6
	4	2	4,7
	Összesen	43	100,0

Szubjektív szegénységi helyzet

A szubjektív anyagi helyzet megítélése után a válaszadókat arra kértük, hogy ítélik meg, szegénynek tartják-e családjukat, háztartásukat az adott körülmények között. A 33. táblázat eredményei szerint 44,9 százalékuk tartja szegénynek (teljes mértékben szegény + inkább szegény), 55,4 száza-

léka pedig nem tartja szegénynek (nem szegény + inkább nem szegény) magát.

33. táblázat
Szubjektív szegénységi helyzet megítélése

Ön mit mondana: jelenleg Önök...	Háztartások száma	%
Teljes mértékben szegények	14	10,1
Inkább szegények	47	33,8
Inkább nem szegények	52	37,4
Nem szegények	25	18,0
Nem tudja	1	0,7
Összesen	139	100,0

Az önmagukat szegénynek tekintők körében a *cigány családok* jelentősen felülreprezentáltak, több mint ötven százalékuk roma származású. A szubjektíve nem szegények körében a roma háztartások aránya rendkívül alacsony (6,9%), szinte meg sem jelennek az elégedettebb, önmagukat nem szegénynek tartók között. Azt mondhatjuk, hogy a szubjektív szegénységi szakadék erőteljesen etnikai jellegű, a megkérdezett cigány családok jelentős többsége a környezetükben jellemző általános szintű szegénységhez képest is sokkal szegényebbnek érzi magát.

Gyermekszám szerint vizsgálva a családokat az eredmények szignifikáns kapcsolatokat mutatnak¹⁰. Az önmagukat szegénynek minősítők körében az 1-2 gyermekkel rendelkezők túlsúlya a jellemző (kb. 70%), a többi család (29,9%) három és több gyermekkel rendelkezik. A szubjektíve nem szegények körében a három és több gyermekkel rendelkező háztartások szerepelnek a legkisebb arányban, az önmagukat nem szegénynek tartó háztartások több mint felében mindössze egy gyermek él, egyharmadukban pedig kettő. Összességében az önmagukat szegénynek minősítő családokban relatíve magas, 2,16 fő az átlagos gyermekszám, míg a szubjektíve nem szegények körében ettől jóval alacsonyabb, 1,58 fő (34. táblázat).

¹⁰ A futtatott kétmintás t-próba szerint a különbség a szubjektíve szegények ($M = 2,1695$ $SD = 1,57934$) és a nem szegények ($M = 1,5844$ $SD = 1,07179$) között szignifikáns ($p < 0,05$) a bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum) után. $t(134) = 3,165$

34. táblázat

Átlagos gyermekszám a szubjektív szegénységben élés kategóriái szerint

Szubjektíve szegénynek érzi-e a családját?		N	Minimum	Maximum	Átlag	Szórás
Szegény	18 év alatti gyermekek száma/háztartás	59	1,00	6,00	2,1695	1,28858
Nem szegény	18 év alatti gyermekek száma/háztartás	77	1,00	5,00	1,5844	,86375

Iskolai végzettség szerint semmiféle kapcsolat nem látszik a szubjektíve szegénységben és nem szegénységben élő háztartások között. Minimális eltérés ugyan érzékelhető a legelső és legfelső iskolai végzettségek arányában, de ezek között nincs statisztikai különbség. A szubjektíve jobb helyzetűek körében minimálisan kevesebb a 9 osztállyal vagy azzal sem rendelkezők aránya (a szegények egyharmada és a nem szegények egynegyede alacsony végzettségű) és minimálisan több a felsőfokú végzettségűeké, de a középfokú szakmai és gimnáziumi végzettségűek aránya nem különbözik a szubjektíve megítélt szegénységük alapján besorolt két háztartástípus között.

A foglalkoztatottság szempontjából a 35. táblázat eredményei szerint az önmagukat szegénynek ítélok egyharmadánál egyetlen kereső sincs (sem főállású, sem alkalmi munkát végző), a nem szegények körében ez az arány minimális. A legnagyobb eltérés a háromkeresős háztartások között figyelhető meg, a nem szegények körében a három foglalkoztatottal is rendelkező családok aránya kétszer több, mint a szegény családokban. Az eredmények ebben az esetben is szignifikánsak¹¹(35. táblázat).

¹¹ A futtatott kétmintás t-próba szerint a különbség a szubjektíve szegények ($M = 1,3115$ $SD = 1,9870$) és a nem szegények ($M = 1,9870$ $SD = 1,16408$) között szignifikáns ($p < 0,05$) a bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum) után. $t(136) = -3,186$.

35. táblázat

A szubjektív szegénység foglalkoztatottak száma szerinti különbségei

Szubjektíve szegénynek ítéli-e a családját?	Foglalkoztatottak száma/háztartás	Háztartások száma	%
Szegény	0	21	34,4
	1	19	31,1
	2	7	11,5
	3	10	16,4
	4	3	4,9
	5	1	1,6
	Összesen	61	100,0
Nem szegény	0	7	9,1
	1	24	31,2
	2	15	19,5
	3	26	33,8
	4	4	5,2
	5	1	1,3
	Összesen	77	100,0

A nyelvtudással összefüggésben is vizsgáltuk a szubjektív szegénység jellemzőit. A gyermekekkel rendelkező háztartások jelentős többsége nem beszél ukránul, ez alapvetően meghatározza a munkalehetőségekből és egyben a jövedelemszerző tevékenységekből történő kizáródást is. Ennek következményeként is, az önmagukat szegénynek és nem szegénynek értékelő háztartások között is nagyon magas azoknak a családoknak az aránya, amelyekben egyetlen, legalább az ukrán nyelvet beszélő családtagot sem találunk. A jobb helyzetűeknek tekinthetők körében még kissé magasabb is a nyelvtudással nem rendelkezők aránya, sőt a legalább egy idegen nyelvet beszélő családtaggal rendelkező háztartások aránya is a szubjektíve szegény háztartások körében a magasabb (36. táblázat). A nyelvtudás általános hiánya komplexebb módon hat a térség szegénységére, nem közvetlenül befolyásolja a szegénységi szint szubjektív megítélését.

36. táblázat

A nyelvismeret jellemzői a szubjektív szegénység kategóriái szerint

Szubjektíve szegénynek ítéli-e a családját?	Hány nyelvet beszél?	Háztartások száma	%
Szegény	egyet sem	37	60,7
	1-et	23	37,7
	2-t	1	1,6
	Összesen	61	100,0
Nem szegény	egyet sem	53	68,8
	1-et	23	29,9
	2-t	1	1,3
	Összesen	77	100,0

9. Lecsúszók és felemelkedők

A válaszadó nőket arra kértük, hogy ítéljék meg, hogyan alakult a családjuk helyzete az elmúlt három évben. Ezzel kívántuk beazonosítani azokat a dinamikus változásokat, amelyeket a kárpátaljai családok az elmúlt időszakban megéltek. A későbbiekben pedig azt is be fogjuk mutatni, hogy milyen jövőképpel és jövőorientációval rendelkeznek, optimisták vagy pesszimisták, vagyis várakozásaik szerint javulni vagy romlani fog-e a helyzetük a következő évben.

A megkérdezett nők válaszai alapján nagy többségben vannak azok a gyermekes háztartások, amelyek a helyzetük romlását élték meg az elmúlt három évben (a megkérdezett családok 60 százaléka), és csupán 16 százalékuk helyzetében történtek pozitív irányú változások. A válaszokból erőteljes lecsúszás és a létbizonytalanság növekedése látszik, amely a többséget érintve az általános elszegényedés lefelé húzó folyamatait erősíti a gyermekes családok körében (37. táblázat).

37. táblázat
Hogyan éltek három évvel ezelőtt?

Három évvel ezelőtt Önök...	Háztartások száma	%
Rosszabbul éltek	22	15,8
Alapvetően ugyanígy éltek	33	23,7
Jobban éltek	83	59,7
Nem tudja megítélni	1	,7
Összesen	139	100,0

A jövőt tekintve a családok 44,2 százaléka pesszimista, és úgy gondolja, hogy tovább romlik majd a helyzetük, csaknem minden negyedik család nem vár semmiféle változást, míg 23,9 százalékuk javulást vár (38. táblázat). Azok a családok, amelyek az elmúlt három évben sem éltek meg változásokat, a következő évben is ezt valószínűsítik (igaz, nem tudjuk, hogy ezek pesszimista vagy optimista várakozások), vagyis tartósan rendezkedtek be a kialakult életszínvonalra. Néhány család bizakodóbb a következő évre vonatkozóan az elmúlt időszakhoz képest, viszont valószínű, hogy ez leginkább a jelenlegi helyzetük tarthatatlanságából fakadó várakozás. Az élethelyzetük romlását a legtöbben ugyanolyannak valószínűsítik, mint ahogyan az elmúlt három évben megélték azt a térségben. Semmi olyan gazdasági-társadalmi változásról nem számoltak be, amely relatíve javíthatná a gyermekes családok életkörülményeit és létbiztonságát a jövőben.

38. táblázat
Mit gondol, hogyan fog alakulni a helyzetük a következő évben?

1 évvel később Önöknek...	Háztartások száma	%
Javulni fog a helyzetük	33	23,9
Nem változik a helyzetük	33	23,9
Romlani fog a helyzetük	61	44,2
Nem tudja megítélni	11	8,0
Összesen	138	100,0

Összegzés

Egy iparhiányos környezetben élő, rendkívül szerény jövedelemmel rendelkező szegény népesség tagjai körében végeztünk kutatást. Tanulmányunkban 139 háztartás együtt élő családtagjairól nyertünk információkat. A háztartások többségében egy vagy két gyermek él. A magas gyermekszám nem tekinthető jellemzőnek a három vizsgált kárpátaljai faluban, függetlenül attól, hogy kutatásunk tervezésekor az előzetes hipotéziseinkben magas gyermekszámú háztartásokat feltételeztünk. A családok jelentős része nem nukleáris szerkezetű, hanem kiterjesztett vagy több családmagos, ami az egyik tipikus és bevett formája a helyben szokásos megélhetési stratégiáknak.

A háztartások csaknem felében találtunk legalább középfokú végzettséggel rendelkező családtagot, a diplomások száma viszont rendkívül alacsony. Az iskolai végzettségek szintjének előzetesen kiemelt jelentőséget és hatást tulajdonítottunk, de ez a hatás a vizsgált településeken élő háztartások általános szegénysége és a térség munkahiányos volta miatt nem érvényesül. A háztartások jóléti szintjének leírása érdekében elsőként a lakáshelyzet jellemzőit tártuk fel, mint amely a leginkább befolyásolja a családok szegénységét, főként annak tartósságát. Mind a lakáskörülményekben, mind a lakások komfortfokozatában jelentős problémák és hiányok vannak, a gyermekes háztartások többségének szembe kell néznie olykor a legsúlyosabb lakhatási gondokkal is.

Mivel a megszerezhető jövedelmek nagyságát jelentősen befolyásolja a munkaerőpiaci jelenlét, kiemelt jelentőséget tulajdonítottunk a háztartások aktív tagjai által birtokolt tipikus és informális munkák mennyiségének és a munkaintenzitásnak is. Magas munkaintenzitású, bejelentett munkával rendelkező háztartásokat alig találtunk, leginkább az informális munkák világa határozza meg a jövedelemszerzési lehetőségeket. A háztartások akkor tudják a máról holnapra élés nehézségeit áthidalni, ha minél több családtag képes az alkalmi munkák világába bekapcsolódni. Ennek ellenére a háztartások jelentős részében csupán egy munkavállalót találtunk, többnyire a nők számára nincs lehetőség a jövedelemszerző munkákra. A három aktív keresővel rendelkező háztartásoknak viszonylag jó esélyük van arra, hogy egymás munkahiányos időszakait kompenzálva legalább egyikük va-

lamilyen alkalmi munkához jusson. Ezzel napról-napra kiszámítható létfenntartási körülményeket biztosítanak a családnak.

A munkaszerzés érdekében az ingázás és a mobilitás nem tipikus, a többség a saját faluja és a falu közvetlen környezetében található kistelepülésen keres és vállal munkát. Ez felerősíti az izolációs hatásokat, és növeli a társadalmi távolságot a jobb helyzetű közösségekkel szemben, amely egyúttal a szegénységet is tartósítja.

Mivel agrártársaságról van szó, azt is vizsgáltuk, hogy az ott élő gyermekes háztartások milyen formában kötődnek a mezőgazdasághoz, és mennyire jelentős az agrárfoglalkoztatottság körükben. Eredményeink szerint viszonylag alacsony arányban, a háztartások mintegy egyötödében fordul elő foglalkoztatottság vagy jövedelemszerzés ebből a szektorból. Az önellátásra termelés tradíciója fennmaradt, jelentős többség termel valamilyen élelmiszert vagy tart állatot saját felhasználásra. A termőföldeken jellemzően nem értékesítésre állítanak elő élelmiszert, a nagyobb területtel rendelkezők is csupán saját fogyasztásra termelnek.

Az egyik legfontosabb kutatási kérdés a háztartások deprivációs szintjének leírása volt. Ezt elsősorban a fogyasztási szegénység megragadására alkalmaztuk. A megkérdezett háztartások több mint felében mértünk deprivációt, körükben pedig legnagyobb arányban súlyos depriváltságot. Ugyancsak lényeges kérdés volt a kiszolgáltatottság egy másik formájának, a háztartások eladósodottságának vizsgálata, és ezzel párhuzamosan a tartalékképzési lehetőségeik leírása. A rendkívül egyszerű fogyasztási szerkezettel rendelkező háztartások adósságszerkezete is egyszerű, leginkább a napi megélhetésekhez kapcsolódó tartozásokat jelenti (gáz, villany, stb.). Tartalékképzésre csak nagyon kevés család képes, ők is csupán 1-2 hónapos megtakarítást tudtak felhalmozni, amely egy komolyabb krízishelyzetben csak nagyon csekély időre lenne képes a problémákat áthidalni. A háztartások anyagi-jövedelmi helyzetének feltérképezése után elemeztük az egyik legfontosabb kérdést, a gyermeki szükségletek kielégítésének színvonalát is. 13 tételből álló szükségletlista segítségével határoztuk meg, hogy mely területeken a legnagyobbak a problémák.

Viszonylag magas azok aránya, akik jelentős bizonytalanságban élnek, és hasonló szinten azoké is, akik teljes kilátástalanságban érzik magukat. Csúppán kb. 30 százalékuk érzékeli stabilnak vagy viszonylag stabilnak az anyagi helyzetét. A legrosszabb helyzetűek között a romák felülreprezentáltak, kö-

rükben szinte minden megkérdezett család a legrosszabb helyzetbe sorolta magát, míg a legjobb helyzetűek körében arányuk elenyésző. Másodszor a szubjektív szegénységi helyzetükre kérdeztünk rá, és arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen arányban és milyen háttérjellemzők mentén tartják magukat szegénynek vagy kevésbé szegénynek a gyermekes háztartások. A megkérdezett nők csaknem fele szegénynek tartja a saját háztartását, a másik felük viszont nem. A cigányság ebben a tekintetben is felülreprezentált a magukat szegénynek tekintők körében, de ugyancsak jól látszik, hogy a magasabb gyermekszámmal rendelkező háztartások jóval nagyobb eséllyel érzékelik szegénynek a helyzetüket.

Végezetül tanulmányunkban kitértünk arra is, hogy a háztartások az elmúlt időszakban mennyire éltek meg romlást vagy javulást a saját életükben, illetve mit valószínűsítene az elkövetkezendő egy évben. Az eredmények szerint egy lecsúszó, a saját helyzetük romlását megelőző közösségben élnek a megkérdezettek, akik jelentős többsége a jövőre vonatkozóan is hasonló folyamatokat vár.

Felhasznált irodalom

- A háztartások életszínvonala, 2015. KSH, 2016 november
- B. Kis Anna – Gábos András (2016): Konzisztens szegénység az Európai Unióban és Magyarországon. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi riport 2016. Budapest: TÁRKI, 151–170
- Czibere Ibolya (2012): Nők mélyszegénységben. Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban. Budapest: L'Harmattan
- Darcsi Karolina (2010): A 2006-os ukrain választások és a kárpátaljai magyarság. In: dr. Soós Kálmán (szerk.): A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczy Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye. Ungvár: PoliPrint, 63–86
- Eurostat 2016: People living in households with very low work intensity. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tipslc40> Utolsó letöltés: 2017. június 5.

- Girasek Edmond – Sik Endre (2006): Munkaerőpiac és informális jövedelem. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 2006. Budapest: TÁRKI, 65–85
- Loncsák Noémi (2017): Kárpátalja társadalmi, gazdasági, demográfiai jellemzői – a falvakban élő magyarság helyzete. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégény János (szerk.): „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 9–19
- Loncsák Noémi (2017): Gyermekszegénység a kárpátaljai magyarság körében. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégény János (szerk.): „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 92–115
- Medgyesi Márton – Simonovits Borbála – Bernát Anikó (2015): Társadalmi sérülékenység: vagyoni helyzet, eladósodottság, megélhetési nehézségek. In: Szivós Péter – Tóth István György (szerk.): Jól nézünk ki (...?!) Háztartások helyzete a válság után. TÁRKI Monitor Jelentések 2014, Budapest: TÁRKI, 86–104
- Medgyesi Márton (2016): A háztartások megtakarításai és eladósodottsága Magyarországon, 2008–2015. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi riport 2016. Budapest: TÁRKI, 173–192
- Molnár Éva (2015): Szegénységben élő fiatalok családalapítását meghatározó tényezők. *Metszetek. Társadalomtudományi folyóirat* 2015/1(8): 86–95
- Sik Endre (2008): Tanulás a fekete és szürke gazdaságban. *Educatio* 2008/2: 232–240

MOLNÁR ÉVA – LONCSÁK NOÉMI

A KÁRPÁTALJAI GYERMEKEK HELYZETÉNEK JELLEMZŐI

Bevezetés

A földrajzi környezet alapvetően meghatározza a gyermekek fejlődését. A települések a hierarchia egyes szintjein minőségükben és mennyiségükben is eltérő lehetőségeket kínálnak az ott élők számára, így a különböző típusú településeken élő gyermekek életesélyei között jelentős egyenlőtlenségek vannak (Kovách 2012, Czibere 2014, Czibere – Molnár 2016).

A posztoszocialista országokban a kilencvenes években nagyobbá és nyíltabbá váltak az egyenlőtlenségek, amely már a fiatalabb korosztályok esetén is szembetűnő. Egyre jobban elvált egymástól a piacképes tudással, munkaerőpiaci kulcskompetenciákkal, perspektívával rendelkező, illetve a sodródó, állandó létbizonytalanságban élő fiatalok csoportja. A felerősödő polarizációs folyamatok jelentős szervezőerejévé vált a lakóhely településtípusa, illetve adottságai. A periféria-területeken élő gyermekek az iskolában és később a munka világában is hátránnyal indulnak, ami az életük más szegmenseire is hatást gyakorol (Ságvári 2012).

A tanulmány a kárpátaljai magyarság 18 év alatti korosztályának helyzetét egy 2016 tavaszán végzett kvantitatív adatfelvétel eredményein keresztül mutatja be. Vizsgálatunkat három olyan marginális helyzetű, többségében magyarok lakta kárpátaljai faluban végeztük, ahol a családok jelentős részét érinti a munkanélküliség, a szegénység, és a létbizonytalanság. Egy ilyen társadalmi térben vizsgáltuk meg a gyermekek helyzetét az egyes korcsoportokban, a háztartásokban rendelkezésre álló erőforrásokon keresztül.

A származási család erőforrásainak hatása a gyermekek fejlődésére

A származási családok erőforrásai az egyén egész életútjára jelentős hatással bírnak. A családok erőforrásai közül a könnyen átadható materiális javak közé tartozik a szülői vagyon és a jövedelem. A családok bevételi forrásai alapvetően meghatározzák, hogy milyen életkörülményeket tudnak teremteni a gyermekek számára, hogyan tudják a gyermekek testi és lelki fejlődéséhez szükséges feltételeket megteremteni. Az erőforrások másik része a szocializáció révén adható át, ezek között említhetjük az értékeket, a preferenciákat és a kulturális tőkét is. A családok az erőforrások mennyiségének és minőségének függvényében tudják támogatni a gyermekeik fejlődését, fejlesztését (Murinkó 2013).

Az emberek az első szocializációs kötelékben, a családban tanulják meg az emberi kultúra szokásait, szabályait. A család az egyén és a társadalom közti közvetítő kiscsoport, amely a legkorábbi életszakasztól kezdve hat a fejlődő egyénre, érzelmi kötelékei, kapcsolatainak erőssége alapvető viselkedési modelleket hoz létre a személyiségben. A család szocializációs funkciójával meghatározott magatartási és szerepmintákat is közvetít. Az elsődleges szocializációs alapozásra épül azután a tudatos nevelés, ellenőrzés, tanítás, fegyelmezés, jutalmazás, így teremtdnek meg a családon kívüli nevelés alapjai a személyiségben. Közvetítő funkciója megvalósítja a személyes és társadalmi értékrendszer beépítését, így felkészíti az egyént arra, hogy részt vegyen a társadalom működésében (Bagdy 1998).

A családok problémamegoldó képessége és a szocializációja is nagymértékben függ a rendelkezésükre álló erőforrásoktól. Számos posztszocialista országban vált jellemzővé a kilencvenes években, hogy a családok többsége nem tudott szert tenni elégséges erőforrásra, tömegessé vált a lecsúszás, az elszegényedés, a létbizonytalanság, így a család ideológiai értelemben vett „felértékelődése” ellenére is veszített funkcióiból. A szocializációs és a társadalmi beilleszkedés szempontjából is meghatározóvá vált a családok vagyoni helyzete, a rendelkezésükre álló kulturális és kapcsolati tőke (Somlai 1997).

Az ismeretek, készségek és kompetenciák átadásának feladatai egyre inkább professzionális intézményekre hárulnak. Ezeknek az intézményeknek széles kínálata alakult ki, azonban a különböző szolgáltatásokhoz való hoz-

záférés területileg nagy különbségeket mutat. Sok esetben éppen azokban a térségekben nincsenek jelen a hátrányos helyzetű gyermekek felzárkóztatását, fejlesztését segítő intézmények, ahol a legnagyobb szükség lenne a hátrányok kompenzálására. A családok életfeltételeit alapvetően meghatározzák a hivatásszerű munka tevékenységei és a jövedelmi viszonyok, a lakáshelyzet és életmód, az iskoláztatás tartalmi és a szabadidő felhasználásának módjai.

A vizsgált településeken a munkanélküliség, a jövedelmi szegénység a legtöbb családot érinti. A mindennapi létbizonytalanság áthatja a családok hétköznapijait. Sok család megtapasztalta ideiglenesen vagy tartósan az állandó munkajövedelem hiányát, a munkaerőpiaci kiszolgáltatottságot, az állami transzferjövedelmektől való függést. A felnövekvő nemzedékek számára is elemi tapasztalattá vált a bevételi források és az élettervezési lehetőségek bizonytalansága.

Módszertan

2016 áprilisában kvantitatív adatfelvételt készítettünk a kárpátaljai magyarság gyermekszegénységének feltárására. A kérdőíves adatfelvételre a Beregszászi járás három településén került sor: Váriban, Nagyborzsovában és Haláborban. A vizsgálat során a magyarországi gyermekszegénység és gyermekesély kutatásokban használt kérdőíveket adaptáltuk a térségre vonatkozó kérdéseinkkel kiegészítve. Kutatásunkban háztartási kérdőíveket és gyermekkérdőíveket alkalmaztunk. Jelen tanulmány célja, hogy elsősorban a gyermekkérdőívek eredményeinek értelmezésével átfogó képet adjon a vizsgált területi egység 18 év alatti korosztályának helyzetéről. A gyermekek egészségügyi állapotát, fejlesztését, fejlődését, képzését, tanulmányi és előmeneteli lehetőségeit felmérő kérdésekkel vizsgáljuk a helyi gyermekek jelenlegi helyzetét. A gyermekes háztartásokban minden gyermekre vonatkozóan kitöltésre került a gyermekkérdőív is, a válaszadó az esetek túlnyomó többségében az édesanya volt. A vizsgálat során 139 háztartási kérdőív és 253 gyermekkérdőív készült el. A gyermekes háztartások között egy gyermekes és hat gyermekkel rendelkezőket egyaránt találtunk, a gyermekek körülbelül egyharmada egyke, legmagasabb arányban azok vannak,

akiknek egy testvére van, 34,2 százalékuknak pedig 2 vagy több testvérük van, ezen belül is jelentős azok aránya, akik ötven vagy hatvan testvérek.

A gyermekek életkori megoszlását tekintve a legfeljebb háromévesek aránya 20,9 százalék, az óvodás korú, három és hat év közöttiek aránya 11,9 százalék, míg az iskolás korú, hat és tizenhat év közöttieké 67,2 százalék.

1. táblázat
Gyermekek korcsoportjai

Korcsoport	Gyakoriság	%
1. korcsoport (0–3)	53	20,9
2. korcsoport (3–6)	30	11,9
3. korcsoport (6–17)	170	67,2
Összesen	253	100,0

Forrás: Saját szerkesztés

Az alkalmazott gyermekkérdőívben korosztálonkénti lebontásban tettük fel a gyermekek oktatási-nevelési lehetőségeire vonatkozó kérdéseinket annak érdekében, hogy minél pontosabb képet kaphassunk a gyermekek helyzetéről.

A gyermekek fizikai szükségletei – táplálkozás, ruházkodás, játékok

A gyermekek fizikai szükségleteit kielégítő feltételek közé tartoznak a háztartásaik alapvető jellemzői, amelyek között a mindennapjaikat töltik. Tizenhárom szükségletkielégítő tárgyat és feltételt vettünk alapul vizsgálatunkban, ezek között szerepel a napi háromszori étkezés (hétköznapiakon és hétvégén), legalább naponta egyszer hús, húskészítmény, hal, naponta friss zöldség és gyümölcs fogyasztása, két pár megfelelő cipő, újonnan vásárolt (nem használt) ruha, kültéri és beltéri játékok, események megünneplése, valamint a nyaralás.

Eredményeink szerint (2. táblázat) a 18 év alatti gyermekek körében a napi éhezés nem jellemző a térségben, azonban a háztartások közel 10 százalékában nem tudják biztosítani a gyermekeknek a napi háromszori étkezést. A gyermekekéhezésnek az óvodás korcsoport van kitéve leginkább, kö-

rükben 33 százalék az éhezők aránya. Nem érzékelhető különbség a hétköznapok és a hétvégék étkezési hiányai között, ugyanazok a családok nélkülöznek hétköznap és hétvégén is, vagyis körükben az óvodai-iskolai étkeztetés sem képes pótolni, csökkenteni a gyermekek hiányzó táplálkozási szükségleteit. A gyermekes háztartások közel egynegyedében nem tudják biztosítani a rendszeres napi egyszeri húsfogyasztást és a gyümölcsfogyasztást, ezek hiányában az egészséges táplálkozásuk kerül veszélybe. Azok a gyermekek, akik nélkülöznek a táplálkozásban, többségükben (81%) cigány származásúak, tipikusan kétszülős háztartásokban élnek, ahol az anya nem dolgozik és az apák felének sincs jövedelme. Fontos megjegyeznünk még, hogy a többgyermekes háztartásokat a gyermekek éhezése, hiányos táplálkozása erőteljesebben érinti.¹

2. táblázat

Gyermekek hiányzó fizikai szükségletei
(Biztosítottak-e az alábbiak a 18 év alatti gyermekeknek)(%)

Fizikai szükséglet	Igen	Nem
Hétköznapi háromszori étkezés	85,0	15,0
Hétvégi napi háromszori étkezés	84,2	15,8
Naponta egyszer hús, húskészítmény	69,2	30,8
Friss zöldség és gyümölcs	67,6	32,4
Két pár megfelelő cipő	71,9	28,1
Újonnan vásárolt ruha	58,9	41,1
Meleg téli felsőruházat	75,1	24,9
Külön fekhely	69,6	30,4
Beltéri játék	63,6	36,4
Különleges esemény megünneplése	59,3	40,7

Forrás: Saját szerkesztés

¹ Az eredmények minden a táplálkozásra vonatkozó változó alapján szignifikáns különbségeket mutattak, az egy valamint két gyermekes családok és a többgyermekes családok között, főként az utóbbi csoportok esetében. Az eredmény szignifikáns bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum) előtt és után is.

Hétköznapi háromszori étkezés: Khí négyzet = 9.587 df = 2 p < 0,01 n = 138

Hétvégi napi háromszori étkezés: Khí négyzet = 13.535 df = 2 p < 0,01 n = 138

Naponta egyszeri hús, húskészítmény: Khí négyzet = 10.364 df = 2 p < 0,01 n = 138

Friss zöldség és gyümölcs: Khí négyzet = 11.118 df = 2 p < 0,01 n = 138

A gyermekes háztartások alapvető ruházati cikkekkel való ellátottsága sem megoldott, meglehetősen kevés a téli ruházata 15 százalékuknak nincs, a gyermekek ötödének nem áll rendelkezésre két pár megfelelő cipő, azok a ruhadarabok is, amelyekkel rendelkeznek, sok esetben használtak, öröklöttek, turkálóból vagy adományokból kaptak. A háztartások közel egynegyedében nem biztosított a külön fekhely a 18 év alatti gyermekeknek. A gyermekek fejlődését elősegítő beltéri és kültéri játékok a háztartások több mint egynegyedében szintén teljesen hiányoznak, fontos megjegyeznünk azonban, hogy azokban a háztartásokban sem hiánytalanok ezek, amelyekben úgy nyilatkoztak, hogy biztosított a gyermekek számára, mivel a játékok fogalma sokszor kimerült egy rozoga bicikliben, két labdában és egy ütött-kopott babában. A játékok léte vagy nem léte a megfosztottság érzete mellett nélkülözhetetlen a gyermekek számára a készségek és szabályok gyakorlásában, valamint az indulatok levezetésében. A háztartásokban a gyermekek közel harmadának nincs mód megünnepelni a születésnapját, névnapját, illetve más különleges eseményeket, és mindössze egytizedük megy el a családdal kirándulni, nyaralni (a családok jelentős része még sohasem nyaralt, erről részletesebben kötetünk háztartásokról szóló fejezetében írunk, Czibere – Kovách 2017).

Eredményeink alapján a háztartásokban a szükségletek kielégítésének sorrendjében első helyen a gyermekek táplálkozása és a ruházódásuk áll. Viszonylag nagy számban fordulnak elő azok a családok, akik gyermekeinek még ezek sem alapvetőek, a további dimenziókban, mint a játékokkal való ellátottság, a baráti kör rendszeres meghívása közös játékokra, étkezésre, illetve az üdülés vagy nyaralás hiánya a gyermekes háztartások szélesedő körét érinti.

A gyermekek egészségi állapota

Korábbi kutatások megerősítik, hogy az egészségmagatartás szoros összefüggésben áll a családi háttérrel, a családban tapasztalt mintákkal (Kopp – Skrabski 2000). A térség intézményi ellátottságának hiánya, az itt élő családok erőforrásainak korlátozottsága az egészség megőrzését támogató életvitelt is akadályozhatja. Az egészséghez, az egészséges életvitelhez szükséges kellékek beszerzéséhez elviekben mindenkinek joga van, azonban az ezek-

hez való hozzáférés esélye nem mindenki számára egyformán elérhető. A periféria területeken általában jellemző, hogy az egészségügyi intézmények és szolgáltatások kevésbé vannak kiépülve, mint a fejlettebb térségekben, a kevésbé fejlettebb települések lakói az egészségügyi ellátásokhoz nehezebben jutnak hozzá, ami erőteljes hatással lehet az egészségi állapotukra.

Az egészségre több tényező is hatással van, ilyen többek között a genetikai adottság, a szervezet külső környezetre való reakciói, a környezet fizikai és érzelmi hatásai, az életmód, az étkezési szokások, a személyes kapcsolatok és a társadalmi berendezkedés. A szegénységben nehéz egészségtudatos életvitelt folytatni, hiszen a különböző tőkefajták hiánya behatárolja a lehetőségeiket. Az egészséghöz nélkülözhetetlen, hogy a szervezet minden szerve zavartalanul működjön, de az egyén egészségéhez ahhoz is szükség van, hogy integrálódjon a társadalomba, megfelelően alkalmazkodjon a stresszhelyzetekhez és ki tudja fejezni személyes igényeit, meghatározni életcélját (Bokor 2002).

A szülők egészségi állapota, de különösen az édesanya terhesség alatti egészségmagatartása jelentősen befolyásolja a gyermek fizikai és mentális egészségét. A térség gyermekeinek hátrányai már szinte a születés előtt kódolva vannak. A vizsgált családok gyermekeinek több mint negyede az átlagosnál alacsonyabb súllyal született, ami arra enged következtetni, hogy az érintett édesanyák terhességük alatt nem tudtak olyan életvitelt folytatni, amely elősegítette volna a magzat leoptimálisabb fejlődését.

A háztartások 15 százalékában gondot okoz a napi háromszori étkezés biztosítása a 18 év alatti korosztály számára. Az étkezések minőségi összetételét alapvetően befolyásolják a családi költségvetés keretei, a vizsgált háztartások közel harmadában a napi egyszeri húsfogyasztás, illetve a zöldség és gyümölcsfogyasztás nem megoldható. Az iskolai étkezést a gyermekek többsége nem tudja igénybe venni év közben sem, a nyári szünetek ideje alatt pedig egyáltalán nem jellemző az iskolai étkeztetés. Bölcsődébe csak a gyermekek tizede járt, óvodába a gyermekek kétharmada, így az oktatási intézmények még a legkorábbi életszakaszokban is csak a gyermekek töredéke számára tudja biztosítani a napközbeni étkezések egy részét és a megfelelő tápanyagokhoz való hozzájutást.

Egy olyan társadalmi térben, ahol a mindennapos létszükségletek megszerzése is kihívás a gyermekek egészségtudatos életmódra nevelése nem élvezhet prioritást, ami növeli a betegségek kialakulásának kockázatát és a

már meglévő betegségek súlyosbodását. Mindez a rendszeres orvosi kontroll és egészségügyi ellátás hiányával összekapcsolódva hozzájárul ahhoz, hogy a gyermekkorban kialakuló betegségek az egész életút során végig kísérjék az egyént. Az olyan közösségekben, ahol a tanulási és munkaerőpiaci sikertelenség mindennapos élmény, ahol a többségi társadalom kapcsolataitól és intézményeitől való elszigetelődés jellemző, az egyént a tartós betegsége szinte minden kitörési lehetőségtől megfosztja. Fontosnak tartottuk felmérni a vizsgált településeken élő gyermekek fizikai és mentális egészségi állapotát, fejlettségét, hiszen a kialakult betegségek megfelelő beavatkozások hiányában az egész életútra kedvezőtlenül hatnak. A felkeresett családokban a gyermekek egészségi állapotára vonatkozóan az anyák szubjektív megítélésére alapozva tettünk fel kérdéseket.

Kutatásunkban felmértük, hogy a gyermekek körében milyen gyakorisággal fordulnak elő a következő egészségügyi problémák: hallásprobléma, látásprobléma, mozgásszervi rendellenesség, keringési betegség, tartós idegrendszeri betegség, emésztőrendszeri betegség, asztma, egyéb légzőszervi betegség, allergia, depresszió vagy más pszichikai betegség, kóros soványság, kóros kövérség.

3. táblázat

A kárpátaljai gyermekek körében leggyakrabban előforduló tartós betegségek aránya (%)

Betegség megnevezése	A betegség előfordulásának aránya (%)
Látásprobléma	6,7
Mozgásszervi rendellenesség	5,9
Egyéb légzőszervrendszeri	3,6
Hallásprobléma	2,0
Keringési	2,0
Tartós idegrendszeri betegség	1,2

Forrás: Saját szerkesztés

A 3. táblázat a leggyakoribb betegségeket szemlélteti. A felkeresett családok gyermekeit legnagyobb arányban a látásprobléma (6,7%) és a mozgásszervi rendellenesség (5,9%) érinti. A felmérés eredményei csak az ismert betegségekre vonatkoznak, az egészségügyi szolgáltatásokhoz való

hozzáférs nehézségei miatt azonban előfordulhat, hogy a gyermekeknek a szülők által eddig nem azonosított egészségügyi problémái is vannak (pl. mentális betegségek stb.).

A hátrányaikat reprezentáló első dimenzió a születési súly, ez a mutató előre jelezheti a gyermekek nélkülözését, megfosztottságát már az anya terhességének időszakában.² A megkérdezett gyermekek több mint egy-negyede alacsonyabb súllyal született az ideálisnál, mintegy közel három-negyedük normál testsúllyal, és kis százalékban születtek túlsúllyal, melynek előzménye lehet az anya nem megfelelően kezelt vagy nem ismert cukorbetegsége.

Kérdéseinkkel fel szeretnénk volna mérni, hogy szubjektíve hogyan értékeli a válaszadó anyák a gyermekek testi és értelmi fejlettségét a gyermekek kortársaihoz képest. A vizsgált családok legnagyobb részére jellemző, hogy a közvetlen környezetükön kívül, más, átívelő kapcsolatokkal alig rendelkeznek, így főleg ebben a szűk körben van lehetőségük saját és gyermekeik helyzetét másokéhoz viszonyítani. Ebben a helyzetben a gyermekek 2,8 százalékaról gondolják, hogy testileg kevésbé fejlettek az átlaghoz képest, és 3,2 százaléukat értékelték értelmileg kevésbé fejlettnek. A hátrányos élethelyzetek hasonlóságai miatt a testi és értelmi fejlődést is hasonló akadályok nehezíthetik. Jobb adottságokkal, kedvezőbb infrastrukturális feltételekkel és intézményi ellátottsággal rendelkező települések bőségebb erőforrásokkal gazdálkodó, tágabb kapcsolati hálóval jellemezhető közösségek gyermekeinek fejlettségi szintjét nem ismerve, a különböző fejlesztési módszerek szükségességének felismerése is komoly problémákba ütközik.

Az adatfelvételünk során kiderült, hogy minden tizedik gyermeknek szüksége lenne gyógytornára, fejlesztő tornára, logopédiai fejlesztésre vagy egyéb szakember által javasolt fejlesztésre, azonban csak minden ötödik gyermek részesül legalább havi rendszerességgel a fejlesztéséhez szükséges szolgáltatásokból. A fejlesztési szükséglet korai felismerésében fontos szerepe lehet a bölcsődének, ahol az ott dolgozó szakemberek felhívhatják a figyelmet a már meglévő vagy nagy valószínűséggel kialakuló problémákra. A gyermekkérdőívek eredményei alapján a gyermekek valamivel több, mint

² A terhesség időtartama alapján számolják, az időben született gyermekek esetében az egészséges testsúly 2700 és 4000 gramm közé esik, az ennél kisebb születési súly elődeges kiváltó oka az anya terhesség alatt dohányzása, alkoholfogyasztása valamint a magzatot érő fertőző betegségek.

tizede járt bölcsődébe, ami szinte megegyezik azoknak a gyermekeknek az arányával, akiknek szakember által javasolt fejlesztésre van szüksége.

A gyermekek tanulási lehetőségei

A családi háttér meghatározó jelentőséggel bír a gyermekek képzésére, tanulmányi sikerességére az oktatás minden szintjén. A társadalmi reprodukciós elméletek szerint az egyenlőtlenségek nemzedékről nemzedékre újratermelődnek. A származási helyzet és az elért társadalmi pozíció között az oktatási rendszer az egyik legfőbb közvetítő csatorna, az iskolai teljesítmény lehetőséget teremt a felfelé irányuló mobilitásra, de az egyenlőtlenségek újratermelődésében is jelentős szerepet játszik (Bukodi 2000, Fényes – Pusztai 2006). A kárpátaljai gyermekek tanulási lehetőségeinek éles határokat szab a háztartások anyagi problémái, a felnőtt családtagok alacsony iskolai végzettsége, a pozitív minták hiánya, a tanulási motiváció alacsony szintje, az oktatási intézmények hiánya.

Bölcsőde, gimnázium és felsőfokú oktatási intézmény egyik vizsgált településen sincsen. Általános iskolával a három település közül kettő rendelkezik. Az oktatási intézmények közül így egyedül óvoda található meg mindhárom faluban. A gyermekek túlnyomó többsége nem részesült bölcsődei ellátásban és harmaduk nem járt óvodába sem. Az oktatásban való részvétel mobilitási lehetőséget nyújthatna a helyi gyermekek számára. Mivel az oktatási intézmények a legkorábbi életszakaszokban tudják a legnagyobb valószínűséggel sikeresen kompenzálni a gyermekek hátrányos helyzetét, így különösen fontos szerepe lenne a bölcsődei és óvodai ellátásnak a vizsgált térségben.

Az általános iskolát a hatodik életévük után megkezdők aránya is csupán 10 százalék a gyermekek között, számukra így még később kezdődhet el az iskolai fejlesztés. Ezeknek a gyermekeknek egy jelentős része, 35 százaléka a szülők kérésére nem kezdhetette el iskolai tanulmányait, 6 százalékuk pedig valamilyen betegség miatt. Az iskolát későbbi életkorban megkezdő gyermekek közel ötöde iskolaéretlenség miatt nem kezdhetette meg kortársaival együtt a tanulmányait. További kutatási kérdést vet fel, hogy vajon az iskola elkezdésének elhalasztásáról szóló döntés és a tényleges iskolakezdés között

történik-e olyan fejlesztés vagy felzárkóztatás, amely hozzásegíti őket ahhoz, hogy ténylegesen iskolaéretté váljanak.

Eredményeink alapján az iskolákban nem jellemző a kevésbé jó képességű gyermekek kirekesztő, „felzárkóztató” osztályokba sorolása, és a magántanulóság sem. Feltételezzük viszont, hogy a speciális fejlesztést igénylő gyermekek szükségleteire való reagálás nem bevett gyakorlat a helyi iskolákban. Az iskolás gyermekek csupán 29 százaléka részesül napközis ellátásban, elsősorban számukra van lehetőség arra, hogy a tanórákon túl is szakemberek foglalkozzanak velük (az iskolai teljesítményekről és az iskolai pályafutásról átfogó tanulmány olvasható a kötetben, Kósa 2017).

Könyvhasználat, olvasás

A háztartásokban fellelhető könyvek mennyisége és minősége számos információval szolgálhat a családtagok kulturális és ismeretszerzési szokásairól. A könyvek a háztartás felnőtt tagjainak érdeklődését, szabadidős tevékenységeit és nevelési elveit egyszerre szemléltetik, másrészt a háztartásban élő gyermekek számára is lehetőséget nyújtanak a fejlődésre.

Nem egyszerűen a fantázia világába vezetnek el a könyvek, hanem segítséget nyújthatnak a szüntelen miértek megválaszolásában számukra, és konkrét ismereteket is nyújtanak. A hagyományos iskolarendszer nagyra értékeli a gyermekek ismeretkészletét, mintegy a gyermekek intelligenciaszintje egyik mértékegységének tartja, de a későbbi iskolai pályafutás motivációs bázisa, a tudás értékének megítélése szempontjából is fontos (Darvas-Tausz 2002).

A gyermekek életkorának megfelelő ismeretanyaggal rendelkező könyvek a vizsgált háztartások több mint harmadában egyáltalán nincsenek jelen. A válaszadók nagy része elsősorban arra hivatkozott, hogy anyagi okok miatt nem tudnak a szükséges családi költségvetésből könyvvásárlásra pénzt fordítani.

A 0 és 9 év közötti gyermekekre vonatkozóan megkérdeztük, milyen gyakran olvasnak fel vagy mondanak mesét a gyermekeiknek, hiszen ez a közös tevékenység kedvező hatással van a szülő és gyermek közötti kapcsolatra, a gyermek lelki egyensúlyára és értelmi képességeinek fejlődésére egyaránt. A gyermekek több mint harmadának egyáltalán nem mondanak

és nem olvasnak mesét, azok közül is, akik hallanak szüleiktől, mintegy harmaduk csak havonta vagy évente néhány alkalommal. Ezzel szorosan összefüggő eredmény, hogy a gyermekek életkora és a szülők olvasói hajlandósága között kapcsolat van, a nagyobbakak még kevésbé hallanak élő szóval meséket, történeteket, mint a kisgyermekek. A bölcsődébe és óvodába nem járó gyermekek sem az intézményekben, sem az otthonaikban nem látnak olyan mintát, amely miatt az olvasás iránt megnőne az érdeklődésük (4. táblázat).

4. táblázat

A kárpátaljai 6–17 éves gyermekek olvasási szokásai
(Milyen gyakran olvas a gyermek kedvtelésből)?

Olvasás gyakorisága	Megoszlás (%)
Mindennap	11,8%
Hetente néhányszor	27,1%
Havonta néhányszor	13,9%
Évente néhányszor	7,6%
Soha	34,7%
Nincs válasz	4,9%

Forrás: Saját szerkesztés

Eredményeink szerint az iskoláskorú gyermekek több mint harmada sohasem szokott csupán kedvtelésből olvasni, továbbá alig magasabb valamivel azoknak az aránya, akik legalább heti rendszerességgel beépítik az olvasást a hétköznapijaikba. Az olvasás nemcsak a szabadidő hasznos eltöltésének egy módja, hanem megalapozhatja az új ismeretek szerzését, a képességek fejlődését, a sikeres tanulmányi előmenetelt. A gyermekek életében az olvasás megszerettetése különösen fontos lenne az olyan családi háttérrel rendelkezők esetén, ahol a szülői generációk alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, így feltételezhetően korlátozottan képesek segíteni gyermekeiknek a tanulásban.

Az óvodáskorú gyermekek

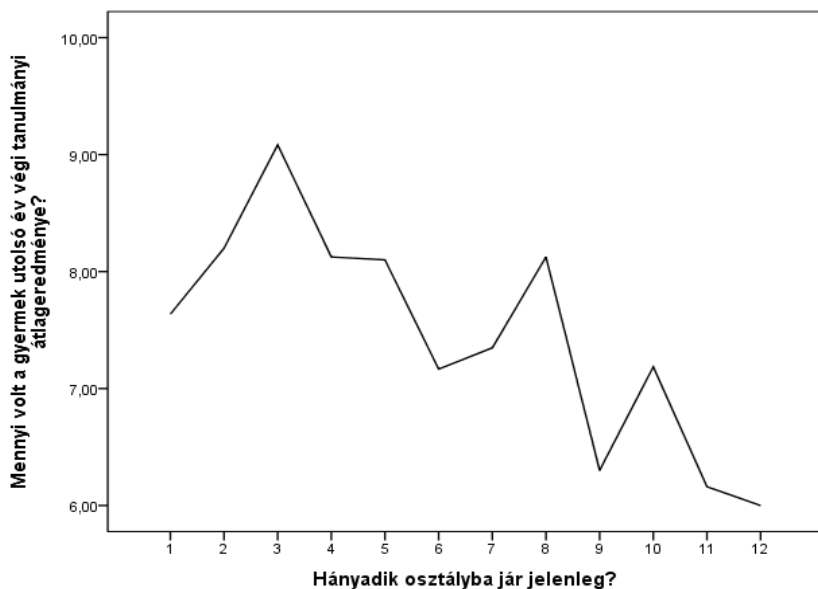
A 3-6 évesek számára az oktatást nevelést nyújtó intézmény az óvoda, amellyel a már korábban említettek szerint minden vizsgált település rendelkezett. Minden gyermek jellemzően a saját településén megy óvodába. A szülők válaszai alapján az óvoda megfelelően ellátja funkcióját. Szinte mindenki elégedett az óvónőkkel, véleményük szerint figyelembe veszik gyermekük kéréseit, igényeit. A szülők bevonásával és partnerként kezelésével is elégedettek. A gyermekközösségre egyetlen szülő sem panaszkodott, elmondásuk alapján gyermekük jól fejlődik az óvodai évek alatt. Két kérdés volt, amely mentén már megoszlottak a válaszok, az óvoda berendezése, bútorzata, illetve az óvoda játékokkal, eszközökkel való felszereltsége: a megkérdezettek megközelítőleg harmada ezekkel nem volt megelégedve, vagy kifejezetten elhanyagoltnak értékelte. Túlszűfolt csoportokra, erőszakos gyermekekre nem panaszkodtak. A roma gyermekek számát viszont az óvodás csoportokban jelentősnek értékelték, több mint harmaduk nagyon jellemzőnek érezte vagy inkább jellemzőnek találta. Kíváncsiak voltunk, hogy a szülők mit tartanának helyesebbnek, ha a roma és a nem roma gyermekek egy csoportba járnak, vagy ha külön. A kérdés rendkívül megosztotta a szülőket, mert csaknem fele-fele arányban választották mindkét lehetőséget, de többségében mégis azt nyilatkozták, hogy előnyösebb, ha gyermekeik egy csoportba járnak a cigány származású gyermekekkel.

Az iskoláskorú gyermekek

A következő általunk kialakított korcsoportba az iskoláskorúakat, vagyis a 6-18 év közöttieket soroltuk, melyet nem bontottunk további életkori csoportokra, a kérdőív korosztály-specifikus kérdéseinek könnyebb értelmezhetősége miatt. Ezeknek a gyermekeknek a tanuláshoz való hozzáférés minősége és az ezt elősegítő szakkörök, különórák nagy jelentőséggel bírnak az egyéni fejlődésük elősegítése és az iskolai pályafutásuk megfelelő kibontakozása érdekében. Azok a gyermekek, akik nem rendelkeznek minden, az iskola által elvárt felszereléssel, nem tudnak részt venni iskolai kirándulásokon, programokon, és nem járnak egyetlen szakkörre sem, kirekesztődnek az alapvető mobilitási esélyeiket megalapozó iskolai életből. Az iskolaválasz-

tás kérdése nem merül fel az esetek többségében, mivel a gyermekek a települések iskolájába, vagy ha nincs saját, a legközelebbi falu oktatási intézményébe járnak, a megkérdezettek mindössze 8 százaléka járatta gyermekét városi iskolába. Ennek oka a családok alapvetően hátrányos helyzetén túl a hiányos infrastruktúra, a családok számára megoldhatatlan közlekedés (pl. autó) és a tömegközlekedés hiánya. Az iskolaválasztáshoz szorosan kapcsolódik a tannyelvválasztás, amely a kárpátaljai magyar közösségek talán legfontosabb identitásképző dimenziója, az anyanyelvi kultúra megőrzésének eszköze. Ugyanakkor, ahogyan azt Sik és Szécsi (2015) kimutatta, ez a választás inkább következménye a lakóhely típusának, semmint tényleges választás a lehetőségek közül. Mivel a faluban élők etnikailag homogén magyar közösséget alkotnak, ezért csak a Beregszászban lakó magyar családok gyermekeinek van tényleges esélyük az ukrán nyelv elsajátítására. A magyar falvakban a magyar nyelvű általános iskolai oktatás az egyetlen elérhető forma, az ukrán tannyelv választására *csupán* a városi iskolákba járó magyar gyermekeknek van lehetőségük. Ukrán nyelvórákat azonban kötelező tartani a magyar tannyelvű iskolákban is. Azok a családok, amelyek számára elérhető a nem magyar nyelvű oktatás is, sokkal inkább az ukrán tannyelvű képzésben látják a további lehetőségeket.

Általánosságban a szülők elégedettek a gyermekük iskolájával, a pedagógusokkal, a gyermekközösséggel, a szülőkkel való kooperáció erősségével, többségük szerint gyermekük jól fejlődik az iskolai évek alatt. Ahogyan az óvodás korúaknál is láthattuk, itt is az iskolák tárgyi, eszközi felszereltségében érzékelnek hátrányokat a szülők, megközelítőleg negyedük nem tartja ezt megfelelőnek. A gyermekek tanulmányi átlageredményei szignifikánsak azzal, hogy hányadik osztályba járnak. Az első osztályban mért viszonylag alacsony eredmények után, a kapott osztályzatokból kiindulva, a legjobb jegyeket a 3. osztály végén kapják átlagosan a gyermekek. Ez azt is jelenti, hogy ekkorra érzékelhető az iskola kompenzálása az alapvető hátrányok leküzdésében, ez azonban az életkor előrehaladtával harang alakúra vált és a felsőbb osztályokban folyamatos csökkenést mutat.

1. ábra

Iskolai eredmények átlaga az egyes osztályokban

Forrás: Saját szerkesztés

Ezt tovább súlyosbítja, hogy az általános tankötelezettség ugyan 18 év, azonban nem rendkívüli, hogy a fiatalok korábban befejezik tanulmányait és helyette napszámba állnak, növelve a család anyagi bevételeit. Ez rendszeresen előforduló jelenség a nélkülöző családok körében.

A gyermekek legnagyobb része a tanítás után nem napköziben, hanem otthon tanul, ezért fontos kérdés, hogy életkörülményeik mennyire teszik lehetővé számukra az otthoni tanulást. A gyermekek negyedének a családok nem tudják biztosítani a lakásban a megfelelő helyet a tanulásra és a házi feladatok elkészítésére. A felkeresett háztartások lakóhelyeire általában alacsony alapterület és felszereltség, illetve magas laksűrűség jellemző. A háztartás tagjainak magas száma miatt a lakásokban különösen nehéz biztosítani a gyermekek számára azt a privát teret, ahol nyugodt körülmények között tanulni tudnának (5. táblázat).

5. táblázat

A kárpátaljai gyermekek tanulási és szabadidős lehetőségei
(A gyermekek számára biztosítottak-e az alábbiak?) (%)

Lehetőség	Igen	Nem
Megfelelő hely a tanulásra, házi feladat elkészítésére	76,8	23,2
Íróasztal	61,6	38,4
Óvodai/iskolai felszerelések	69,5	30,5
Szótár	67,5	32,5
Rendszeres szabadidős tevékenységben való részvétel	56,3	43,7
Fizetős iskolai kirándulásokon, programokon való részvétel	52,3	47,7
Fizetett különóra	26,5	73,5
Zsebpénz	55	45

Forrás: Saját szerkesztés

Nemcsak a házi feladat elkészítésére alkalmas környezet, de a tanuláshoz olyan alapvető felszerelés beszerzése is problémába ütközik a gyermekek több mint harmadánál, mint pl. az íróasztal. Jelentős részüknél a különböző óvodai, iskolai felszerelések is hiányosan állnak rendelkezésre. Az iskoláskorúak 90 százaléka magyar tananyelvű iskolában tanul, de az idegen nyelv oktatását is biztosítják az iskolák. Az idegen nyelvek elsajátítása kulcskompetenciának számít napjaink munkaerőpiacán, ráadásul a kárpátaljai gyermekeknek a világnyelveken kívül az ukrán nyelv elsajátítása is feltétlenül szükséges lenne ahhoz, hogy állampolgári jogukat érvényesíteni tudják. Ennek ellenére a gyermekek közel harmadának nincsen otthon az idegen nyelv tanulását segítő szótára.

Az alapvető informatikai ismeretek megléte a digitalizáció világában szintén kulcsfontosságú, a számítógéphez és internethez való hozzáférés a digitális egyenlőtlenségek mérésének egyik lehetséges módja. Kutatásunkban a 3 és 17 éves gyermekekre vonatkozóan vizsgáltuk a számítógép használatot és az internet-hozzáférést. A gyermekek harmada egyáltalán nem szokott számítógépet használni, a használók negyede pedig kizárólag csak

az oktatási intézményekben fér hozzá. Az internet-használattal kapcsolatban is ezzel párhuzamos eredményeket kaptunk.

A gyermekek közel fele nem vesz részt rendszeres szabadidős tevékenységekben, ifjúsági programokon, sportprogramokon, fizetős iskolai rendezvényeken, kirándulásokon, magánórakon. Ezek a lehetőségek a gyermekek testi és lelki fejlődéséhez, tehetségének és érdeklődésének kibontakozásához is elengedhetetlenek lennének, a közösségi programok pedig a társas kapcsolataik ápolását és bővítését is lehetővé tennék.

Ugyanarra a következtetésre jutottunk a vallásosság vizsgálata során, mint amit már Sik és Szécsi (2015) is felvázoltak, miszerint az elzárt, éles határokkal rendelkező Kárpátalján erőteljes az igény a közösséget kovácsoló értékekre, alapokra, amelyek a magyarsághoz való tartozást erősítik, ehhez nyújt eszközt a közösségi egyházi élet, mely jelen van már a fiatal gyermekkorban is. Kutatásunkban a gyermekek többsége részt vesz iskolai hittanórán, és a saját településükön hittanra, KÁTÉ-ra.³ Sok gyermeknek csak az egyházi élet keretében nyílik lehetősége utazásra is. Válaszadóink túlnyomó többsége szerint az anyagi erőforrások szűkössége miatt nem tudják a gyermekek számára biztosítani ehhez a feltételeket és lehetőségeket a családi költségvetésből. Az anyagi lehetőségek korlátozottságát jól szemlélteti, hogy a gyermekek háromnegyedének a szülők egyáltalán nem tudnak zsebpénzt sem adni.

Összegzés – Jövőkép

Az adatfelvétel helyszínéül szolgáló kárpátaljai falvakban az erőforrások hiánya alapvetően meghatározza a 18 év alatti korosztály jövőbeli életéselyeit. A gyermekkori testi és a szellemi fejlődés lehetőségei az egész életútra kihatnak, ezért fontosnak tartottuk megvizsgálni a gyermekek helyzetét az egészségi állapotukon és az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférésükön, illetve a tanulási lehetőségeiken keresztül.

³ KÁTÉ = kérdés-felelet formában összeállított, áttekinthető, egyszerű oktató könyv. Az Egyházban a hitoktatás tankönyve, a keresztény hit tanítása biblikus, liturgikus, ugyanakkor világos és rendszerezett bemutatása dialógusos, kérdés-felelet formában megfogalmazott foglalat. *Forrás:* Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/K/katekizmus.html>

Az életmód, a lakókörnyezet fizikai és érzelmi jellemzői, a szülők egészségi állapota, egészségmagatartása jelentősen befolyásolja a gyermekek fizikai és mentális egészségét. A kárpátaljai családok jelentős részének a mindennapi szükségletek kielégítése, a napi háromszori étkezés és az egészséges élelmiszerek beszerzése is gondot okoz, így a gyermekek egészségtudatos életmódra nevelése nem elsődleges fontosságú számukra. A kialakuló betegségek felismerésének és kezelésének súlyos akadálya a térség egészségügyi szolgáltatásokkal való ellátottságának hiánya.

A gyermekek egészségügyi problémáinak, fejlődési rendellenességeinek korai felmérésében a bölcsődéknek fontos szerepe lenne, azonban a bölcsődei ellátás egyik vizsgált településen sincs. Csupán minden tizedik gyermek részesült bölcsődei ellátásban. Bár óvoda minden településen található, a gyermekek harmada nem járt óvodába, számukra a képzési intézményekben történő fejlesztés csak az általános iskolában kezdődik meg.

A tanulási lehetőségeket a települések intézményi ellátottsága mellett a családok anyagi helyzete, a családtagok iskolai végzettsége is alapvetően meghatározza. A háztartások jelentős részéből hiányoznak az otthoni tanuláshoz olyan elengedhetetlen feltételek, mint az íróasztal, a könyvek, a szótár, a számítógép vagy éppen a tanuláshoz megfelelő nyugodt környezet.

A szülők tisztában vannak azzal, hogy gyermekeik iskolai előmenetelét a tanulást segítő eszközök hiánya akadályozza, mégis bevételi forrásaik alacsony szintje miatt csak korlátozottan tudják a gyermekek fejlődését támogató felszerelést és fejlesztési lehetőségeket biztosítani. A válaszadók negyedét sem érte el azok aránya, akik szerint gyermekük felsőfokú végzettséget is szerezhet. Legnagyobb részük a szakmaszerzés esélyét látja a legvalószínűbbnek. Csak minden tizedik gyermekről gondolják úgy, hogy az érettségi lesz a legmagasabb iskolai végzettsége, ellenben ennél valamivel több gyermeknek jósolnak legfeljebb alapfokú végzettséget.

Felhasznált irodalom

- Bagdy Emőke (1998): Családi szocializáció és személyiségzavarok. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Bánlaky Pál (2001): Családszociológia. Budapest: Wesley János Kiadó
- Bokor Nándor (2002): Általános ápolástan-gondozástan. Budapest: Medicina
- Bukodi Erzsébet 2000: Szülői erőforrások és iskolázási egyenlőtlenségek. In: Elekes Zsuzsanna – Spéder Zsolt (szerk.): Törések és kötések a magyar társadalomban. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság Századvég, 13–27
- Czibere Ibolya (2014): Települési és regionális egyenlőtlenségek a 18–29 éves ifjúsági korosztály körében: munkaerőpiac – jövőtervezés – érvényesülés. In: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): Magyar Ifjúság 2012, Budapest: ISZT Alapítvány – Kutatópont, 45–71.
- Czibere Ibolya – Molnár Éva (2016): Mélyszegénységben élő fiatal nők munkaerőpiaci és párválasztási perspektívái elzáródott vidéki térben. Egy magyar–román határ menti zsákfalú esete. Erdélyi Társadalom, 14(1)
- Czibere Ibolya – Kovács Imre (2017): A gyermekes háztartások helyzete a kárpátaljai magyar falvakban. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégeny János (szerk.): „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 30–71
- Darvas Ágnes – Tausz Katalin (2002): A gyermekek szegénysége. Szociológiai Szemle 2002/4. 95–120
- Fényes Hajnalka – Pusztai Gabriella (2006): Férfiak hátránya a felsőoktatásban egy regionális minta tükrében. Szociológiai Szemle 1(16): 40–59
- Kopp Mária – Skrabski Árpád 2000: Pszichoszociális tényezők és egészségi állapot. Demográfia 2–3: 252–258.
- Kósa Rita Diána: Iskolával kapcsolatos szülői elvárások Kárpátalján. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégeny János (szerk.): „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 143–164

- Kovách Imre (2012): A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Budapest: Argumentum Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
- Murinkó Livia (2013): Első elköltözés a szülői házból Magyarországon. A szülői ház elhagyásának időzítése, párkapcsolati környezete és családi háttér szerinti különbségei. KSH NKI Kutatási Jelentések 94. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
- Ságvári Bence (2012): Az átmenetek kora? – A magyar fiatalok társadalomképéről. In: Kovách Imre – Dupcsik Csaba – P. Tóth Tamás – Takács Judit (szerk.): Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Budapest: Argumentum, 63–82
- Sik Dorka – Szécsi Judit (2015): Iskolák a határokon. In: Sik Endre – Surányi Ráchel (szerk.): Határhatások. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar (ELTE TáTK) és Tárki Társadalomkutatási Intézet Zrt. (Tárki), 128–156
- Somlai Péter (1997): Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata. Budapest: Corvina

LONCSÁK NOÉMI
GYERMEKSZEGÉNYSÉG
A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG KÖRÉBEN

Bevezetés

Ferge Zsuzsa 1989-ben megjelent „Van-e negyedik út? A társadalompolitika esélyei” című könyvében felhívja a figyelmet a társadalmi életesélyek sokrétű egyenlőtlenségeire, és arra, hogy amikor beleszületik egy gyermek a családjába, már akkortól egyenlőtlenek az esélyei mindenre, a lakhatási körülményekre, az iskoláztatásra, a minőségi kapcsolatokra, ezáltal az anyagi, a társadalmi, és a szimbolikus tőkékhez való hozzájutásra, melyek korlátozzák képességeinek és egyéni jogainak érvényesítését. Vagyis a szülők nem csak saját életútjukat, de gyermekeikét is kijelölik, egyenlőtlen esélyekkel és egyenlőtlen lehetőségekkel.

A gyermekeket érintő szegénység minden országban jelentős probléma, felszámolása, enyhítése komoly kihívást jelent a szociálpolitikáknak és a társadalmak egészének. Magyarországon a gyermekszegénység témájában számos vizsgálat és kutatás készült. A nemzetközi és hazai irodalmakat tekintve a Gyerekesély-kutató Csoport legújabb kötetében (Gyerekesélyek a végeken I. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről) Bauer (2016) készített elméleti összefoglalót, a felszámolására irányuló magyar szakpolitikák értékelését és továbbgondolását pedig Albert (2014) foglalja össze. Minden elméleti értelmezés valamilyen történeti álláspontból indul ki, a magyarországi gyermekszegénység helyzetére alapvető magyarázatul a szakértők (Kovács-Vári 2004, Ferge 2008; 2010; 2012) a rendszerváltást említik, a gyermekeket tekintve a legnagyobb veszteseknek.

Kárpátalján, Ukrajnában is hasonló folyamatok zajlottak, de a jelenlegi helyzetet befolyásolta a 2013-as krími válság is, amely közvetetten a térség magyarságát is érintette. Romlott az életszínvonal és súlyosbodtak a megél-

hetési nehézségek (Sakwa 2014). Ahogyan azt a szakirodalmak jelentős része is teszi, a gyermekek szegénységét a háztartásuk, családjuk helyzetébe beágyazottan vizsgáljuk, figyelembe véve azt a tény is, hogy a családok és a gyermekek jóléte nem teljesen egyezik (Minujin et al. 2006), valamint azt, hogy a gyermekek szükségletei általában kielégítettebbek, mint a háztartásuk felnőtt tagjainak (Darvas – Tausz 2002; Bargain – Donni – Kwenda 2011).

Kiemelt jelentőségű a gyermekek száma és a szegénység közötti összefüggés, a szegény családok körében jellemzően magasabb a gyermekszám. Ennek különböző aspektusaira több szerző is felhívja a figyelmet (Bass 2007, Molnár 2015, Czibere – Molnár 2016). Kutatási terepünkön is több családban magas a gyermekek száma, amely szoros összefüggést mutat a családok szegénységével (Czibere – Kovách 2017, Molnár – Loncsák 2017).

A gyermekszegénységet, ahogyan ezt Sen munkája nyomán Darvas – Tausz (2003) is megfogalmazta, egy olyan összetett, többdimenziós jelenségként értelmezzük, amely egyaránt áll anyagi és nem anyagi tényezők közül, és amelynek következménye lehet a társadalmi kirekesztődés. Kiemelt kutatási dimenziónk a jövedelmi szegénységen túl a gyermekek fizikai szükségleteinek vizsgálata, a lakókörnyezetük, az egészségi állapotuk, az oktatási helyzetük, a kisebbségi léthelyzet és az etnikai dimenzió. Az emberek legalapvetőbb fizikai szükségletei sem életkoronként, sem földrajzi területenként nem változnak. Ezek közé tartozik a meleg étel, az otthon, a kiterjedt egészségvédelem, a gyermekekről való megfelelő gondoskodás, a jelentős közösségi segítőhálózat, az írni-olvasni tudás és a megfelelő közoktatás, a munkában vagy más fontos tevékenységben való részvétel, valamint a fizikai és gazdasági biztonság (Gough – Alcock idézi Darvas – Tausz 2002).

A gyermekek egészségére, fejlődésük korai szakaszának jelentőségére is több szerző felhívja a figyelmet (Bass 2007, Rácz 2016). Bass a prenatális és perinatális időszakok vizsgálatával bizonyítja a szegénység és megfosztottság növekedését a gyermekek körében. Kitér a korai terhesség, a terhesség időszakában az anya életmódja, táplálkozása, káros szenvedélyei, a terhesség alatti rossz munka- és lakáskörülmények súlyos következményeire.

Az oktatás és a gyermekesélyek kapcsolata az egyik legkutatottabb hazai és nemzetközi téma a gyermekszegénységgel összefüggésben. A gyermekek életesélyeit és későbbi lehetőségeit jelentősen befolyásolja az oktatásban való részvételük és annak minősége (Bauer 2016). Gázsó – Laki (2004) is

felhívja a figyelmet a tudásjavak kiemelt szerepére a modern, tudás alapú társadalmakban, mely kijelöli a fiatalok esélyeinek és társadalmi mozgástereinek mértékét és milyenségét. A legkorábbi meghatározó intézmény, amely a szegénységben élő gyermekek fejlődését támogatja, az óvoda. Ez képes családi szocializációs hiányokat pótolni, valamint a kirekesztettséget kompenzáló hatása is jelentős (Havas 2004; Darvas – Tausz 2005; Hámori – Köllő 2011). Az iskola esélyegyenlőtlenségeket kompenzáló hatásáról megoszlanak a vélemények, több vizsgálat is azt bizonyítja, hogy az iskolai rendszer nem képes az otthoni hátrányok csökkentésére, sok esetben újabb kirekesztettségi dimenzióként van jelen a szegénységben élő gyermekek mindennapjaiban (Ferge 1976; Andor – Liskó 2000; Földes 2005; Bass 2007, Czibere 2012).

A szegénységkutatásokban fontos szerepet kap az etnikai dimenzió, az általunk vizsgált térségben is egyértelműen rosszabb a helyzete a cigány származású gyermekeknek. A cigány származásúak kisebbséget alkotnak a magyar kisebbségen belül is.

Elemzésünk rendszerszintű keretét a Welch-féle (1987) humánökológiai modell szolgáltatta. Welch rendszerszemléletű modelljében az egyén a természetes és mesterséges támogatórendszerek középpontjában helyezkedik el, a társadalmi stabilitását pedig a belső tényezők és a környezeti hatások különböző szintjeihez való kapcsolódási lehetőségei adják. Hét szintet különböztet meg: a fizikai, az intraperszonális, az interperszonális, a családi, a helyi közösségi, a kulturális és az állami, nemzeti szintet. A szintek szorosan kötődnek egymáshoz, és hatnak egymásra, ha egyes szinteken változás, hiány áll be, azaz egész rendszer diszfunkcionális működésével jár együtt. Az egyes szintekhez kapcsolódóan az egyénen belüli és az egyént körülvevő erőforrások határozzák meg az egyén életminőségét, társadalmi előremenetét (Hegyesi – Talyigás 1996).

Tanulmányunk a kárpátaljai, ukrainai magyarság gyermekszegénységét mutatja be, az elméletekben is említett, és a klasszikus vizsgálatokban használt dimenziók mentén. Elsődlegesnek tartottuk a téma feltáratlansága miatt a térségen belül a szegénységben élő gyermekek deprivációs különbségeinek kategóriáit bemutatni és leírni, jellemezni megfosztottságukat. Célunk továbbá, hogy a humánökológiai rendszerelmélet keretei között értelmezhetővé váljanak a térségi gyermekszegénység rendszerszintű összefüggései.

Módszertan

A tanulmány célja a kárpátaljai magyarság gyermekszegénységének feltárása a megkérdezett 139 háztartás 253 gyermekéről gyűjtött információk alapján. Az adatfelvételt a gyermekes háztartások körében végeztük, azzal a szándékkal, hogy bemutatásra kerülhessen kiket és milyen arányban érint körükben a gyermekszegénység.

A térség teljes népessége a mérhető és hivatalos szegénységi küszöbök alatt él. Mivel nem tudjuk a szegénységben élőket jövedelmi helyzetük alapján elkülöníteni a nem szegényektől (hiszen jövedelmi helyzete alapján a jelentős többség szegénynek tekinthető), ezért azt a megoldást választottuk, hogy a szegénységben élő gyermekek helyzetét deprivációs szintjük alapján kategorizáljuk, és határozzuk meg a szegénységük formáit és súlyosságát.

A depriváltság a társadalmi egyenlőtlenség egy olyan dimenziója, amely nemcsak az egyenlőtlenséget, hanem annak mértékét is figyelembe veszi. Bármilyen is legyen az abszolút jövedelmi szint vagy az életszínvonal egy országban, akkor is kiszorulhatnak nagyobb csoportok a társadalmilag fontosnak tekinthető gyakorlatokból vagy szükségletkielégítésekből (Ferge 1984).

Egy háztartást akkor neveztünk deprivátnak – szükséglet szenvedőnek –, ha a következő kilenc tényezőből három feltételnek nem tudott megfelelni, súlyosan deprivátnak, ha legalább négy feltételnek nem tudott megfelelni. 1) képtelen a nem várt kiadásokat fedezni; (2) nem engedhet meg magának évi egy hét nyaralást az otthonán kívül; (3) nem képes a különféle tartozások törlesztésére; (4) nem engedheti meg magának legalább kétnaponta hús-, csirke- vagy halételt fogyasztását; (5) nem képes az otthonát megfelelően fűteni, valamint ha a háztartás kénytelen lemondani (6) a mosógépről, (7) a színes tévéről, (8) a telefonról vagy (9) a személyes használatú autóról.

1. táblázat

Gyermekek háztartásai között és a gyermekek közötti depriváció mértéke

	Háztartások (fő)	Háztartások (%)	Gyermekek (fő)	Gyermekek (%)
Nem deprivált	69	50,0	102	40,3
Deprivált	21	15,2	28	11,1
Súlyosan deprivált	48	34,8	123	48,6
Összes	138	100,0	253	100,0

Forrás: Saját szerkesztés

A megkérdezett háztartások fele deprivált vagy súlyosan deprivált. A tanulmányban nem teszünk különbséget a deprivált és a súlyosan deprivált háztartások között, azonban a depriváltak közel háromnegyede egyben súlyosan deprivált is. Ha egy család legalább két feltételben hiányt szenved, akkor nagyobb valószínűséggel kerül a súlyosan deprivált csoportba, mint csupán a depriváltba, azaz valamely három kategóriában jelen lévő hiány maga után vonz további hátrányokat is. Szignifikáns¹ a kapcsolat a gyermekek száma és a deprivációs szint között, tehát egy család minél több tényezőt nélkülöz, annál magasabb a gyermekszám a háztartáson belül.

A gyermekekre vonatkozó kérdőív főbb dimenziói a következők: a gyermekek fizikai szükségleteinek kielégítettségét mérő kérdések; az egészségi állapotukra vonatkozó *kérdések*, mint a krónikus betegségek, a születési súly, fizikai, szellemi fejlettségük; az oktatási lehetőségeiket, a megfelelő tanulási feltételek meglétét, iskolai, óvodai eredményességüket korosztály-specifikusan mérő kérdések; a szabadidő eltöltésére vonatkozó kérdések és a szülők aspirációira vonatkozó gyermekeik továbbtanulására *irányuló kérdések*.

¹ Az eredmények a keresztábrák elemzés szerint szignifikánsak a bootstrapping (95%-os konfidenciaintervallum, 1000-es minta) előtt és után is. Chi-square = 11,027; df = 2; p < 0.01.

A gyermekszegénység jellemzői a kárpátaljai falvakban

A gyermekek élethelyzete, életminősége nem kezelhető külön az őket nevelő családokétól, a háztartásuk helyzetétől. Az egyes hiányok hátrányokká alakulnak a gyermekek különböző fejlődési korszakaiban, amely megakadályozza az egészséges szellemi, érzelmi és szociális készségeik kialakulását. Azok a gyermekek, akik szegénységben nőnek fel, olyan hátrányokkal szembesülnek felnőtt korukra, amelyek alapvetően behatárolják további képességeiket, lehetőségeiket. A Darvas Ágnes és Tausz Katalin (2003) által leírtakkal egyetértve, ha a gyermek többszörösen deprivált, tartósan alacsony jövedelmű családban nő fel, nem rendelkezik a megfelelő tárgyi eszközökkel, amelyek a mobilitási esélyeit növelhetik, a gyermekek számára nélkülözhetetlen tevékenységektől, emberi kapcsolatoktól fosztódik meg, akkor az egészséges fejlődése nem biztosítható. Ez a veszélyeztetett pszichoszociális fejlődés pedig maga után vonja a szegénység újratermelődésének esélyét, a kirekesztettség kockázatának növekedését az adott társadalmon belül.

A deprivált háztartások összetétele

A deprivált háztartások összetételét tekintve, közel 44 százalékuk cigány származású, a családok háromnegyed része kétszülős család, 24,8 százalékukban egy szülő neveli a gyermekeket. A deprivált háztartások átlagos gyermekszáma 1,9, kicsivel magasabb, mint az általánosan tapasztaltak, a kiterjesztett család, vagy a több családmagból álló háztartás azonban közöttük nagyobb arányban volt jelen. Jellemzője ezeknek a háztartásoknak továbbá az alacsony iskolázottság, a szülők közel harmada az elemi szintű 9 osztályt sem végezte el. A deprivált háztartások több mint felében nincs keresőképes felnőtt, az anyák nagy része háztartásbeli és az apák több mint felének nincs munkája (2. táblázat).

2. táblázat
Deprivált háztartások alapjellemzői

Kategóriák	%
Cigány származásúak	43,9
Kétszülős háztartások	75,2
Egyszülős háztartások	24,8
Szülők összevont végzettsége max.9 osztály	31,7
Nincs keresőképes felnőtt	52,0

Forrás: Saját szerkesztés

A következőkben a deprivált háztartások gyermekeinek jellemzőit mutatjuk be a kérdőíves adatok alapján, valamint alátámasztjuk eredményeinket az interjúk vizsgálatban elhangzottakkal.

A deprivált háztartások gyermekeinek lakáskörülményei, fizikai szükségletei

Körükben a lakások minősége még az általánosan leírt helyzetnél is rosszabb képet mutat, a lakásszegénység jelentősen érinti a deprivált háztartásokat. A deprivált háztartások lakhatási körülményei közötti különbségekre nincs jelentősebb hatása sem a háztartások egy főre jutó jövedelmének, sem a szülők iskolázottságának, egyedül az alkalmi munkával együtt számolt munkaintenzitással mutathatók ki jelentősebb eltérések. Véltetően erre magyarázat egyrészt az általánosan alacsony életszínvonal, amely miatt nincsenek nagy különbségek a jövedelmek között, az alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezők túlsúlya, valamint a magas képzettséget igénylő munkakörök, munkahelyek hiánya, amely miatt a magasban iskolázottak nem rendelkeznek jelentősebb előnnyel a térség munkaerőpiacán.

A deprivált családok körében a gyermekek után járó segélyek összege jelentősebb, mint a szegénységben élő, de nem depriváltak körében, amelynek elsődleges oka az átlagnál magasabb gyermekszám, és az ebből következő sávosan magasabb segélyösszeg. A deprivált háztartások felében a segélyek összege a háztartási bevételek több mint felét teszik ki.

A deprivált háztartások lakáskörülményeiben az általában véve is alacsony komfortfokozat, és a közművek hiánya mellett az egyes terek funkcionális elkülönülésének hiánya is jellemző, amely zsúfoltságot eredményez. A deprivált háztartások egyötödében egy térben zajlik az élet. Az élettevé-

kenységek nem különülnek el és a családtagok sem, ezáltal a gyermekeknek nem biztosított a külön tér, külön fekhely, vagy egy alkalmas hely a tanulásra (3. táblázat).

3. táblázat
Deprivált háztartások lakáskörülményeinek néhány jellemzője

Adott jellemző	(%)
Nincs fürdőszoba	59,4
Nincs vízöblítéses vécé	76,8
Jellemzően beázik a tető	57,9
Jellemző a lakásokban a nedves fal, padlózat	43,5
Nincs mosógép a háztartásban	58,0
Nincs külön fekhely a gyermekek számára	46,9
Nincs megtakarítása a háztartásnak	88,5

Forrás: Saját szerkesztés

A deprivált családok több mint háromnegyedében fordult elő, hogy nem tudták a rezsit fizetni és hogy nem jutott pénz a ház megfelelő fűtésére. Tovább súlyosbítja a deprivált gyermekek otthoni helyzetét, hogy több háztartásban hiányzott a vezetékes ivóvíz:

„Nincs-nincs, csak kút van az udvaron, de kevés a víz benne. Hát olyankor megjön a víz mikor a Borzsa feljebb emelkedik (ez a falut átszelő folyó, a Tisza mellékfolyója), ha nem akkor a szomszédébú hordunk.

K: Adnak szívesen?

Hát nem nagyon... De muszáj, ha nem meg egy jó utcával arrébb a rokontú hozok, mer a jószágnak is kell.” (3. számú interjúalany)

A vizesblokkok hiánya alapvetően magyarázható ezzel, a deprivált háztartások többségében nincs fürdőszoba, a vízöblítéses vécé pedig csak néhány háztartásban jellemző. A meglévő belső terek állapota sok esetben nagyon rossz, állandó a penész, a doh, az ablakok, ajtók korhadnak, a vako-lat hullik és a mennyezet beázik.

A térségben jellemzően tartalékot jelent, és ezáltal mintegy megelőzetési biztonságot is ad a saját kertben megtermelt zöldség, valamint az állattartás.

A deprivált családoknál azonban ez sincs, körükben csak ritkán fordul elő, viszont kiemelt jelentőséget kap:

„Van kert is mondjuk meg jószág is, úgyhogy az még plusz sokat tesz. Ez már megint meg van belőle, úgyhogy, hát ahogy már a falusi ember tudja mivel forgatni, mert a bevetett krumplit már nem kell megvenni, paszulyt nem kell venni, zöldséget nem kell venni, na ez már megint egy plusz, egy konyha, mert sok mindent, nagyon sokat tesz. úgyhogy ilyesmi.” (8. számú interjúalany)

Azoknak a gyermekeknek azonban, ahol a háztartásnak nincs saját kertje, ritkaság számba megy a napi zöldség és gyümölcs fogyasztása. A deprivált családoknak csak nagyon kis része tud félretenni az állattartásból, ők az eladott állat áráért szükségleti tárgyakat vásárolnak, valamint váratlan kiadásait fedezik:

„Hűtő, téve, az már van, mer azér tartsuk a jószágot, ilyen bikát, tehenet, ha odanől, akkor eladjuk, oszt akkor egybe meg van egy összeg, akkor má abból ember megint tud venni valami egyebet. Így aprónként letenni, lerakni nem érdemes!” (8. számú interjúalany)

Az alapvető háztartási eszközökkel való felszereltségüket tekintve a deprivált háztartások többségében van mobiltelefon és televízió, több mint felükben hiányzik az automata mosógép és ritka jószágoknak tekinthető a személygépkocsi, több mint háromnegyedüknek nincs. Az autó hiánya egyébként a térségben fontos nélkülözési mutató, ugyanis amelyik családnak van, az a helyiek értelmezésében már megkapaszkodott, a kirekesztettség kockázata kevésbé érinti, ezt a helyi döntéshozónk a következőképpen fejezte ki:

„Van olyan család itt a faluban, ahol nagyon sok gyermek volt, szegények voltak, nem nyomorogtak, nagyon kevés volt a lakóterületük, de nem tékoztak. A család idősebb tagjai a szegénység és a nyomor küszöbén éltek, a gyermekek azt az életet látva mondták: „én nem akarok ilyen életet élni.” Van több olyan tagja ennek a családnak, akiknek rendes háza van, nem telt el nyolc év, nem azt mondom szuper autója van, de egy 80-as AUDI-ja van...” (döntéshozó)

Ahol a lakáskörülmények elmaradnak a térség általános jellemzőitől is, ott a gyermekek alapvető szükségleteinek kielégítettsége is megreked, habár

alapvetően nem volt jellemző a gyermekéhezés, a deprivált háztartások gyermekei negyed részének nem biztosított a napi háromszori étkezés, valamint több mint felüknél fordult elő az elmúlt évben, hogy nem maradt pénzük ennivalóra. A konyha hiányával ez az alapszükséglet erősen összefügg, ahol a gyermekeknek nincs mit enni, ott minden esetben hiányzott az ennek ellátására szolgáló funkcionális helyiség is (4. táblázat).

4. táblázat

Deprivált háztartások gyermekeinek hiányzó fizikai szükségletei
(nem biztosítottak aránya)

Fizikai szükséglet	%
Napi háromszori étkezés	26,2
Napi egyszer hús, húskészítmény	52,3
Naponta gyümölcs, zöldség	54,6
2 pár megfelelő cipő	46,2
Újonnan vásárolt ruha	63,1

Forrás: Saját szerkesztés

A gyermekek mindennapi szükséglete, a cipő, a deprivált gyermekek felének nincs, ruháik legnagyobb része használt vagy öröklött:

„Hát megvesszük a turkálóba, ha úgy jön, ahogy kijut, de hát a ruhanemű az nem annyira fontos, jó há fontos az is télére, de inkább ennivalóra, arra. Ruhát azt kézzel mossuk, osztán az úgy van.” (14. számú interjúalany)

„Mondjuk ruhával nincs baj, mer elmarad egyikrű, az jó a másikra, meg na mi a munkahelyen szoktuk cserélgetni, ha valakinek má nem kell adja a másiknak. Cipejük is így van.” (15. számú interjúalany)

Megfelelő cipő és ruházat nélkül a gyermekek közösségekbe való eljutása kerül veszélybe, melyhez párosul az emiatti szégyenérzet, a szülő és a gyermek részéről egyaránt, ezért előfordul, hogy emiatt nem engedik el az anyák iskolába gyermeküket:

„Néha jár, menne a kicsi is, de még nem tudtuk beiskolázní, mer el is vót törve a kis lába, meg cipője se vót...”

Csak akkor meg mondják, hogy nem engedem Lacikát az iskolába, hát hogy engedjem, mikor szégyellem így elengedni, semmi segítség nincsen rajtunk. Szégyellem így elengedni drága. Kis cipő, nadrág kéne rá, de mikor beteg arra muszáj odaadni az utolsót is!” (16. számú interjúalany)

A deprivált háztartások gyermekeinek egészsége

A fizikai szükségletek után, a gyermekek szegénységének talán legmarkánsabb dimenziója az egészségi állapotuk. Jelentős áldozatot és kiadást jelent a családok számára, ha egy gyermek beteg lesz, elsősorban a helyben hiányzó szolgáltatások, a meglévők távolsága és költségei, valamint alacsony színvonala miatt.

„Munkácsra, mert hát ugye ott tudod, hogy azt kapod amit kérsz. Vihetnéd Beregszászba, csak nem kapod meg amit kérsz, kidobod a pénzed. Osztt akkor még lehet, hogy rosszat tesznek vele. Most éppen találkoztunk, hogy ott a kórházba, hogy az egyik ilyen, szomszéd faluba való, hogy itten Beregszászban vakbélre akarták megműteni, elvitte Munkácsra, aztán kiderült hogy nem is vakbélgyulladás van, hanem kétoldali tüdőgyulladás. Csak a nagy láz miatt azt mondták, hogy vakbél. Szóval akkor nincs miről beszélni, a tüdő meg a vakbél hol van egymáshoz? Úgy hogy mi itt Beregszászban nem is próbálkozunk...” (5. számú interjúalany)

A gyermekek egészségére vonatkozó kérdéseket, a szülő szubjektív értékelésére alapozva tettük fel. A gyermekek fejlődésének első meghatározó mutatója a születési súly, a deprivált gyermekek több mint harmada alacsony súllyal született. Ez körükben sokkal jellemzőbb, mint általában a térségben, amelynek az anyák terhesség alatti életmódja, fizikai szükségleteik kielégítetlensége az elsődleges oka. Ez az alapvető hátrány olyan további megfosztottságokkal, mint a gyermekéhezés és a lakásszegénység, okozójává válhat egyéb tartós betegségek kialakulásának. A deprivált gyermekek közel negyedének van valamilyen tartós egészségügyi problémája, kétszer annyi eséllyel szenved valamilyen betegségben egy deprivált gyermek, mint egy nem deprivált. Sok esetben iskolai eredményességükben kevésbé válnak sikeressé, egészséges kortársaikhoz képest, valamint többségüknél a

szülők legfeljebb az elemi 9 osztályt, vagy egy szakma elvégzését látják megvalósítható továbbtanulási tervnek.

Szüleik jellemzően nagyobb eséllyel sorolták be gyermeküket értelmileg fejletlenebbnek a saját korosztályukhoz képest, míg a nem megfosztott háztartásokban ez nem volt jellemző. A gyermekek értelmi szintjének elmaradása az iskolában jelent valódi hátrányokat, fejlesztésük nélkül ezek a gyermekek teljesítenek a legrosszabbul, eredményeik csak a minimális szintet érik el, ami a tizenkét osztályzatból álló rendszerben átlagban hármast jelent.

A deprivált háztartások gyermekeinek oktatási esélyei

A deprivált háztartások gyermekeinek oktatásban való részvétele, illetve annak feltételei és körülményei rosszabb képet mutatnak az általános helyzettől. A 0-9 éves korú deprivált gyermekek fele nem hall mesét, amely hátrányt jelenthet számukra a további tanulási készségek megszerzésében, a deprivált iskoláskorú gyermekek több mint fele nem olvas. A deprivált gyermekek többsége elkezdi az iskolát, de körükben jellemzőbb a korai iskolaelhagyás is. A deprivált gyermekek iskolakezdését és iskolai eredményességét jelentősen befolyásolják az otthoni lakáskörülmények, fizikai szükségleteik kielégítettsége, ezen belül is az iskola által elvárt felszerelések megléte. A szülők harmada ítélte úgy, hogy a gyermeküknek nincs megfelelő hely a tanulásra otthon, viszont több mint felüknek nincs íróasztala, könyvek, írószerek, felszerelések a deprivált gyermekek szintén felének nem áll rendelkezésére. Jelentős az iskolai hátránya azoknak a deprivált gyermekeknek is, akiknek az említett nehézségeken felül valamilyen tartós egészségügyi problémájuk is van.

„Járnak, csak lássa most a száján is kijött valami (nagyon csúnya gennyes seb), az meg az óvodába jár, a fiú meg magába nem megy iskolába, az nem megy, az nagyon precíz azt mondják a tanárok, ha más belefirkál abba amit ír, az képes ordítani. Olyat is csinált, hogy nem evett az iskolába, nem eszik, megáll magának ódalt, és nézi a többit, ő nem fog odamenni, utálja, vagy fél, vagy szégyelli magát nem tudom. Na, hát neki egy olyan természete van.” (1. számú interjúalany)

Azoknak a deprivált gyermekeknek, akiknek nem biztosított a megfelelő étkezés, ezt a térségben az iskolák sem pótolják. A gyermekekben szegénységérzetet kelt, ha nem tudnak magukkal ennivalót vinni otthonról a kortársaikhoz hasonlóan, ez kiváltója lehet iskolai frusztrációknak, agresszív viselkedéseknek, később pedig az iskola elhagyásának. Találkoztunk iskolaelhagyó, lemorzsolódó gyermekekkel, volt, aki csak nem járt iskolába, volt, akit eltanácsoltak, és olyan is, aki évet ismételt, ez azonban egyfajta etnikai törésvonalként működik, mert a deprivált háztartások gyermekei körében kizárólag a roma származású gyermekekre jellemző.

Vizsgáltuk, hogy a gyermekek iskolai teljesítményére mely tényezők vannak jelentősebb hatással. Ezek közül kiemeljük a *családösszetételt*, az együtt lakók száma meghatározó a deprivált háztartások gyermekeinek teljesítményében, azonban a testvérek számának hatása nem szignifikáns, miközben a nem deprivált háztartásokban ennek erősebb a befolyásoló hatása. A deprivált háztartásokban a gyermekek eredményességére hatással van az *egy főre jutó jövedelem is*, miközben otthoni tanuláshoz szükséges feltételek és a lakáskörülmények nem hatnak szignifikánsan. Ehhez képest a nem deprivált háztartásokban az otthoni lehetőségek határozzák meg leginkább a gyermekek osztályzatait. Magyarázat lehet ezen ellentmondásra a deprivált háztartások rendkívül alacsony és bizonytalan jövedelme, amelyek nem teszik lehetővé a gyermekek iskolai felszereléseinek finanszírozását, mindössze nagyobb biztonságot adnak a mindennapok szükségleteiben, olyanokban, mint az alapvető élelmiszerek, ruházati cikkek megléte.

A szülők *munkaerőpiaci jelenléte* is kapcsolatot mutatott a gyermekek eredményeivel. Az apák és az anyák szerepét külön vizsgálva azt találtuk, hogy a deprivált háztartások gyermekeinek teljesítményére nincs hatással, hogy az édesanya dolgozik-e vagy sem, míg a nem depriváltaknál ez fontos tényező. Esetükben, ha az édesanya dolgozik, az negatív hatással van eredményeikre. Az apák esetében is árnyalt a kép, a deprivált családok gyermekeinek eredményei romlanak az apa aktív munkaerőpiaci jelenlétével, a bejelentve foglalkoztatott apák gyermekei teljesítenek átlagban szignifikánsan a legrosszabbul, erre a magyarázatot még keressük, ugyanis a nem depriváltak körében viszont a megszokott tendencia rajzolható ki, ha dolgozik az apa, jobbak a gyermek iskolai teljesítményei.

A szülők az iskolai aspirációikat tekintve általánosságban optimizmussal néznek gyermekük jövőjére, a sajátjuknál magasabb iskolai végzettséget

terveznek gyermeküknek. A deprivált háztartások gyermekeinek körében viszont több mint felüknél a helyben található alapfokú végzettséget vagy legalább egy szakma elvégzését látták gyermekük számára maximálisan elérhetőnek. Voltak szülők, akik elképzelhetőnek tartják gyermeküknek a legmagasabb, egyetemi végzettséget is, azonban ez nincs statisztikai hatással gyermekeik tanulmányi eredményeire. *Úgy tűnik, hogy a helyi iskolák, további tanulmányok folytatása nélkül általában nem jelentenek kilépési lehetőséget a szegénységből, konzerválják a deprivált háztartások gyermekeinek helyzetét, valamint determinálják jövőbeli életkörülményeiket.*

A deprivált háztartások cigány származású gyermekei

A szegény gyermekekről szóló elemzésünkben ugyan megjelentek a cigány származású gyermekek is, azonban külön is fontosnak véljük kiemelni sajátos helyzetüket. Elsősorban az eddigi szociológiai vizsgálatokból kiindulva tudjuk, hogy a telepi szegregált körülmények, az etnikai különbségek befolyással bírnak a gyermekek szegénységi kockázatára, szegénységük formáira és mélységére. Másrészt, az ukrainai magyarság jelentős részét, a magyar lakta települések egyre nagyobb százalékát a magyar anyanyelvű cigányok alkotják, demográfiai korfájukból kiindulva pedig az arányuk tovább fog növekedni a következő években. A legfontosabb ok számunkra azonban mégis az volt, hogy a cigány származású gyermekek legszegényebb csoportját nem tudtuk a kvantitatív adatfelvétel során elérni. Ennek több oka is volt. Ahogyan azt az előzetes interjúk kutatás során a cigányok kárpatjai társadalmi hierarchiájával kapcsolatban feltártuk, sajátosságosan „rétegződnek”, vagyis a helyi cigányság a közösség nyelvi kódjain keresztülkategorizálja saját magát, amelyet elfogadnak, és használnak a település nem cigány lakói is. Ezek szerint a helyi cigányság rétegződését három karakteres csoport határozza meg, amely egyben a belső hierarchia rendje is. A legfelső réteg az „ucik”, azaz a jómódú, úri cigányok csoportja, a középső a „vácik”, a vályogvető cigányok csoportja, ebbe tartozik minden kétkezi munkából élő cigány, a legalsó, a legszegényebb réteg pedig a „döcik”, a dögevők csoportja. A vizsgált településeken az említett három társadalmi „réteg” külön településrészekben, utcákban él a cigánytelepi szegregátumokon belül is. Ez azt is jelenti, hogy teljesen más lakókörnyezeti jellemzőkkel ren-

delkeznek, a legalsó réteg utcájában nincs víz a lakásokban, a legtöbb házban nincs áram és vezetékes gáz sem. Kutatásunk során csak a két felsőbb csoportot, a „vácikat” és az „ucikat” tudtuk bevonni a kérdőíves adatfelvételbe, elsősorban azért, mert a kérdések számukra érthetőek voltak, helyzetükkel összefüggésben relevánsak voltak a kérdéseink. A „döci” rétegbe tartozó családokról és gyermekeikről viszont nem tudtunk kérdőíves formában információkat gyűjteni, pontosabban a módszerünk erre nem volt alkalmas (szegénységük mélysége értelmezhetetlenné tette számukra a kérdéseinket, nyelvi-kognitív készségeik pedig eleve nem tették lehetővé a szavak mögötti jelentéstartalmakkal történő megbirkózást). Emiatt elsősorban a megfigyelés és az interjúk kérdezés volt alkalmazható a gyermekek helyzetének leírására.

A leghátrányosabb cigány származású csoport nélkül is kirajzolódtak ugyan különbségek a cigány és a nem cigány származású gyermekek alapvető nélkülözési dimenziói között. Bemutattuk, hogy minden kérdéscsoportban szignifikánsan rosszabb a helyzetük, szükségleteik kielégítetlenebbek, sok helyzetben depriváltabbak nem cigány származású kortársaiknál. A továbbiakban az interjúk és a nem résztvevő megfigyeléseink alapján esettanulmány formájában mutatjuk be a legalsó rétegbe sorolt cigány származású gyermekek életkörülményeit.

Vári, Erdős utca

Az utca, amelyben a döci réteg él, a település szélén található, közel az erdőhöz, melynek nagy szerepe van az itt élők mindennapjaiban. Nagy, rögökben megszáradt földút fogad minket, amely járhatatlanná válik egy nagyobb esőzés után, ottlétünkön azonban szerencsénk volt. Iskolaidőben, délelőtt jártunk ott minden alkalommal, azonban az utca tele volt játszó gyerekekkel, óvodástól iskolásig. Nagy a zsivaj, játékok nélkül egymást kergetve hancúroznak, ki-be szaladgálva a házakból. Öltözkük meglehetősen hiányos, sokan mezítláb vagy papucsokban, nem a méretüknek megfelelő pólókban, pulóverekben, szakadt, lyukas nadrágokban vannak. A házak nagy része a 2001-es árvíz után épült, állami támogatásból kapott nyersanyagokból, vakolatlan, magas talapzatú házak. Megfigyelhető az utca végén néhány, inkább kunyhónak nevezhető építmény is, amelyeket azóta építettek.

A házak padlózata vagy beton vagy valamiféle deszka, sokszor „szőnyegekkel” beborítva, az oldalfalakat is sokszor szigetelik le pokrócokkal, tapétácsíkokkal télen. A nyílászárók hiányosak, amelyeket szintén pokrócokkal vagy nejlonokkal pótolnak. Az utcába egyedül a villany van bevezetve, a házakban a világításról egy-egy izzó gondoskodik, van azonban több olyan ház is, ahol nincs áram. Az utcában nincs víz, a helyiek közül egy férfi fűrt egy kutat, amit az utcában élők használnak, esetenként némi díj ellenében.

„Az Erdős utcában, ott se víz se gáz nincsen bevezetve, annak idején kihagyták, villanyt se nagyon akarták oda bevezetni, ide feljöttünk, összeszedődöttünk cigányok, kiveztük egy hosszú drótra, hogy legyen, muszáj volt, mert nem volt semmi világítás a házakban, ez most volt vagy 5 éve. Úgy van vízünk nekünk például, hogy csináltattak az a sor, az egyik ember kutat...” (20. számú interjúalany)

A fűtést a házakban úgy oldják meg, hogy hol a nők, hol a gyermekek elmennek a közeli erdőbe és összeszednek annyi rőzsét, fadarabot, ami egy adott napra befűti a szobát. Egyetlen szobában zajlik a háztartások élete, a magas gyermekszám és a több család együttélése miatt nem ritka, hogy 9-11 ember kerül egy légtérbe. A házak belső berendezése többnyire egy „fűtő”, amely egyszerre kályha és főzőhely, néhány ágy, és ahol van áram, ott televízió is, asztal egyetlen házban sincs, néhány helyen van valami szekrényféle, amiben általában nem a ruhát tartják, hanem némi élelmiszert. A ruhák leginkább egy kupacban pihennek a szoba valamelyik részén. A bevételt a gyermekes háztartások körülbelül felében kizárólag a gyermekek után járó segélyek adják, illetve vannak háztartások, ahol a férfiak el tudnak menni munkacsoportokban Oroszországba vagy Belső-Ukrajna egyes területeire, szezonmunkára, építkezésekre, ahol nyáron megszerzik azt a pénzt, amiből télen is meg tud élni a család. A térségen belül általában nem jutnak munkához, ezért kénytelenek a távolabbi munkalehetőségeket elvállalni.

„K: A környéken vagy Beregszászban nincs munkalehetőség?

Hát oda nem lehet, cigányokat nem veszik fel. Azér mer cigány nem nagyon adnak nekijek munkahelyet. Megcsinánának pedig ezek mindent, csak mutassák egyszer meg, ezt a házat is maguk csinálták!” (7. számú interjúalany)

Vannak azonban helyben maradt férfiak és nők, akik nem jutnak még alkalmi munkákhoz sem, ők különböző alternatív pénzszerzési stratégiákat

alkalmaznak, ezek közé tartozik az erdőben kivágott fa eladása, az ereszcsonna-készítés, a kosárfonás, a szezonális növények eladása (pl. gomba) és a vasazás.

A döci gyermekek a vizsgált fizikai szükségletek és feltételek közül már az elsőben, a napi háromszori étkezés terén mindennapi hiányt szenvednek, sok esetben egyszer vagy kétszer esznek és hozzászoktak ahhoz is, hogy napokig nincs mit enniük. A hús olyankor jelenik meg az étrendjükben, amikor az apák hazatérnek Oroszországból, vagy megkapják a segílyt. Általában nincs az időjárásnak megfelelő ruhájuk, cipőjük. További fizikai szükségletek kielégítését viszont már nem releváns vizsgálnunk, hiszen azok többsége teljesen hiányzik a gyermekek életéből.

„Mikor még nem dolgoztam, nem tudtam mi az a munka, én iskolás voltam, volt olyan nap, nem is egyszer, nem is kétszer, hogy nem volt mit vigyek az iskolába, csak mikor hazajöttem akkor tudtam valamit enni, mikor volt kenyér, akkor vittem, mikor nem vót akkor nem vittem. Én nem tudtam, tudja maga is, hogy egy kisgyermek nem tudja azt, hogy mi az hogy nincsen, neki csak kell és kész, azt nem fogja megérteni, hogy nincsen mit enni, csak azt fogja mondani, hogy éhes.” (18 éves fiú visszaemlékezése gyermekkorára, 20. számú interjúalany)

A gyermekek egészségi állapota nagyon rossz, rendszeresek a járványok, fertőzések a cigánytelepen belül, a háztartásoknak általában nincs pénzük az alapvető gyógyszerekre sem. Jellemzőek a genetikai eredetű betegségek is, amely elsősorban a zárt közeggel magyarázható, amiben nem ritka a rokoni kapcsolatban állók közötti együttélés, gyermekvállalás. A gyermekek egészsége már születésükkor hátrányt hordoz, amely az élet minden további területén befolyásolja képességeiket, lehetőségeiket. A térség egészségügyi rendszere pedig nem nyújt segítséget ezeknek a családoknak sem, a mentő súlyos helyzetben ugyan kijön, de nincs jelen semmilyen szolgáltatás, amely a rászorulóknak számára is elérhető lenne.

A háztartásokban élő felnőttek többsége nem tud írni, olvasni, általában a születési időpontokat sem ismerik. Ezeknek az analfabéta, félalfabéta szülőknak a gyermekei, ha el is jutnak az iskoláig, néhány osztály után befejezik tanulmányaikat. A településen létrehozott „cigány óvodának” köszönhetően elkezdődhetett korai fejlesztésük, amely a hátrányaik kompenzálása miatt jött létre, mintegy előkészítő fázisaként az utána következő elemi szintű iskolai oktatásnak. Sok gyermeket azonban ide sem tudnak eljuttatni

a szülők, vagy a betegségek miatt, vagy amiatt, hogy nincsenek meg az óvoda által elvárt felszerelések, vagy egyszerűen nincs cipője, amit felvegyen. A gyermekek többsége ezen okokból először rövidebb, majd hosszabb ideig, később pedig végleg kimarad minden rendszerből. Csak példaként: az utcában valaha felnövő korosztályok közül egyetlen fiú volt csupán, aki elvégezte az elemi szintű 9 osztályt.

A döci gyermekek életében, ahogyan azt röviden bemutathattuk, már kezdetekkor nincs lehetőség a kitörésre, kirekesztődnek az általánosan elvárható minimális életkörülményekből is, ezzel továbbörökítve a mélységénységet az adott közösségen belül.

Eredményeink a humánökológiai modell rendszerstruktúrái alapján

Dolgozatunkban egy olyan, a társadalom peremére csúszott népesség gyermekeinek életkörülményeit tártuk fel, amelyben a gyermekek természetes és mesterséges támogatórendszerének szintjein jelentős hiány vagy alulműködés tapasztalható, melynek következménye a szegénység átörökítése és annak bővített újratermelődése. A Welch- (1987) -féle humánökológiai modell rendszerelvéssége alapján összegezve az eredményeket, nyilvánvaló a gyermekek többszörös kirekesztődése, a természetes és a mesterséges támogatórendszerek alul- vagy hiányos működése.

A legtágabb társadalmi-gazdasági és szociálpolitikai szféra nem jelent biztonságot, a térségben élők nem kapják meg a minimumgaranciákat a fizikai létbiztonsághoz sem.

A kulturális szinten ehhez hozzákapcsolódik a kisebbségi magyar lét-helyzet a saját nyelvi nehézségeivel, az ukrán nyelvtudás hiányának rendkívül erős kirekesztődési hatásaival, ebből is következően jogaik érvényesítési esélyeinek hiányával. A kulturális támogató rendszerben az egyetlen integrációs kapaszkodót a valláshoz való erős kötődés jelenti.

A helyi közösségekben nem biztosított a munkához jutás, az egészségügyi ellátás, és a jövőbeni boldogulást és mobilitást elősegítő oktatási rendszer sem. Ebben a bezáródott lokális térben és egy ilyen kirekesztett helyzetben a reciprocitás jelenti a pótlólagos biztonságot, egyfajta premodern társadalmi berendezkedés premodern alternatívájaként, valamint óriási teher és

felelősség hárul a családokra és a kisközösségekre, azok társas támogató rendszerére, belső szolidaritására. Azonban ez az informális védelmi háló csak egy bizonyos szintig jelent biztonságot, hiszen az eredményeink szerint az egyének, a családok és a gyermekek alapvető fizikai szükségleteinek hiányát nem képesek pótolni. Ez a rendszer egy olyan többszörös kirekesztődési helyzetet teremt, amelyeknek az összeadódó hatása nagyon erősen hat a gyermekek helyzetére, és csak nagyon ritka eset, hogy ebben az összetett kirekesztődési állapotban egy gyermek a tehetsége vagy az iskolai mobilitási esélyei alapján magasabb státuszba kerülhet, mint a szülei.

5. táblázat

A kárpátaljai gyermekek természetes és mesterséges támaszainak diszfunkciói

Szint	Ha jól működik a támasz	A kárpátaljai gyermekek támaszai
1. Fizikai szint	Kielégített fizikai szükségletek. A test jól működik, a betegségek kezelhetőek.	Alapszükségletek kielégítetlenek, egészségi állapot rossz képet mutat.
2. Intraperszonális szint	Hangulat és érzelmek pozitívak, önértékelés jó. Negatív érzelmek lehetségesek, de nem dominánsak.	Kutatásunkban nem vizsgáltuk
3. Interperszonális szint	Kapcsolatok vegyesek, de általában pozitívak. Küzdelem van, de kezelhető.	Kapcsolatok szorosak, zárt bezáródó és a rossz helyzetet rögzítő közeg.
4. Családi szint	A család vagy más kiscsoportok a hozzátartozás érzését nyújtják, a probléma idején pedig támasz.	A gyermekek fő támogatórendszere, jelentősége kiemelten fontos a gyermekek fejlődésében. Szegénységet átörökítő szocializációs közeg.
5. Helyi közösségi szint	A helyi környezet intézményei és szervezetei alapvető társadalmi szükségleteket elégítenek ki. (munka, oktatás, egészségügy stb.)	Nem biztosít munkahelyet, biztos megélhetést, mobilitást jelentő oktatást, alapvető egészségügyi szolgáltatásokat. Hiányzik a szociális biztonságot jelentő helyi védőháló.

Szint	Ha jól működik a támasz	A kárpátaljai gyermekek támaszai
6. Kulturális szint	Az egyén egy (valláson, hagyományon alapuló) kultúra részének érzi magát, amely viselkedésmintát nyújt különösen a döntéshozatalok időszakában.	Kisebbségi léthelyzet, erős vallási kötődések. Kulturális identitási zavarok.
7. Állami, nemzeti szint	Az adott ország törvényei és szociálpolitikája általában biztonságot és igazságérzetet nyújt. Az élet- és vagyonvédelem megoldott.	Bizonytalan gazdasági helyzet, hiányzó jóléti-szociálpolitikai intézményrendszer, háborús helyzet.

Forrás: Woods (1994²) alapsémájából kiindulva saját szerkesztés

Összegzés

A tanulmányban bemutattuk a szegénységben élő gyermekek helyzetét. A térségben jellemző általános szegénység következtében a klasszikus szegénységi küszöbök alapján nem határozható meg, hogy mely gyermekek élnek szegénységben, mivel a vizsgált teljes népesség a jövedelmi helyzete alapján a szegénységi küszöbértékek alá került. Ezek következtében a gyermekek szegénységét elsősorban a depriváltságuk különböző szintjein keresztül mutattuk be. A leírást az említett dimenziók mentén végeztük el, a feltáró kutatásban elhangzott interjúrészletekkel kiegészítve.

A deprivált háztartások gyermekeit jelentősen érinti a lakásszegénység, a nagy lakósűrűség, a vezetékes víz hiánya általános körökben, többségükben pedig nem jut elég pénz a ház megfelelő fűtésére sem. A házak többségében nincs fürdősoba és vízöblítéses WC, a meglévő lakóterek állapota is kedvezőtlen egy gyermek számára. A gyermekek negyedének nem biztosított a napi háromszori étkezés, a megfelelő cipő, a külön fekhely, vagy a játékok megléte egy részüknél teljesen hiányzik. A kielégítetlen alapfeltételek miatt a deprivált gyermekek még nehezebben jutnak el az oktatásig. Egészségi állapotukat tovább súlyosbítja a gyermekek kis súllyal születése, s a hal-

² Ronald Woods (1994): A szociális munkások tevékenységeinek egy lehetséges rendszerezése. In: A szociális munka elmélete és gyakorlata 1. kötet, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 32–45.

mozottan jelen lévő krónikus megbetegedések, ezek következtében pedig kimutathatóan romló iskolai teljesítmények. Többségük ugyan beiratkozik a helyi alapfokú iskolába, de az elvárt felszerelések hiányában jelentős a kockázata, hogy kimaradnak. A deprivált gyermekek felének nincs íróasztala, emiatt nem biztosított a megfelelő hely számukra az otthoni tanulásra. Lemaradásaikat a szülők nem tudják pótolni különórakkal, egyéni fejlesztésekkel. A deprivált háztartásokban a szülők tervei gyermekük továbbtanulására vonatkozóan megrekednek a helyileg elérhető általános végzettséget adó iskolák szintjén, amellyel továbbörökítik szegénységüket, konzerválják gyermekeik helyzetét. A leírás zárásaként kitértünk az etnikai dimenzióra is, esettanulmány formájában összegeztük a mélyszegénységben élő cigány származású gyermekek társadalmi kirekesztettségének jellemzőit. Végezetül a humánökológiai modell keretein belül foglaltuk össze a gyermekek szegénységének rendszerszintű jellemzőit.

Felhasznált irodalom

- Albert Fruzsina (2014): Beruházás a gyermekekbe – a hátrányos helyzet továbbörökítésének megszakítása. A nemzeti szakpolitikák vizsgálat. Magyarország
<http://campus2.eipa.eu/courses/SOCINCL1428500/document/Hungary/IndependentexpertreportInvestinginchildrenBreakingthecycleofdisadvantageHungary.pdf> (Utolsó letöltés: 2017.01.03.)
- Andor Mihály – Liskó Ilona (2000): Iskolaválasztás és mobilitás. Budapest: Iskolakultúra Kiadó
- Bargain, O. – Donni, O. – Kwenda, P (2011): Intrahousehold Distribution and Child Poverty: Theory and Evidence from Cote d'Ivoire. Working Papers. Human Capital and Economic Opportunity Working Group Economic Research Center University of Chicago
<http://ftp.iza.org/dp6029.pdf> (Utolsó letöltés: 2017.01.03.)
- Bass László (2007): Az esélyegyenlőtlenségek dinamikája. A Budapesti Longitudinális Fejlődésvizsgálat eredményei a gyermekek szocializációjának társadalmi meghatározottságáról. Budapest: MTA KTI Gyermekeprogram

- Bass László – Darvas Ágnes – Dögei Ilona – Ferge Zsuzsa – Tausz Katalin (2007): A szegénység és kirekesztés változása, 2001–2006. Budapest: MTA GYENP
- Bauer Zsófia (2016): Gyermekszegénység és gyermekesélyek a kutatások tükrében. In: Vastagh Zoltán – Husz Ildikó (szerk.): Gyermekesélyek a végeken I. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről. Budapest: MTA TK Gyermekesély program
- Czibere Ibolya (2012): Nők mélyszegénységben. Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban. Budapest: L'Harmattan
- Czibere Ibolya – Molnár Éva (2016): Mélyszegénységben élő fiatal nők munkaerőpiaci és párválasztási perspektívái elzáródó vidéki térben. Egy magyar–román határ menti zsákfalú esete. Erdélyi Társadalom 2016/1. 165–190.
- Czibere Ibolya – Kovách Imre (2017): A gyermekes háztartások helyzete a kárpátaljai magyar falvakban. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégeny János (szerk.): „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 30–71
- Darvas Ágnes – Tausz Katalin (2002): A gyermekek szegénysége. Szociológiai Szemle, 2002/4. 95–120
- Darvas Ágnes – Tausz Katalin (2003): Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés. Budapest
http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/darvas_agnes-tausz_katalin_-_gyermekszegenyseg_es_tarsadalmi_kirekesztodes.pdf (Utolsó letöltés: 2016.12.20.)
- Darvas Ágnes – Tausz Katalin (2005): Az óvoda lehetőségei a gyermekszegénység csökkentésében. Educatio 14 (4): 777–786
- Ferge Zsuzsa (1976): A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. Szociológia, 1: 10–35
- Ferge Zsuzsa (1984): Hátrányos helyzetű olvasók könyvtári ellátása. In: Várnai György (szerk.)(1991): Szociálpolitika és társadalom. Válogatás Ferge Zsuzsa tanulmányaiból. T-twins Kiadói és Tipográfiai Kft. 107–114

- Ferge Zsuzsa (1989): Van-e negyedik út? A társadalompolitika esélyei. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó
- Ferge Zsuzsa (2010): Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek. Budapest: Napvilág Kiadó
- Ferge Zsuzsa (2012): A gyermekes családok helyzetének változása Magyarországon a válság éveiben. *Esély* 23(6): 4–30
- Földes Petra (2005): Változások a család és az iskola viszonyában. Szempon-
tok az iskola szocializációs szerepének újragondolásához. *Új Pedagógiai Szemle*, 55(4): 39–44
- Gazsó Ferenc – Laki László (2004): Fiatalok az újkapitalizmusban. Budapest: Napvilág Kiadó
- Gough, Ian – Pete Alcock (1990): Kollektívizmus, demokrácia és emberi szükségletek. *Esély* (2): 16–27
- Hámori Szilvia – Köllő János (2011): Kinek használ az évvesztés? Iskolakez-
dési kor és tanulói teljesítmények Magyarországon. *Közgazdasági Szemle* 58(2): 133–157
- Havas Gábor (2004): Halmazottan hátrányos helyzetű gyermekek – és az óvoda. *Iskolakultúra* 14(4): 3–17
- Hegyesi Gábor – Talyigás Katalin (1996): A szociális munka elmélete és gyakorlata I. – Általános szociális munka. Budapest: Semmelweis Kiadó
- Jonathan Bradshaw – Julie Williams – Sue Middleton (2000): The necessities of life for children. Working paper 2-Poverty and Social Exclusion. Survey of Britain. www.bris.ac.uk/poverty/pse/work_pap.htm
- Kovács Szilvia – Vári Annamária (2004): Gyermekes családok: a rendszerváltás óta eltelt időszak legnagyobb vesztesei. Család, gyermek, ifjúság, 13(6): 22–31
- Minujin, Alberto – Delamonica, Enrique – Davidziuk, Alejandra – Gonzalez, Edward D. (2006): The definition of child poverty: a discussion of concepts and measurements. *Environment and Urbanization* 18(2): 481–500
- Molnár Éva (2015): Szegénységben élő fiatalok családalapítását meghatározó tényezők. *Metszetek. Társadalomtudományi folyóirat* 2015/1(8): 86–95
- Molnár Éva – Loncsák Noémi (2017): A kárpátaljai gyermekek helyzetének jellemzői. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégény János (szerk.):

„Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 72–91

Rácz Andrea (2016): Gyermekvédelem mint fragmentált társadalmi intézmény – A korporált szülőség értelmezése a hazai gyakorlatban. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó

GÉGÉNY JÁNOS

A KÁRPÁTALJAI GYERMEKES NŐK ÉLETTEL VALÓ ELÉGEDETTSÉGE ÉS MENTÁLIS JÓLLÉTE

Bevezetés

A most következő tanulmány alapját képező kutatás kimondottan a Kárpátalján élő gyermekes családok helyzetének és a körükben jelen lévő gyermekszegénység mértékének a feltárására koncentrált. Többen empirikusan is bizonyították már (Helliwell 2004; Gullone et al. 2002; Reyes – García et al. 2016; Belle – Doucet 2003; Czibere 2012) azt a szociológiai alapvetést, hogy a szegénység egy olyan – gazdasági alapú, de nem pusztán gazdasági következményekkel járó – állapot, amely kedvezőtlen hatással van az emberek közérzetére, gondolataira és mentális állapotára.

Egyes vizsgálatokból az is kiderül, hogy az egzisztenciális biztonság megteremtéséhez szükséges jövedelem és az élettel való elégedettség, illetve a szűk értelemben vett jóllét között egyértelmű kapcsolat áll fenn (Reyes – García et al. 2016).

A jelen vizsgálatban résztvevő válaszadók viszont, ahogy azt a kötet egyik tanulmányából (Loncsák 2017) már részleteiben is megtudhattuk, a magyarországi viszonyokhoz mérten bizonyosan, és gyakran még ukrainai léptékel mérve is szegénynek tekinthetők, vagyis jövedelmük messze elmarad egy anyagi gondok nélküli megélhetést biztosító mértéktől.

Az eddigiek alapján feltételezhetnénk, hogy a kárpátaljai nők kevésbé elégedettek az életükkel, valamint rosszabb a közérzetük és mentális egészségük, mint Ukrajna vagy Magyarország más területén élő, de hasonló élet-helyzetben lévő társaiknak. De vajon valóban így van-e? Az anyagi helyzet nem az egyetlen meghatározója az előző mutatóknak.

Az ember, foglaljon el bármilyen helyet egy adott társadalmi struktúrában, az anyagi és fizikai szükségletei mellett egyben *társas lény*, és rendelkezik a társas kapcsolatok megélésére és ápolására irányuló szükségletekkel

(Aronson 2006). Ezeknek a kapcsolatoknak a mennyisége, a minősége vagy éppen a hiánya szintén hatással van az egyén jóllétére (Emmons – Diener 1986; Emmons et al. 1988; Umberson et al. 1996; Bergland 2014).

Korábbi kutatási eredmények megerősítették (Chamberlain 1988; Czibere – Molnár 2016; Helliwell 2004; Luo et al. 2016) hogy a nőket a férfiaknál érzékenyebben érinti a társas kapcsolatok által biztosított lelki egyensúly megbomlása, ezért általában aktívabban törekszenek ezeknek a kapcsolatoknak az ápolására, fenntartására. A szegénységgel gyakran együtt járó elszigetelődés azonban erre vonatkozó esélyeiket is csökkentheti, megnéhezítve ezzel – többek között – a szubjektív jóllét és mentális egészség stabilitását (Belle – Doucet 2003; Sawhill 2014; Pierce 1978; European Parliament 2015).

A tanulmány egyik alapvető kutatási kérdése, hogy a Kárpátalján élő, 18 év alatti gyermekeket nevelő nők szubjektív jóllétét és mentális egészségét milyen tényezők befolyásolják leginkább. Az étellel való elégedettségre számos olyan változó is erős hatást gyakorolhat, mint például a kor, az iskolázottság, a gyermekek száma, a roma etnikumhoz tartozás. Ennek a kötetnek és ennek a tanulmánynak az alapját adó adatbázis több olyan változót tartalmaz, ami feltételezhetően kapcsolatban áll a vizsgálatban résztvevők étellel való elégedettségének szintjével.

Kutatásunk során megvizsgáltuk, mennyire elégedettek az életükkel, illetve milyen fokú pszichológiai jólléttel jellemezhetők a beregszászi járás kistélepülésein élő gyermekes nők. Vajon befolyásolja-e és ha igen, milyen mértékben a megkérdezettek anyagi helyzetének alakulása azt, hogy mennyire elégedettek az életükkel. Milyen eredményeket érnek el a mentális egészség mérésére használt eszközök mércéin? Milyen különbségek vannak az egymáshoz képest relatív értelemben szegényebbek és módosabbak között? Az anyagi tényezők hatásán túl a vallásosság eltérő formáinak, illetve a társas kapcsolatok számának van-e, és ha van, milyen irányú hatása van a megkérdezettek elégedettségére, és pszichológiai jóllétére?

A kárpátaljai szegénység

A Kárpátalján élők életét meghatározza a szegénység (Czibere – Kovách 2017). Ez az állapot elterjedt a térségben, ráadásul több helyen még a magyarországinál is súlyosabbnak és általánosabbnak tűnik. A térségről hírt adó kevés empirikus adat áttanulmányozása után¹ pedig ez a meggyőződésünk csak tovább mélyült. Példának okáért, a jelenlegi ukrán relatív szegénységi küszöb 2603 UAH, ami a nettó átlagjövedelem (4860 UAH) 60%-a². A World Bank adatai szerinti egyik globális szegénységi mutatóval számolva 2004-ben Magyarországon valamivel több, mint húszezer³, napi 3.10 \$ jövedelemnél kevesebből élő szegény élt, míg Ukrajnában, az ugyanezen csoporthoz tartozók száma 2,25 millió volt⁴. A különbség azóta mérseklődött, egyrészt, mivel az ukrainai szegények aránya azóta a statisztikai adatok szerint csökkent, másrészt mivel a magyar szegények aránya ezzel ellentétben növekedett. 2012-ben már majdnem ötvenezren⁵ éltek a napi 3.10 \$-os átlag alatt Magyarországon, míg Ukrajnában a korábbiakhoz képest jóval kevesebben, alig kilencvenezren⁶. (World Bank 2017) Mindez persze csak szemléltetésként, egy általános, világszerte használt mutató alapján, ami globális értelemben kezeli a szegénység fogalmát. A 3.10 \$-os küszöbértéket átszámolva még mindig napi ezer forint alatti jövedelmet kapunk, és az impozánsnak tűnő változások teljesen más képet festenek, ha a fejlett országokban bevett módon számolt, más szegénységi küszöböket vesszük alapul. Ilyen módszerekkel, és az eddigieknél bővebben írnak az ukrainai és főként a kárpátaljai szegénységről Loncsák Noémi, valamint Czibere Ibolya és Kovách Imre ugyanebben a kötetben szereplő tanulmányaikban.

¹ Az ukrainai szegénységről általában is kevés, de a kárpátaljai térségben élő szegényekről még kevesebb adat áll rendelkezésre. A legmegbízhatóbbnak a World Bank adatai tekinthetők, emellett rendkívül kevés tanulmányt találtunk a témában, a népszámlálási adatok pedig csak (időben vagy egyes változókat tekintve) korlátozottan elérhetőek

² 2016-ban az adatfelvétel évében, az éves árfolyam alapján 1 Hryvna átlag 11 Forintnak felelt meg. Eszerint: 2603 UAH = 28633 HUF; és 4860 UAH = 53460 HUF.

³ A 2004-es teljes magyar lakosság (10,1 millió fő) mindössze 0,2%-a.

⁴ A 2004-es teljes ukrán lakosság (45 millió fő) 5%-a.

⁵ A 2010-es teljes magyar lakosság (9,9 millió) 0,5 %-a

⁶ A 2010-es teljes ukrán lakosság (45,6 millió) 0,2 %-a

A nélkülözés hatásai azonban nem csak pénzben mérhetők és nem csak fiziológiai következményekkel járnak. A jövedelmi szegénység erős hatást gyakorol az emberek mindennapi életére, így a mentális állapotukra, az általános közérzetükre és az érzéseikre is. A szakirodalmak pedig általában ezeken a jellemzőkön keresztül vizsgálják az egyén szubjektív jóllétét. A tanulmány a következőkben az étellel való elégedettséget és a mentális állapotot a szubjektív jóllét dimenzióiként vizsgálja.

A szubjektív jóllét, az étellel való elégedettség és a mentális jóllét

A szubjektív jóllét fogalmának számos interpretációja létezik (Gullone 2002:5; Pavot et al. 1991; Dolan – Peasgood – White 2007; Diener – Katherine 2015). A jelenség kutatói azonban általában megegyeznek abban, hogy a szubjektív wellbeinget mindannyian érzelmi és kognitív folyamatok kölcsönhatásának az eredményeinek tekintik, mindemellett pedig inkább egyéni, belső, mintsem külső tényezőket vesznek figyelembe a meghatározásánál (Gullone 2002; Pavot et al. 1991; Dolan – Peasgood – White 2007; Diener – Katherine 2015).

A szubjektív wellbeing mindenképpen egy nagyobb, és több más fogalmat magába foglaló meghatározás, amelyhez hozzá tartoznak az életminőséggel, és az étellel való elégedettséggel kapcsolatos gondolatok (Czibere 2017). Előbbit ugyanis gyakran egyszerűen az utóbbival mérik, vagyis az étellel való elégedettség elfogadott mutatójává vált a szubjektív életminőségnek, noha a fogalmak használatában fellépő, egyes kutatásonként konzisztens, de kutatónként, és az összképet tekintve még gyakran inkonzisztens mintázatot láthatunk kirajzolódni, különösen, ha mindezekhez a „boldogság” fogalma is keveredik (Yew-Kwang 2015).

Emellett a szubjektív jóllét egy teljesebb mérésére akkor van lehetőség, ha az előbbieknél megfelelően az étellel való elégedettség mellett (kognitív dimenzió) az élettörténésekre adott pozitív vagy negatív reakciókat (érzelmi dimenzió) is számításba vesszük (Snyder – Lopez 2002). Az elmúlt két évtizedben számos olyan kutatás született, amely ilyen módon alkalmazta a személyes meggyőződésen alapuló étellel való elégedettségre vonatkozóan gyűjtött adatokat. (Diener – Katherine 2015; Martos et al. 2014). Jelen kutatásban a nemzetközileg elfogadott Élettel Való elégedettség Skálát (1. táblá-

zat) és az EUROSTAT által rendszeresített 11 fokú Általános Elégedettség Skálát használtuk.⁷

1. táblázat
Az SWLS⁸ skála kérdései

1. Életem szinte minden területen közel áll a tökéleteshez.
2. Kitűnök az életkörülményeim.
3. Elégedett vagyok az életemmel.
4. Mind ez idáig elértem az általam fontosnak tartott dolgokat az életben.
5. Ha újra leélhetném az életem, szinte semmit se változtatnék rajta.

Forrás: Diener et al. (1985): Subjective Well-Being: The Science of Happiness and Life Satisfaction

Az SWLS skálát Diener és munkatársai (1985) alkották meg és alkalmazták először. Azóta széleskörűen elfogadottá vált, jelenleg is egyike a szubjektív jóllét nemzetközileg is elismert mérőeszközeinek. A fent látható 5 kérdéshez (1. táblázat) 1-től 7-ig terjedő skálán választhatnak értékeket a válaszadók. Az eredményeket indexképzéssel összesítjük, így a skála végértékei esetenként 5 és 35 közötti válaszokat eredményezhetnek.⁹

A másik, a szubjektív jóllét mérésére használt eszköz egyetlen kérdésből áll, amely így hangzik: „Összességében, mennyire elégedett az életével mostanában?”¹⁰ A válaszokat itt egy 0-tól 10-ig terjedő skálán adhatják meg a megkérdezettek.

⁷ Az adatfelvétel fő fókuszsa a megkérdezett minta más jellemzőin voltak, így a szubjektív jóllét érzelmi dimenziójának mérésére használt pozitív és negatív érzelmet mérő skálát (PANAS) az előzetesen meghatározott kérdőívhossz miatt nem tudtuk használni. Ehelyett viszont egy rövidebb kérdésblokkal mértük a válaszadók mentális jóllétét, és még egy, nemzetközi összehasonlításra lehetőséget adó módon az élettel való elégedettségét.

⁸ Satisfaction With Life Scale – SWLS.

⁹ Sajnos a terepen egy nyomtatási hibából fakadóan kérdezői hibákat vétett a kutatócsapat, aminek eredményeképpen a 7 fokú skálát utólag kénytelenek voltunk 5 fokozatúvá transzformálni. Értelemszerűen így a maximumérték is módosult (5–25).

¹⁰ EUROSTAT (2015): Quality of life in Europe – facts and views – overall life satisfaction.

A mentális jóllét

Az anyagi biztonság hiánya miatt kialakuló bizonytalanság érzése erős hatást gyakorol az emberek mentális jólétére.

A kérdés, hogy milyen mértékben tapasztalhatók ezek a negatív hatások a beregszászi kistérségben élő gyermekes nők körében? A mentális jóllét alatt a jelen tanulmányban az Eurobarometer felméréseiben használt gyakorlat szerint egyszerűen a kiegyensúlyozott, stabil mentális működést értjük, és a Kessler- (2003) -féle *Psychological Distress Scale* egy rövidített változatával mértük. (2. táblázat)

2. táblázat

Az Eurobarometer felmérése (2010) által használt skála kérdései
a mentális jóllét mérésére

Az elmúlt 4 hétben milyen gyakran érezte...
...hogya tele van életerővel?
...hogya nagyon ideges?
...hogya annyira letört, hogy semmi sem tudja felvidítani?
...nyugodtnak és békésnek magát?
...hogya tele van energiával?
...szomorúnak és kedvetlennek magát?
...hogya kimerült?
...boldognak magát?
...hogya fáradt?

Forrás: European Commission (2010): Special Eurobarometer 345 – Mental Health

A megkérdezettek minden állítást egy 5 fokozatú skálán (1 – állandóan; 2 – gyakran; 3 – időnként; 4 – ritkán; 5 – soha) értékelhetnek. A feldolgozás akár indexképzéssel, akár a pozitív és negatív érzelmek elkülönítésével, tételenként is történhet.¹¹ A skála kellő hatékonysággal differenciál a depressz-

¹¹ A feldolgozásnál az összehasonlíthatóságra törekedtünk, így – a tételenként összeadható értékekből indexet is képeztünk – de emellett az Eurobarometer mintájára, a pozitív és a negatív érzelmeket is elkülönítettük és nemzetközi adatokkal vetettük össze.

szív és mentálisan egészségesnek tekinthető válaszadók között, az Eurobarometerből származó adatok pedig – bár érdemes figyelembe venni a két felvétel közötti időkülönbséget – összehasonlíthatóvá teszik az eredményeinket (Kessler et al. 2003; European Commission 2010).

Az elemzéshez használt minta

Az elemzéshez használt minta majdnem teljesen megegyezik kötetünk módszertani fejezetének leírásával tárgyalttal (Gégény 2017). A különbségek oka, hogy ebben a tanulmányban, mivel csak a nőkre vonatkozó adatokat kívántuk bevonni az elemzésbe, a férfi válaszadókat leválogattuk. Az így kapott 131 fős minta, elemszámánál fogva viszonylag korlátozott, de még megfelelő lehetőséget biztosít az elemzések elvégzéséhez. A célpopuláció pontos számát – *kárpátaljai családok nők* – nem ismerjük, arra vonatkozóan mindössze szakértői becsléssel rendelkezünk, és a felhasználni kívánt mintánk sem valószínűségi. A későbbiekben épp ezért, ezeknek a problémáknak a megoldására némiképp rendhagyó statisztikai módszerek használatával teszünk kísérletet.

Az elemzéshez használt módszerek

A soron következő elemzések leginkább egyszerűbb gyakorisági táblák, valamint kereszt táblák, t-próbák, varianciaanalízisek és korrelációk eredményeire épülnek. Ezen kívül a vallási meggyőződés és a vallásosság eltérő formái alapján elkülönülő csoportok meghatározására klaszterelemzést alkalmaztunk.

Az étellel való elégedettséget és a mentális egészséget befolyásoló tényezők

A korábbiakban bemutattuk a szubjektív jóllét, azon belül az étellel való elégedettség, valamint a mentális jóllét fogalmait és a mérésekre használt eszközöket. A különböző mérőeszközök eredményeit több társadalmi tényező is befolyásolhatja. Elemzésünkben, az alapmegozslások és nemzetközi összehasonlítások után néhány ilyen tényezőt vonunk be a vizsgálatba és megnézzük, van-e hatásuk a szubjektív jóllét jelen tanulmányban tárgyalt néhány alkotóelemére. A következőkben ezeket a lehetséges „független” tényezőket vesszük sorra.

Iskolázottság és anyagi helyzet

Az iskolázottság szintje a legtöbb modern társadalomban erős összefüggésben áll az anyagi helyzettel. A magasabban képzett emberek általában jobb esélyekkel indulnak a munka világában, nagyobb valószínűséggel töltenek be magasabb bérezéssel járó munkapozíciót, mint az alacsony iskolai végzettségűek. Az iskolázottabbak előtt több lehetőség áll az életben való boldogulásra, amelynek következtében kevésbé valószínű, hogy hosszú ideig kell nélkülözniük.

A mintában szereplők többsége (54%) alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, mivel 22%-uk nem fejezte be az általános iskolát és 32%-uk legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezik. Szakmunkás képesítéssel 26%-uk, érettségivel, vagy ennél magasabb végzettséggel pedig mindössze 20%-uk rendelkezik. Az alacsony iskolai végzettség a munka világában, így a jövedelemszerzési lehetőségekben is hátrányt jelent. Az iskolai végzettség és a jövedelem közötti kapcsolat a mintában bár egyértelmű, ugyanakkor nem mondható erősnek.¹² Ez azzal magyarázható, hogy a mintában szereplő nők keresete a háztartásjövedelmeknek átlagosan mindössze egyharmadát adja. Az átlagos jövedelmi szintek a 3. táblázat szerint alakulnak:

¹² Pearson és Spearman korrelációt is futtattunk. Mindkettő eredménye szignifikáns volt bootstrapping előtt, és után is, 1000-es mintánál, 95%-os konfidencia intervallummal. Pearson's $r = .297$, $n = 131$, $p < 0,01$ és Spearman's $\rho = .376$, $n = 131$, $p < 0,01$

3. táblázat
Az átlagos nettó jövedelmek alakulása a mintában

Átlagos nettó háztartásjövedelem	3 693 UAH ¹³
Átlagos nettó egy főre jutó jövedelem	909 UAH ¹⁴
Átlagos nettó OECD1 ekvivalens jövedelem	1 301 UAH ¹⁵
Átlagos nettó OECD2 ekvivalens jövedelem	1 611 UAH ¹⁶

Forrás: Saját szerkesztés

Az egy főre jutó országos nettó átlagjövedelem 4838 UAH¹⁷, a mintában szereplő megfelelő érték viszont csupán az országos átlag mindössze ötöde. A relatív szegénységi küszöb – vagyis az országos átlag 60 százaléka (2903 UAH¹⁸) alatt élők aránya a mintában 99 százalék. Ez az arány a nem valószínűségi minta esetleges torzításait figyelembe véve is megdöbbentő. Egy átlagos háztartás 5 főből áll, amelyből 1-2 fő dolgozik, míg a többi háztartástag nyugdíjas vagy eltartott.

Még egyértelműbbé válik a szegénység jelenléte a térségben, ha az anyagi depriváció szempontjából vizsgáljuk a válaszadók háztartásait. Ez alapján a megkérdezettek fele depriváltak, ezen belül 35 százalék súlyosan depriváltak számít. A tartós szegénység és társadalmi kirekesztettség veszélyét mérő, az Eurostat által rendszerezített ún. AROPE¹⁹ mutató szerint a megkérdezettek mindössze 1-2 százaléka nincs veszélyben, 25 százalék pedig abszolút veszélyeztetett a tartós szegénység és a társadalmi kirekesztettség által.

¹³ 2016-os átlag alapján 1 UAH = 11 HUF. Eszerint 3693 UAH = 40 623 HUF.

¹⁴ 9090 HUF.

¹⁵ 14 311 HUF.

¹⁶ 17 721 HUF.

¹⁷ 53 218 HUF.

¹⁸ 31 933 HUF.

¹⁹ At Risk Of Poverty and Social Exclusion – szegénység és társadalmi kirekesztés veszélye mutató.

Kor, családi állapot és gyermekszám

A mintában szereplők nők mindössze 12 százaléka él egyedül, 19 százalék élettárral, a túlnyomó többség pedig (69%) házas.

4. táblázat

A különböző korcsoportba tartozó nők arányai a mintában

Korcsoport	A minta %-ában
18-29	25,2
30-49	59,5
50+	15,3

Forrás: Saját szerkesztés

A kutatás fókuszából és az ehhez igazított mintavétel sajátosságaiból adódóan minden megkérdezettnek van gyermeke, azonban a gyermekek száma szerint három csoportba soroltuk őket. Egy gyermeke van a megkérdezettek 47 százalékának, kettő gyermeke 33 százalékának, 3 vagy több gyermekkel pedig 20 százalékuk rendelkezik.

A társas kapcsolatok és a vallás

A társas kapcsolatok nélkülözhetetlen összetevői az egészséges mentális működésnek. A vizsgált populációban a társas kapcsolatok mennyiségét és minőségét, a gyenge és az erős kötések is igyekeztünk mérni (Virág 2017). A jelen vizsgálatokban a társas kapcsolatok mennyiségét tekintjük az elemzéseink alapjának. Ez alapján a következő megállapításokat tehetjük: A megkérdezettek átlagosan 5 barátal rendelkeznek²⁰, a barátaik száma alapján pedig csoportokba sorolhatók. A válaszadók 15 százalékának állítása szerint nincs barátja, 31 százalékuknak 1-2 barátja van, ennél valamivel több, 3-5 barátja 30 százalékuknak 6 vagy annál is több barátja pedig 24 százalékuknak van.

²⁰ Ez egyébként egy a jelen kötetben szintén megtalálható, Virág Ádám (2017) által írt tanulmány szerint a Magyarországi átlaghoz hasonló érték.

A társas kapcsolatoknak és a közösségiségnek az egyik jellemző szervezője a térségben a vallás. A vallás hozzájárulhat az egészséges mentális működéshez és a szubjektív jóllét érzetéhez, egyrészt a mindennapi cselekvési rutink és meggyőződések formáin keresztül, másrészt a közösségi rítusok alkalmával biztosított társas kapcsolatok megalapozásával (Chamberlain – Zika 1988; Emmons et al. 1998; Chayoon – Putnam 2010). A vallásosságot ennek megfelelően kétféleképpen mértük. Egyrészt azt kérdeztük a mintába kerültektől, hogy vallásosak-e, és ha igen, az egyház szerint, avagy a maguk módján, másrészt arra is kíváncsiak voltunk, hogy a megkérdezettek milyen gyakorisággal járnak templomi istentiszteleti alkalmakra.

A megkérdezettek 90 százaléka vallásos, vagy az egyház vagy a maga módján, és mindössze 10 százalék azoknak az aránya a mintában, akik nem vallásosak. Az egyház tanításait 43 százalékuk követi, míg a maguk módján vallásosok aránya 47 százalék volt a mintában. A vallási szertartásokra járás szempontjából az eredményeink a következőképpen alakultak: a megkérdezettek 53 százaléka jár, 47 százaléka pedig nem jár templomba, ami azért is érdekes, mert ez egyben mutatja a vallásosság kétféle módon történő mérése közötti különbségeket. Ezek szerint legalább 4 csoportot különíthetünk el a mintában, amelyeket egyenként eltérő típusú vallásosság jellemez.

5. táblázat

A vallásosság két dimenziója alapján kialakított klaszterek (%)²¹

Egyházi hívő	Maga módján vallásos	Maga módján hívő	Egyházi vallásos
32	37	21	10

Forrás: Saját szerkesztés

²¹ A klaszterek kialakítását kétlépéses klaszterelemzéssel végeztük, ahogy arról nagyvonalakban már a kötet módszertani fejezetében beszámoltunk. A klaszterelemzést két, egyenként kétértékű kategoriális változóra építettük, amelyeket a külső és a belső vallásosságra vonatkozó kérdésekből kódoltunk újra. Ezt azután tehetjük meg, hogy konstatáltuk, nincsenek a mintában „nem vallásosak” vagy bizonytalanok, és szinte mindenki el tudta dönteni, hogyan válaszoljon, így a korábban 5 válaszlehetőséggel rendelkező belső vallásosságra vonatkozó változót 2 értékűvé redukálhattuk. A templomba járás gyakoriságára kérdező, korábban 4 válaszlehetőséggel (igen, rendszeresen járok; havonta járok; évente néhány alkalommal járok; nem járok) rendelkező változót is két értékűvé (jár/nem jár) kódoltuk. A távolságok számításához a log-likelihood módszert, klaszter kritériumként pedig a Schwarz's Bayesian Criterion-t (BIC) állítottuk be. A klaszterelnevezéseket a képzésükhöz felhasznált változók attribútumai alapján, a lehető legegyszerűbben alakítottuk.

A vallásosság előbbiekben bemutatott két változójára építő egyszerű klaszterelemzés után látszanak is a feltételezett csoportok, amelyek között ráadásul nincs sem jelentős iskolázottsági, sem jövedelmi különbség. Az így elkülönített csoportok bevonhatók a további elemzéseinkbe. Első körben az étellel való elégedettség és különböző, az előbbiekben bemutatott tényezők kapcsolatait vizsgáljuk.

A kárpátaljai gyermekes nők étellel való elégedettsége és mentális jólléte nemzetközi összehasonlításban

Étellel való átlagos elégedettség

Az étellel való elégedettséget kétféle módon is mértük. Egyrészt az Eurostat által is használt és így széleskörű nemzetközi összehasonlítási lehetőséget biztosító 0-tól 10-ig terjedő étellel való elégedettség skálával, másrészt a szubjektív jóllét mérésére is szolgáló SWLS skálával. A két skála eredményei között kellően erős korrelációt²² tapasztaltunk. Az SWLS szerint a térségben jelenlévő általános szegénység ellenére is a válaszadók 38 százaléka többnyire elégedett, 23 százalékuk pedig egyértelműen elégedett az életével. Ezek az eredmények elsőre talán meglepőek lehetnek, valójában azonban egyszerű okok állhatnak a háttérben. Egyrészt, a skála kényszerű, 5 fokozatúvá transzformálása²³ kissé felnagyítja az eredményeket, másrészt a nők, és

A klaszterek nevei előbb a belső (egyházi/magán) majd a külső (vallásos/hívő) vallásosságra vonatkozó értékeket tömörítik egybe. Az előbbi esetben egyértelműek az elnevezések. Az utóbbinál (külső vallásosság) azonban némi magyarázatra szorulnak. „Hívő” az, aki gyakran jár egyházi alkalmakra, „vallásos” pedig az, aki nem, vagy ritkán jár. Érdekes, de nem meglepő, hogy a mintában a belső vallásosságot tekintve szinte mindenki vallásosnak vallotta magát, így a válaszadók csak abban különböztek, hogy az egyház, vagy a maguk módján vallásosak-e, valamint, hogy emellett járnak-e vagy nem járnak templomba. Ez is bizonyítja, hogy a vallás egy igen fontos életszervező elem a térségben.

²² Pearson és Spearman korrelációt is futtattunk. Mindkettő eredménye szignifikáns volt bootstrapping előtt, és után is, 1000-es mintánál, 95%-os konfidencia intervallummal. Pearson's $r = .580$, $n = 131$, $p < 0,01$ és Spearman's $\rho = .571$, $n=131$, $p < 0,01$

²³ Ahogy arról a skála első említésénél egy korábbi lábjegyzetben már beszámoltunk, egy nyomtatásból eredő kérdezői hiba folytán kénytelenek voltunk az eredetileg 7 fokozatú helyett 5 fokozaton mért értékeket használni.

különösen a családos nők általában jobban teljesítenek ezeken a méréseken. Az Eurostat *Overall Life Satisfaction* kérdésére érkező válaszok segítenek az eredmények további értelmezésben.

6. táblázat

Ukrajnával szomszédos EU tagállamok átlagos étellel való elégedettsége az EU átlag(2013) és a jelen kutatásban (2016) mért eredmény

Ország/Terület	Étellel való átlagos elégedettség
Lengyelország	7,3
Románia	7,2
EU 28	7,1
Szlovákia	7
Magyarország	6,2
Kárpátalja	5,9

Forrás: A Eurostat „Quality of life in Europe – facts and views – overall life satisfaction” módszertani információs blokkjában közölt adatok, valamint a jelen kutatás adatai alapján saját szerkesztés

A másik, 11 fokozatú skála alapján a válaszadók mindent egybevetve értékelték az életüket, 5,9-es átlagot értek el, amely nemzetközileg igen alacsonynak számít még úgy is, ha figyelembe vesszük, hogy a jelen kutatás adatai csak nőkre, míg a többi feltüntetett adat mindkét nem képviselőire egyaránt vonatkozik.²⁴ Összevetve az Ukrajnával szomszédos EU tagállamok eredményeivel ez a legalacsonyabb eredmény, az egész EU-ban pedig csak a szerbek (4,9) és a bolgárok (4,8) rendelkeznek ennél alacsonyabb átlagos étellel való elégedettséggel. Érdekes továbbá, hogy a kárpátaljai adat nem marad el messze a magyarországi értékektől, illetve, hogy mindkét ország az EU-s átlag alatt teljesít.

²⁴ Az átlagos férfi-nő különbség az EU összes országát alapul véve mindössze 0,1-nyi a férfiak javára. Általában ők az elégedettebbek. (Eurostat 2015)

Átlagos mentális jóllét

A mentális jóllét tekintetében hasonló eredményeket kaptunk, mint az élettel való elégedettség esetében.

7. táblázat

A mentális jóllét mérésére használt pozitív érzések
a megkérdezést megelőző 4 hétben

Pozitív érzések (állandóan+gyakran)							
Mentális egészség				Energia/Vitalitás			
Boldognak érezte magát		Nyugodtnak és békésnek érezte magát		Energikusnak érezte magát		Azt érezte, hogy tele van életerővel	
Ország/ Terület	%	Ország/ Terület	%	Ország/ Terület	%	Ország/ Terület	%
Szlovákia	67	Szlovákia	73	Szlovákia	62	Szlovákia	64
EU 27	61	Lengyel-ország	64	Románia	55	EU 27	59
Lengyel-ország	54	EU 27	61	Lengyel-ország	52	Lengyel-ország	57
Magyar-ország	50	Magyar-ország	61	Magyar-ország	52	Románia	57
Románia	48	Románia	56	EU 27	51	Kárpátalja	41
Kárpátalja	44	Kárpátalja	38	Kárpátalja	35	Magyar-ország	24

Forrás: A 345-ös speciális Eurobarométer adatai (European Commission 2015)
és a saját kutatásunk (2016-os) kárpátaljai adatai alapján saját szerkesztés

A táblázatok az eredmények alapján sorba rendezettek. A kárpátaljai-ként feltüntetett, jelen kutatásból származó értékek a vitalitás dimenziójának egyik kérdésétől eltekintve mindenhol a lista alján szerepelnek. Ha egy másik megközelítésből indulunk ki és megnézzük a negatív érzések megjelenésére adott *soha*, illetve *ritkán* válaszok arányára vonatkozó táblázatot, azt látjuk, hogy ott is rendre a felsorolások alján szerepelnek a jelen kutatás résztvevői.

8. táblázat

A mentális jóllét mérésére használt negatív érzések a megkérdezést megelőző 4 hétben

Negatív érzések (soha+ritkán)									
Mentális egészség						Energia/Vitalitás			
Annyira letörtnek érezte magát, hogy semmi nem tudta felvidítani		Szomorúnak, kedvetlennek érezte magát		Nagyon idegesnek érezte magát		Kimerültnak érezte magát		Nagyon fáradtnak érezte magát	
Ország/Terület	%	Ország/Terület	%	Ország/Terület	%	Ország/Terület	%	Ország/Terület	%
EU 27	74	Szlovákia	71	Lengyelország	47	Szlovákia	58	Lengyelország	30
Lengyelország	73	Magyarország	71	Magyarország	47	EU 27	47	EU 27	26
Szlovákia	73	EU 27	66	Szlovákia	46	Lengyelország	46	Románia	23
Magyarország	72	Lengyelország	63	EU 27	44	Magyarország	41	Szlovákia	23
Románia	56	Románia	54	Románia	27	Románia	38	Magyarország	20
Kárpát-alja	48	Kárpát-alja	45	Kárpát-alja	24	Kárpát-alja	17	Kárpát-alja	17

Forrás: A 345-ös speciális Eurobarométer adatai (European Commission 2015) és a saját kutatásunk kárpátaljai adatai alapján saját szerkesztés

Az eredmények még akkor is megdöbrentőek, ha figyelembe vesszük, hogy a kárpátaljaiként feltüntetett adatoktól eltekintve a táblázatban mindenütt a teljes, országos populációkra (nőkre és férfiakra együtt) vonatkozó adatokat láthatjuk. Ilyen mértékű különbségek ugyanis egyértelműen nem származhatnak ebből az okból²⁵. A mentális jóllétet tekintve tehát kijelent-

²⁵ A 2010-ben felvett 345-ös Eurobarometer jelentése szerint nincsenek akkora különbségek a férfiak és nők eredményei között, amelyek ellehetetlenítenék a jelenlegi összehasonlítást. Ugyanakkor fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy egyes kérdések mentén vannak akár 4-5 százalékpontnyi különbségek is, illetve egyes kérdéseket tekintve a férfiak, míg más kérdéseket tekintve a nők szerepelnek jobban ugyanazon kérdéscsoporton (pl. negatív érzelmek) belül. (European Commission 2010)

hetjük, hogy az európai és a magyarországi átlagnál is rosszabb helyzetben vannak a vizsgált térségben élő nők.

A kérdés adott – (Miért teljesítenek ennyire rosszul a megkérdezettek ezeken a méréseken?) – és az adatbázis által adott korlátozott lehetőségek függvényében, részben azonnal meg is válaszolható. Az adatbázison lefutott elemzések sorozata után azt találtuk, hogy a kirajzolódó eredményekben komoly szerepe van a jövedelmi szegénységnek, az iskolai végzettségnek, annak, hogy a válaszadó roma-e, valamint ezeken túl van némi szerepe még az életkornak, a családi állapotnak, valamint annak is, hogy hány gyermeket nevel. A következőkben ezeknek a tényezőknek a hatását vizsgáljuk az étellel való elégedettséggel és a mentális jólléttel összefüggésben.

Az étellel való elégedettség a lehetséges befolyásoló tényezők tükrében

Iskolázottság és anyagi helyzet

Az iskolai végzettség és az étellel való elégedettség között egyértelmű kapcsolatot fedeztünk fel²⁶. A magasabb iskolai végzettség általában több lehetőséget biztosít a munkaerőpiacon való eredményesebb szerepléshez. Az iskolai végzettség és a jövedelem, bár a mintánkban csak gyengén²⁷, de korrelál, és mindkettő hat az összességben az étellel való elégedettség szintjére.²⁸ A legszembetűnőbb különbség a legalább szakmunkás képzettséggel

²⁶ Pearson és Spearman korrelációt is futtattunk. Mindkettő eredménye szignifikáns volt bootstrapping előtt, és után is, 1000-es mintánál, 95%-os konfidencia intervallummal. Pearson's $r = .324$, $n = 130$, $p < 0,01$ és Spearman's $\rho = .324$, $n = 130$, $p < 0,01$.

²⁷ A futtatott Pearson és a Spearman korreláció eredménye is szignifikáns volt bootstrapping előtt, és után is, 1000-es mintánál, 95%-os konfidencia intervallummal. Pearson's $r = .176$, $n = 131$, $p < 0,05$ és Spearman's $\rho = .293$, $n = 131$, $p < 0,01$.

²⁸ Szignifikáns regressziós egyenletet tudunk felírni mind a jövedelem és az étellel való elégedettség, mind az iskolai végzettség és az étellel való elégedettség felhasználásával. A jövedelem viszont szinte elenyészően keveset magyaráz ($R^2 = .031$, $F(1, 128) = 4.062$, $p < 0,05$) az étellel való elégedettség szórásából, és a jövedelem egységnyi növekedése mellett alig nő az elégedettség ($\beta = .175$). Ezzel szemben az iskolai végzettség erősebb bejósolójának tűnik az étellel való elégedettségnek. ($R^2 = .105$, $F(1, 128) = 4.062$, $p < 0,05$, $\beta = .324$)

rendelkezők és a még általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők között van. Ennek mértéke több, mint két skálapontnyi (4.4 – 6.8).²⁹

Az étellel való elégedettség összetett skálájának (SWLS) adataiban is komoly különbségek mutatkoznak az iskolai végzettség alapján elkülöníthető csoportok között. A skála maximuma 25 pont, amelyből a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők mindössze 12,6 átlagponttal rendelkeznek, szemben a legmagasabb iskolai végzettségűekkel, akik 17,3-es eredményt értek el. Az általános iskolával rendelkezők 14,5-es a szakmunkásképzőben végzetek pedig egészen közel a legiskolázottabbakhoz, 16,8 pontot értek el átlagban.³⁰

Korábban említettük, hogy a jövedelem és az étellel való elégedettség között csak gyenge korreláció mutatkozott, azonban a jövedelmi terciliseket vizsgálva a következő különbségeket kaptuk. A legelégedettebbek a legmagasabb jövedelmi tercilisbe tartozók³¹. A jövedelmi tercilisek a következőképpen alakulnak: 0-2000 UAH³²; 2001-4500 UAH³³; 4500+ UAH³⁴. A legelső tercilisbe tartozók átlaga 5,3 a másodiké 6, a harmadiké 6,6. Bár egymáshoz viszonyítva a legmagasabb jövedelműek a legelégedettebbek, még ők is több mint 4 pontra vannak a skála maximumától.

Az SWLS skála tekintetében is hasonló eredményekre jutottunk. Iskolai végzettség: ($R^2 = .105$, $F(1, 122) = 14,276$, $p < 0,05$, $\beta = .324$). Jövedelem: ($R^2 = .063$, $F(1, 122) = 8,222$, $p < 0,05$, $\beta = .251$) Minden regresszioelemzésnél alkalmaztuk a bootstrap módszert (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta).

²⁹ A futtatott One way ANOVA a randomizálás előtt és után is szignifikáns különbségeket jelzett a csoportok között. A Bootstrapping módszert az eddigi gyakorlatnak megfelelően alkalmaztuk (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta). $F(9, 120)=3.353$, $p<0,05$

³⁰ A futtatott One way ANOVA a randomizálás előtt és után is szignifikáns különbségeket jelzett a csoportok között. A Bootstrapping módszert az eddigi gyakorlatnak megfelelően alkalmaztuk (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta). $F(9, 114)=2.844$, $p<0,05$

³¹ A futtatott One way ANOVA a randomizálás után szignifikáns különbségeket jelzett a csoportok között. A Bootstrapping módszert az eddigi gyakorlatnak megfelelően alkalmaztuk (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta). $F(2, 127)=17.277$, $p<0,05$

³² 0–24 200 HUF.

³³ 22 011–49 500 HUF.

³⁴ 49 500 HUF fölött.

Az SWLS skála alapján egy minden tekintetben nagyon hasonló kép rajzolódik ki. Szintén gyenge korrelációt mutat a skála a nettó háztartási jövedelemmel³⁵ és ugyanúgy a legtöbbet keresők tűnnek a legelégedettebbnek.³⁶

Kor, családi állapot és gyermekszám

Eredményeink szerint csak gyenge korreláció mutatkozik a kor és az összességében az élettel való elégedettség értéke között.³⁷ Mindemellett a válasszadók kora és a tanulmányban alkalmazott SWLS skála egyáltalán nem korrelál. A családi állapotot és a gyermekszámot tekintve sem találtunk jelentős összefüggéseket.

A családi állapot és az élettel való elégedettség között nem mutatható ki kapcsolat a minta alapján semmilyen formában³⁸. A gyermekszám és az élettel való elégedettség között, az azt összességében mérő mérőeszközt tekintve csak gyenge korreláció mutatkozik³⁹, a gyermekszám és az SWLS értékek között pedig egyértelműen nem mutatható ki együttjárás.

³⁵ Pearson's $r = .251$, $n = 130$, $p < 0,05$ és Spearman's $\rho = .228$, $n = 130$, $p < 0,05$ Az eredmények szignifikánsak voltak bootstrapping előtt, és után is. (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum)

³⁶ A futtatott One way ANOVA a randomizálás után szignifikáns különbségeket jelzett a csoportok között. A Bootstrapping módszert az eddigi gyakorlatnak megfelelően alkalmaztuk (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta). $F(2, 121) = 3.950$, $p < 0,05$

³⁷ Csak a Pearson korreláció eredménye maradt szignifikáns a bootstrapping után is. Pearson's $r = -.188$, $n = 130$, $p < 0,05$ (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum) Ez a különbség fakadhat a Pearson és a Spearman tesztek eltérő működéséből. Mindemellett korreláció nem kifejezetten erős, így az összefüggést érdemes fenntartásokkal kezelni.

³⁸ Hasonló eredményekre jutott magyarországi adatokat elemezve Czibere, 2017.

³⁹ Csak a Spearman korreláció eredménye maradt szignifikáns a bootstrapping után is. Spearman's $\rho = -.206$, $n = 130$, $p < 0,05$ (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum) Ezt szintén írhatjuk a Pearson és a Spearman tesztek eltérő működésének és a két változónk bizonytalan, gyenge együttjárásának a számlájára.

Társas kapcsolatok és vallás

A barátok száma és az élettel való átlagos elégedettség az előzőekhez hasonlóan szintén csak kevésbé, de még éppen kimutathatóan korrelál⁴⁰ Az SWLS skála és a barátok száma közötti korreláció bár az előzőeknél erősebb⁴¹, azonban még így sem utal kimondottan erős összefüggésre. Az ok az eddigi gyenge kapcsolatokra leginkább az élettel való elégedettség összetettsége lehet, vagyis, hogy nehéz, illetve nem is feltétlenül lehetséges egy-egy olyan faktort találni, amely erős együttjárást mutat, ugyanakkor egyszerűbb több olyan faktort találni, amely gyengébben függ össze a vizsgált fogalmat lefedő változóval.

A vallásosság eltérő formái alapján képzett klasztereket vizsgálva arra az eredményre jutottunk, hogy a legelégedettebbek azok, akik a maguk módján vallásosak, de ettől függetlenül a templomot is rendszeresen látogatják (11 fokú skála: 6,5 illetve SWLS:16,6), a legkevésbé pedig azok elégedettek az életükkel, akik szintén a maguk módján vallásosak, viszont nem járnak templomba (11 fokú skála: 5,7 illetve SWLS:14,5).⁴²

Roma etnikumhoz való tartozás

A nem romák mindkét skálán mért értékek szerint jóval elégedettebbek, mint roma társaik. Az SWLS skálán a romák 12-es átlageredményét messze túlszárnyalja a nem romák 17-es eredménye.⁴³ Ugyanakkor a 11 fokú skála

⁴⁰ Pearson's $r = .158$, $n = 130$, $p < 0,05$ és Spearman's $\rho = .161$, $n = 130$, $p < 0,05$ Az eredmények szignifikánsak voltak bootstrapping előtt, és után is. (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum).

⁴¹ Pearson's $r = .270$, $n = 130$, $p < 0,01$ és Spearman's $\rho = .335$, $n = 130$, $p < 0,01$ Az eredmények szignifikánsak voltak bootstrapping előtt, és után is. (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum)

⁴² A különbség csak a Kruskal-Wallis-próba szerint szignifikáns a randomizálás után, a csoportkülönbségek nem túlzottan nagyok. A Monte Carlót most is az eddigi gyakorlattal konzekvensen alkalmaztuk (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta) Khi-négyzet = 2,345, $df = 3$, $p < 0.05$.

⁴³ A futtatott kétmintás t-próba szerint a különbség a romák ($M = 4.5833$ $SD = 3.22822$) és a nem romák ($M = 6.3295$ $SD = 2.11574$) között szignifikáns ($p < 0,05$) a bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum) előtt és után is. $t(122) = 3.550$

és a roma etnikumhoz való tartozás között nem találtunk szignifikáns összefüggést. A romák eltérő eredményeit a jövedelmi, iskolázottságbeli, és az ezek hatására létrejövő további különbségek okozhatják, amelyek a csoportátlagokat (roma-nem roma) vizsgálva egyértelműek. A nem romák átlagos háztartásjövedelme (4278 UAH⁴⁴) több mint kétszerese a nem romák háztartásjövedelmének (2088 UAH⁴⁵).⁴⁶ Emellett a romák átlagosan legfeljebb általános iskolai végzettséggel, míg a nem romák legalább szakképesítéssel rendelkeznek.⁴⁷ A különbségek tehát egyértelműek és a mértékükből ítélve tartósnak tűnnek a romák és a nem romák között.

Mentális jóllétet befolyásoló tényezők: iskolázottság és anyagi helyzet

Az iskolai végzettség és a mentális jóllét között összefüggést tapasztaltunk⁴⁸ és az iskolai végzettség alapján elkülöníthető csoportokban a mentális jóllétet mérő skála eltérő átlagaival találkoztunk.⁴⁹ Eredményeink szerint minél tanultabb valaki, annál jobban alakul a mentális jólléte⁵⁰. Az iskolázottabbak jobban védettek a depresszívhez közelítő állapotoktól és összességében mentálisan egészségesebbek. A legnagyobb különbséget a legiskolázatlanabbak (3,1) és legiskolázottabbak (3,6) között figyeltük meg az 5 fokozatúvá összesített indexen. Az eredményeket árnyalja, hogy a két szélső csoport között is mindössze fél pontnyi eltérés tapasztalható, tehát, ahogy korábban

⁴⁴ 47 058 HUF.

⁴⁵ 22 968 HUF.

⁴⁶ A futtatott kétmintás t-próba szerint a különbség a romák ($M = 12.2188$ $SD = 5.92281$) és a nem romák ($M = 16.5349$ $SD = 4.80122$) között szignifikáns ($p < 0,05$) a bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum) után. $t(116) = 4.067$

⁴⁷ Khí négyzet = 55,330 $df = 3$ $p < 0,00$. Az eredmény szignifikáns bootstrapping előtt és után is.

⁴⁸ Pearson's $r = .218$, $n = 130$, $p < 0,05$ és Spearman's $\rho = .219$, $n = 130$, $p < 0,05$ Az eredmények szignifikánsak voltak bootstrapping előtt, és után is. (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum).

⁴⁹ A különbség a futtatott ANOVA szerint, a randomizálás előtt és után is szignifikáns. A bootstrapping módszert az eddigi gyakorlattal konzekvensen alkalmaztuk (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta) $F(9, 113) = 2.866$, $p < 0,05$.

⁵⁰ Az iskolai végzettség hatása szignifikáns a mentális jóllétre. ($R^2 = .048$, $F(1, 121) = 6.065$, $p < 0,05$, $\beta = .218$). A regresszióelemzésnél alkalmaztuk a bootstrap módszert. (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta).

az elégedettségénél is láttuk, úgy tűnik a mentális jóllét is olyan összetett fogalom, amelyre számos tényező csak kis mértékben van hatással.

A háztartásjövedelem nagysága és a mentális egészség között kevésbé erős, de egyértelmű kapcsolatot találtunk,⁵¹ és a jövedelmi terciliseket vizsgálva is úgy tűnik, hogy a mentális jóllét a jövedelmi szint növekedésével egyre nő, ami a térségre vonatkozó eddigi információink alapján nem meglepő.⁵²

Kor, családi állapot és gyermekszám

A kor csak gyengén, és nem szignifikáns módon jár együtt a mentális jólléttel. A különböző korcsoportokat vizsgálva megállapítottuk, hogy az idősebb korcsoportba tartozók teljesítenek a legrosszabbul (3,25), a legfiatalabbak pedig a legjobban (3,4) a mentális jóllét terén, de a különbségek statisztikai értelemben nem jelentősek.

Eredményeink szerint a gyermekszámnak sincs jelentős hatása a mentális jóllétre, vagyis nem találtunk jelentős különbségeket az egy gyermekkel vagy a több gyermekkel rendelkező nők között. Érdekes kutatási kérdés lehet a jövőben, hogy vajon a gyermekes vagy a gyermektelen (azonos korcsoportba tartozó) nők elégedettebbek az életükkel, ebben a kutatásban azonban a minta sajátosságai miatt csak gyermekes nőket állt módunkban vizsgálni. Úgy tűnik tehát, hogy sem a kor, sem a családi állapot, sem a gyermekszám nincs jelentős összefüggésben a megkérdezettek mentális jóllétével.

⁵¹ Pearson's $r = .206$, $n = 130$, $p < 0,05$ és Spearman's $\rho = .255$, $n = 130$, $p < 0,05$ Az eredmények szignifikánsak voltak bootstrapping előtt, és után is. (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum)

Emellett az iskolai végzettséghez hasonlóan, a jövedelemnek is éppen kimutatható a hatása. ($R^2 = .042$, $F(1, 121) = 5.348$, $p < 0,05$, $\beta = .206$) A regresszióelemzésnél alkalmaztuk a bootstrap módszert. (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta)

⁵² A futtatott One way ANOVA a randomizálás előtt és után is szignifikáns különbségeket jelzett a csoportok között. A Bootstrapping módszert az eddigi gyakorlatnak megfelelően alkalmaztuk (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta). $F(1, 120) = 3.095$, $p < 0,05$

Társas kapcsolatok és vallás

A társas kapcsolatok mennyiségének hatása összefügg ugyan a mentális jólléttel, azonban eredményeink szerint, a barátok száma és a mentális jóllét között csak gyenge együttjárás mutatható ki.⁵³ Jogos a feltételezés, hogy talán a kapcsolatok minősége, mélysége differenciál igazán, így ezt a kérdéskört egyetlen, a barátok számát kifejező változóval nem lehet kellő módon megragadni.

A vallásosság hatását tekintve a következőket tapasztaltuk: a klasztereket vizsgálva megállapítható, hogy azokra jellemző a legmagasabb szintű mentális jóllét, akik a maguk módján vallásosak és templomba is járnak, (3,4) a legkevésbé pedig azokra, akik a maguk módján vallásosak, és nem járnak templomba (3), ugyanakkor nem túlzottan nagy a különbség⁵⁴.

Az étellel való elégedettségénél korábban tapasztalt helyzet ismétlődik a klaszterek és az őket felépítő változók különálló elemzése alapján is, miközben az olyan fontosabb változók, mint az iskolai végzettség és jövedelem kiegyenlítettek.

Roma etnikumhoz való tartozás

A romák, hasonlóan az előzőekben megfigyeltekhez, a mentális jóllét skálán is rosszabb eredményeket értek el. A romák átlagosan 3,1-es eredményénél a nem romáké (3,5) valamivel magasabb. Bár, a különbségek nem annyira markánsak, mint a szubjektív jóllét korábbi tényezőit tekintve, a háttérükben ismét az összetett anyagi, iskolázottságbeli és ezek hatására létrejövő további különbségek állnak.

⁵³ Pearson's $r = .361$, $n = 130$, $p < 0,05$ és Spearman's $\rho = .200$, $n = 130$, $p < 0,05$ Az eredmények szignifikánsak voltak bootstrapping előtt, és után is. (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum)

⁵⁴ A különbség csak a Kruskal–Wallis-próba szerint szignifikáns a randomizálás után. Vagyis amennyiben valóság, akkor is gyengék a klaszterhovatartozás szerinti különbségek. A Monte Carlót az eddigi gyakorlatnak megfelelően alkalmaztuk (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta). Khi-négyzet = 6,335, $df = 3$, $p < 0.05$.

Konklúzió

Jelen tanulmányban a kárpátaljai gyermekes nők élettel való elégedettségét és mentális jóllétét, valamint az ezeket befolyásoló néhány faktor (iskolázottság, anyagi helyzet, kor, családi állapot, gyerekszám, társas kapcsolatok, vallás és roma etnikumhoz tartozás) hatását vizsgáltuk. A válaszadók élettel való elégedettségét az Eurostat által rendszeresített, az Eurobarometer felmérések több korábbi hullámában használt 11 fokú (0-10-ig terjedő) skálával és egy másik nemzetközi sztenderddel, az Élettel Való Elégedettség Skálával (SWLS) mértük. A válaszadók mentális jóllétének méréséhez a Kessler Psychological Distress Skálát (K10) használtuk. A fogalmakkal kapcsolatos elméleti-módszertani megfontolások, és a témában folytatott eddigi kutatások áttekintése után az egyszerűbb, leíró jellegű adatokkal és nemzetközi összehasonlításokkal folytattuk a tanulmányt, majd bemutattuk a többváltozós statisztikai módszerek eredményeit.

A nemzetközi összehasonlításokból kiderült, hogy a beregszászi járás kistélepüléseiben élő gyermekes nők eredményei általában messze elmaradnak az európai átlagtól, és az Ukrajnával szomszédos minden EU tagállam eredményeitől. Az itt élők boldogtalanabbak, összességében kevésbé elégedettek az életükkel és a mentális jóllét terén is rosszabbul teljesítenek. A kárpátaljai értékek az egész unióban csak két másik, a mért tényezőket tekintve igen rosszul teljesítő országgal, Szerbiával és Bulgáriával veszik fel a versenyt. Az elemzések második részében az élettel való elégedettségre és a mentális jóllétre feltételezéseink szerint hatással lévő néhány faktort és dependenseiket vizsgáltuk.

Megállapításaink a faktorok szerinti felsorolás sorrendjében a következők:

A tárgyalt tényezők közül a legegységelműbb hatása az általános anyagi helyzetnek és az iskolai végzettségnek van. A jövedelem és az iskolai végzettség kapcsolata az elégedettséggel, és a mentális jólléttel vitathatatlan. A jövedelmi terciliseket vizsgálva kiderül, hogy a relatíve legnagyobb jövedelmű tercilisbe tartozók a legelégedettebbek, és őket jellemzi a legmagasabb mértékű mentális jóllét, valamint ugyanez igaz a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezőkre is.

A tanulmányban a háztartásjövedelmeket vetettük össze a mintában szereplő, megkérdezett nők iskolai végzettségével. Ebből adódóan a mintában

az iskolai végzettség és a jövedelmi szint csak kevésbé korrelál. Ennek oka abban rejlik, hogy a megkérdezett nők általában a háztartásjövedelem mindössze 1/3-ához járulnak hozzá a keresetükkel, és a megélhetés a térségben még inkább függ a háztartás férfi tagjainak jövedelmétől, így közvetve az ő iskolai végzettségüktől.

Az étellel való elégedettségre a kornak és a családi állapotnak is elenyésző a hatása. Egyedül a gyermekszám az, amivel elfogadható összefüggésben áll, ám az sem mondható erősnek. Ezek alapján úgy tűnik, a gyermekek száma és az elégedettség között negatív kapcsolat van. A mentális jóllét szintjére viszont sem a kornak, sem a családi állapotnak sem a gyermekszámnak nincs jelentős hatása.

A társas kapcsolatok számának elenyésző a hatása az étellel való elégedettségre és a mentális jóllét szintjére, így nem bizonyult hatékony faktornak. A vallásosságot két eltérő formában is mértük. Egyrészt a vallási meggyőződés alapján elkülönítettünk az egyház szerint és a maguk módján vallásosokat (a nem vallásosok aránya elenyésző volt a mintában), a vallási aktivitás szerint pedig a templomba járókat és nem járókat. A két különböző tényező alapján klasztereket képeztünk. Az összesített eredmények alapján úgy tűnik, a vallási aktivitásnak – feltehetőleg a közösségi, szakrális élményeken keresztül – nagyobb hatása van az étellel való elégedettségre és a mentális jóllét szintjére, mint a vallási meggyőződésnek. Mindemellett a mért területeken általában azok teljesítettek a legjobban, akik az aktivitás alapján templomba járnak, illetve akik a meggyőződés alapján a maguk módján vallásosak.

A romák minden eredményben alulteljesítettek, és elmaradtak a nem romák eredményeitől. A gyerekes roma nők általában elégedetlenebbek, boldogtalanabbak, depriváltabbak, és alacsonyabb szintű iskolai végzettséggel és mentális jólléttel rendelkeznek, mint a térségben élő nem roma társaik.

A későbbiekben érdekes lenne egy olyan kutatás kivitelezése, amelyben a nemek közötti különbségek is felszínre kerülnek, illetve, ami nagyobb teret enged a szubjektív jóllét több ismérv szerinti mérésének, továbbá egy magyarországi és széleskörű nemzetközi összehasonlításnak. Eredményeink azt igazolják, hogy a jelenlévő problémák megoldására és a tartós változásra komplex, hosszú távú szociálpolitikai programokra és kitartó, fáradtságos szakértői munkákra van szükség a térségben.

Felhasznált irodalom

- Belle, Deborah and Doucet, Joanne (2003): Poverty, Inequality, and Discrimination as sources of Depression among U.S. Women. *Psychology of Women Quarterly*, 27: 101–113. Blackwell Publishing.
- Bergland, Christopher (2014): Maintaining Healthy Social Connections Improves Well-Being. *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/blog/the-athletes-way/201402/maintaining-healthy-social-connections-improves-well-being> (Utolsó letöltés: 2017.05.15.)
- Chamberlain, Kerry and Zika, Sheryl (1988): Religiosity, Life Meaning and Wellbeing: Some Relationships in a Sample of Women In: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 27(3): 411–420
- Czibere Ibolya – Kovács Imre (2017): A gyermekes háztartások helyzete a kárpátaljai magyar falvakban. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégeny János (2017) (szerk.): „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 30–71
- Czibere Ibolya – Molnár Éva (2016): Mélyszegénységben élő fiatal nők munkaerőpiaci és párválasztási perspektívái elzáródó vidéki térben: Egy magyar–román határ menti zsákfalú esete. In: *Erdélyi Társadalom* 1: 165–190.
- Czibere Ibolya (2012): Nők mélyszegénységben. Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban. Budapest: L'Harmattan, 187–208.
- Czibere Ibolya (2017): A családi állapot és az étellel való elégedettség összefüggései és hatásuk a társadalmi integrációra a magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle* 27(1): 30–63
- Diener, Ed - Emmons, A. Robert – Larsen J. Randy – Griffin, Sharon (1985): The Satisfaction With Life Scale, *Journal of Personality Assessment*, 49(1): 71–75
- Diener, Ed – Lucas, E. Richard – Oishi, Shigehiro (2002): Subjective Well-Being: The Science of Happiness and Life Satisfaction In Snyder C. R. – Lopez J. Shane (2002): *Handbook of Positive Psychology*. 63–74
- Diener, Ed and Ryan Katherine (2015): Subjective well-being: a general overview In: *South African Journal of Psychology*, 39(4): 391–406

- Dolan, Paul – Peasgood, Tessa – White, Mathew (2007): Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being In: *Journal of Economic Psychology* 29 (2008) 94–122
- Emmons, Robert A. – Diener Ed (1986): Influence of Impulsivity and Sociability on Subjective Well-Being *Journal of Personality and Social Psychology* 1986. 50(6): 1211–1215
- Emmons, Robert A. – Cheung, Chi – Keivan Tehrani (1998): Assessing Spirituality Through Personal Goals – Implications for research on religion and subjective well-being In: *Social Indicators Research* 45: 391–422
- Ernst, D. Michael (2004): Permutation Methods: A Basis for Exact Inference *Statistical Science* 19(4): 676–685. http://www.ics.uci.edu/~staceyah/111-202/handouts/Ernst-Permutation_Methods-SS2004.pdf (Utolsó letöltés: 2017.05.15.)
- European Commission (2010): Special Eurobarometer 345 Mental Health. Brussels
- Gullone, Eleonora and Cummins, Robert A. (2002): The universality of Wellbeing indicators – A multi-disciplinary and Multi-national Perspective, Springer, Dordrecht
- Helliwell, John F. – Putnam Robert D. (2004): The Social Context of Well-being. In *The Royal Society* – Published online 29 September 2004
- Kessler R. C. – Barker P. R. – Colpe L. J. – Epstein J. F. – Gfroerer J. C. – Hiripi E. et al. (2003): Screening for serious mental illness in the general population. *Arch Gen Psychiatry*. 60(2): 184–189
- Lim, chaeyoon and Putnam, Robert D. (2010): Religion, Social Networks, and Life Satisfaction. In: *American Sociological Review* 75(6): 914–933
- Loncsák Noémi (2017): Kárpátalja társadalmi, gazdasági, demográfiai jellemzői – a falvakban élő magyarság helyzete. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégény János (2017) (szerk.): „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 9–19
- Ludbrook, John – Dudley, Hugh (1998): Why permutation tests are superior to t and F tests in biomedical research. *American Statistician*, 52(2): 127–132
- Reyes-García, Victoria – Babigumira Ronnie – Pyhala, Aili – Wunder, Sven – Zorondo-Rodríguez, Francisco – Angelsen, Arild (2016): Subjec-

- tive Wellbeing and Income: Empirical Patterns in the Rural Developing World In: *Journal of Happiness Studies*, 17(2): 773–791
- Umberson, Debra – Chen D. Meichu – House, James S. – Hopkins, Kristine – Slaten, Ellen (1996): The Effect of Social Relationships on Psychological Well-Being: Are Men and Women Really So Different? *American Sociological Review*, 61(5) (Oct., 1996): 837–857
- Virág Ádám (2017): Természetes támogató rendszerek a kárpátaljai térség gyermekes családjai körében. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégeny János (2017) (szerk.): „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 165–177
- World Bank (2017): DataBank, Poverty and Equity. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=poverty-and-equity-database> (Utolsó letöltés: 2017.05.15.)
- Yew-Kwang Ng (2015): Happiness, Life Satisfaction, or Subjective Well-being? A Measurement and Moral Philosophical Perspective. Gépelt kézirat: Division of Economics, Nanyang Technological University <http://www.ntu.edu.sg/home/ykng/Happiness,LS,%20SWB-2015.pdf> (Utolsó letöltés: 2017.05.15.)

KÓSA RITA DIÁNA

ISKOLÁVAL KAPCSOLATOS SZÜLŐI ELVÁRÁSOK KÁRPÁTALJÁN

Bevezetés

Napjaink egyik legnehezebb kérdése, hogy mi is az iskola funkciója egy társadalomban? Polónyi – Tímár (2005) szerint az oktatás legfőbb funkciója, hogy megalapozza a diákokban a társadalmi-gazdasági fejlődéssel mindig változó tartalmú egyéni tudást, elősegítse a társadalmi beilleszkedést, fejlessze a tanulási készségeket és az egyéni képességeket. Mindeközben az oktatás, a gazdaság és a munka között új jellegű és intenzív kapcsolatok alakulnak ki, miközben a munkaerőpiacok globalizálódásának is szemtanúi lehetünk.

Vajon a szülők mit gondolnak az iskola funkcióiról, egyáltalán melyeket tekintik azoknak, és az egyes funkciók milyen fontosak számukra? A különbségek mögött milyen tényezők állnak? Másként gondolkodnak-e a roma és a nem roma szülők? A szülők vélekedése befolyásolja-e, és ha igen, hogyan gyermekük iskolai pályafutását? Az ukrainai magyarság körében 2016 tavaszán végzett kérdőíves kutatásunkban többek között ezekre a kérdésekre is válaszokat kerestünk. A közoktatással kapcsolatos szülői elvárások tanulmányozása különösen fontos terület, mivel jó mutatója az adott országnak, az adott kor embereszményének, életstratégiájának, a különböző társadalmi csoportok társas értékeinek. Egy-egy ország közoktatásának struktúrája és tartalma sok-sok kompromisszum eredményeképpen alakul ki. A közoktatás folyamatosan formálódik: a társadalom- és oktatáspolitikai, a közoktatás különböző tényezőinek érdekérvényesítési törekvései, a továbbélő hagyományok, a helyi sajátosságok és a közvélemény hatására. Az iskolára ható társadalmi, főként szülői elvárások legalább annyira fontosak, mint az oktatáspolitikai a közoktatás formálódásában (Szabó 1999).

A következő tanulmányban a korábbi hazai és a Kárpátalja Kutatás 2016 empirikus kutatások alapján a közoktatással kapcsolatos szülői vélekedések legfőbb sajátosságait és különbségeit kívánom bemutatni.

A társadalmi viszonyok újratermelődése az iskolában

Az iskolai évek sikere vagy éppen kudarca meghatározó jelentőségű a gyermekek és szüleik számára, hiszen alapvető egzisztenciális érdekeltségek fűződnek a sikerhez és a kudarchoz egyaránt. Ma már klasszikusnak minősíthető kutatások (Coleman 1966) bebizonyították, hogy a családi háttér minősége, azaz a család viszonyulása az iskolához, az általa képviselt értékekhez, az iskolai teljesítményhez erőteljesen valószínűsíti az iskolai pályafutás milyenségét.

A társadalmi viszonyok generációk közötti reprodukciójának két formáját különíthetjük el. Az egyik a személytelen reprodukció, mellyel nem kívánok részletesebben foglalkozni, hiszen témánk szempontjából a másik szempont az aktuális, amely szoros kapcsolatban áll a biológiai reprodukcióval. A család, mely a társadalmi újratermelődés első szervezeti kerete, átadja a saját társadalmi pozícióját a család gyermekeinek. Ekkor a társadalmi helyzet személyek közötti transzmissziójáról beszélhetünk, mely kihat a gyermek egész későbbi életére, tanulmányi eredményeire. Ez a közvetlen átadás lehet tudatos, de történhet szándék nélkül is. Nyilvánvaló, hogy a rossz helyzetek átadása nem azért valósult meg, mert azt tudatosan akarták, hanem egyszerűen nem volt eszközük annak megakadályozására. A jó pozíciók átadása már tudatos cselekvések eredménye (Bourdieu 1978).

Bourdieu (1978) úgy vélte, a társadalmi újratermelődés a tőkék konverválása révén valósul meg, amelyek relációk is. Ezt Coleman (1966) is így értelmezte, viszont Colemannel ellentétben Bourdieu szerint a tőke cserélhető, konvertálható. A tőke anyagi vagy inkorporált, elsajátított formában felhalmozott munka, melynek felhalmozására időre van szükség. A tőke különböző csoportjainak és alcsoportjainak elosztási struktúrája azonos a társadalmi hierarchia struktúrájával. Bourdieu (1978) elkülönített gazdasági, társadalmi tőkét, valamint kulturális tőkét, ezen belül bensővé tett, inkorporált tőkét, objektívált és intézményesült kulturális tőkét. A gazdasági tőke könnyen, közvetlenül pénzzé alakítható és főként tulajdonjogi formá-

ban intézményesül. A kulturális tőke gazdasági tőkévé konvertálható, mely főként iskolai végzettség formájában intézményesül. Ezen belül elkülönül a bensővé tett, inkorporált kulturális tőke, mely testre szabott, testbe épített, bensővé tett tulajdonság, a családban vagy az iskolában megszerezhető tőke, mely a személyiség szilárd részévé, habitussá válik, így ez nem átruházható, például ilyen a modor, az ízlés, a nyelv vagy a habitus. A kulturális tőke másik alrendszere az objektivált kulturális tőke, mely átruházható, tárgyas, pénzért megvehető, de azok a képességek, melyek használatát lehetővé teszik, már nem ruházhatóak át. A kulturális tőke harmadik formája az intézményesült kulturális tőke, mely tárgyasult és sajátos tulajdonságokat kölcsönöz az általa garantált kulturális tőkének, például diploma, kitüntetések és rangok. A társadalmi vagy kapcsolati tőke a kapcsolatokról táplálkozik, gazdaságivá konvertálhatóak, olyan erőforrások, melyek egy csoporthoz tartozáson alapulnak. A társadalmi tőke multiplikációs hatást gyakorol a többi tőkére (Bourdieu 1978).

A rekonverziós stratégiák közül a legfontosabb azt szolgálja, hogy a gazdasági tőke kulturális tőkévé konvertálódjon. Minél kevesebb jó pozíció létezik, annál nagyobb lesz az ilyen helyzetben lévők ragaszkodása és annál jobban igyekeznek megtartani azt, így a társadalom nyitottsága csökkenni fog. A másik probléma, hogy a legrosszabb helyzetű csoportokhoz nem jut el a társadalmi sodrás, a folyamatok visszaszorításukért dolgoznak. Idetartoznak a társadalom azon tagjai, akik a legalacsonyabb iskolai végzettséggel, a legrosszabb munkahelyeken dolgoznak. Nekik egyre nő a kockázatuk arra, hogy berögződjön a rossz helyzet átadása a kedvezőtlen családi feltételek átadásával, és így a többségi társadalomról végleg leszakadjanak. A családon belüli pozícióátadás már a szocializáció első pillanatában elkezdődik, a családban követett mintákkal, követelményekkel, azzal, amit a család életmódja, vezérlő értékrendje sugall. Az így kialakuló beállítódások meghatározóak abban, hogy a gyermek hogyan viszonyul az elsődleges szocializáció után vele kapcsolatba kerülő intézményekhez, így az iskolához is. Az iskolában a gyermekek nehezen alkalmazkodnak az új feltételekhez, és a korai szocializáció során berögződött szokások, habitusok, értékek változtatása rendkívül energiaigényes, pedig mindezeket meg kellene valósítaniuk az iskoláknak (Ferge 1982).

Bourdieu szerint (1978) az iskolának három funkciója van: a tananyagátadás, a társadalmi reprodukció és az ideologikus funkció, ami alatt a tár-

sadalmi reprodukció elkendőződését érti, melyet úgy valósít meg, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeket tanulmányi egyenlőtlenségekké konvertálja át. Az iskola értékeli a családi szocializációt, mintha az egyén értékeit jutalmazná. Bár az iskolában elsajátított tudás lehet ugyanaz, de nem ezt értékelik, hanem ennek a tudásnak a használati módját, ami soha nem lesz ugyanolyan a különböző társadalmi rétegeknél. Az iskolarendszer a tudáson felül értékeli a modort és a stílust is, melyeket a társadalmi hovatartozás alakít ki.

Rutter (1979) azt kutatta, hogy az iskola a maga belső működésének, reagálásmódjainak, légkörének sajátosságaival hogyan járul hozzá az iskolai sikerekhez vagy kudarcokhoz. Az intézményi belső működés olyan elemei, mint „reagálásmód”, „légkör” puha változónak tűnnek, ám iskolai empirikus kutatások sora tematizálta már e változókat. E változók vizsgált eleme például a tanítás, mint kommunikáció (Ulich 1976; Wandel 1983). Ulich (1976) szerint az iskola bejáratott interakciós mintákat követő iskolai rituálék terepe, melyek demonstrálják, hogy a résztvevők elfogadják a vázolt helyzetet és az igények kielégítésének egyenlőtlenségeit. Egy adott intézmény követhet rugalmasabb vagy merevebb interakciós sémát is. További vizsgált elem az iskolai értékrend és tanórai értékelési eljárások (Fend 1969); az iskolai osztály, mint munkahely (Dreeben 1973); az iskolai időkezelés sajátosságai és a tanítási rituálék (Jackson 1968); a tanári mesterség korszerű tartalma (Schon 1990; Schulman 1987). A felsorolt kutatók mindannyian az oktatáskutatás etnografikus irányzatát képviselik, mely szerint az intézmény deklarált szándékai és manifeszt pedagógiai eljárásaival egyidejűleg erőteljesen érvényesül egy olyan – nem manifeszt – hatásrendszer is, amelynek felismerése és a hozzá való alkalmazkodás minősége döntő a diák sikeres vagy kudarcos iskolai pályafutására nézve. Ezt a hatásmechanizmust, amely lényegében implicit szabályrendszernek tekinthető, az irodalom a rejtett tanterv fogalmával illeti (Ballantine 1983).

A rejtett tanterv működésének egyik összetevője az iskolai értékrend, amelynek forrásai a tudatos iskolai és tanári értékrend, a pedagógusok valóban közvetített értékrendje, a tanulók és a szülők értékrendje (Szabó 1988). E tanulmány ez utóbbival foglalkozik.

Módszertan

A Kárpátalja kutatás 2016 kérdőívében, a Magyarországon végzett (Szabó 1999) kutatás iskolával kapcsolatos húsz elvárása közül, az általunk relevánsnak tartott és adaptált nyolcat kérdeztük meg a szülőktől, további négy lehetséges funkcióval kiegészítve. A válaszadóknak 1-4 fokozatú skálán kellett értékelni azok fontosságát, illetve egy másik kérdésben értékelniük kellett, hogy ezeket a funkciókat mennyire tölti be gyermekük jelenlegi iskolája, itt szintén 1-4 fokozatú skálát alkalmaztunk. Mindezeket értelmeztük a válaszadó szülők iskolai végzettségének, gyermekük utolsó félévi tanulmányi átlaga függvényében. Minden korosztályhoz tartozó gyermek szüleitől megkérdeztük, hogy mit gondolnak, milyen legmagasabb iskolai végzettséget fog gyermekük megszerezni? A válaszokat természetesen jelentősen befolyásolhatja a válaszadó nők élettel való elégedettsége (Gégény 2017), a háztartások életkörülményei (Czibere – Kovách 2017), a háztartásokban élő gyermekek helyzete (Molnár 2017), valamint a gyermekszegénység jellemzői (Loncsák 2017), ezekről kötetünk korábbi fejezeteiben már részletesen írtunk.

Iskolával kapcsolatos szülői elvárások

Magyarországi eredmények az 1990-es években

Visszatekintve az elmúlt 25 évre, Magyarországon a nevelési módszerek egyre inkább liberalizálódtak, a testi fenytés egyre kevesebb családban elfogadott fegyelmezési eszköz. A nevelés jelentősége felértékelődött. A felnőttkori magatartás a válaszadók egyre kevesebb aránya szerint függ csak az örökölt tulajdonságoktól, egyre többen vannak, akik a nevelés és az örökölt tulajdonságok kettősével vagy kizárólag csak a neveléssel magyarázzák azt, hogy milyen felnőtt válik gyermekükből. 1994-ben a megkérdezettek mindössze 3 százaléka gondolta úgy, hogy csupán a szülőktől örökölt tulajdonságok alakítják ki a gyermek későbbi személyiségét, 33 százalék gondolta, hogy ez a neveltetéstől függ, 61 százalék véleménye szerint ez a neveltetéstől és az örökölt tulajdonságoktól egyaránt függ (Lannert 1998).

Magyarországon az emberek az iskolától elsősorban azt várták el, hogy a gyakorlati életre készítse fel a gyermekeket, másodsorban pedig, hogy önálló, kreatív gondolkodásra nevelje őket. Hazai kutatások alapján (Szabó 1999) mindkét funkció 1–4 fokozatú skálán (melyen a 4 azt jelölte, hogy nagyon fontos, az 1, hogy egyáltalán nem fontos) 3,8-as értéket kapott. A teljesítményközpontú szemléletmód és a versenyszellem fejlesztése kerültek a harmadik és negyedik helyre, mindkettő 3,2-es értékkel. Az eddig említett funkciók fontosságának megítélésében nem mutatkozott különbség a válaszadók iskolai végzettségét tekintve.

Az 1990-es években Magyarországon növekedett azok aránya is, akik egyre fontosabb feladatként várták el az iskolától az esélyegyenlőség biztosítását, akik a szabad iskolaválasztásnál előbbre valónak tartották az egyenlő esélyek szempontjából kedvezőbb kötelező körzetes beiskolázást, bár az egyenlősítő törekvéseket elvárók aránya a növekedés tendenciája ellenére is jóval kisebb maradt az 1990 előttinél (Lannert 1998).

Az elmúlt években az iskolával kapcsolatos elvárások gyökeresen átalakultak, az iskolától egyre többet és azt egyre magasabb minőségben várja a társadalom. Korábbi kutatások alapján jól látható, hogy már 1990 és 1995 között is növekedett azok aránya, akik azt várták az iskolától, hogy a diákok érvényesülését segítse. Majd 1995 után jelentősen azok aránya növekedett, akik nagyon fontosnak tartották a diákok személyiségének fejlesztését, szexuális nevelésüket és politikai és állampolgári szocializációjukat az iskola falai között (Szabó 1999).

Mindezekből egyértelművé válik, hogy az iskolától nemcsak oktatást, hanem nevelést is vártak az 1990-es években. Az is érzékelhető, hogy a közép- és felső középosztály megerősödésével egyre több család érzi úgy, hogy egyre több feladatot kell átvennie az iskolától, de az elmúlt években összességében növekedtek az iskola iránti elvárások.

1990-ben, 1995-ben és 1997-ben az iskola húsz lehetséges funkcióját kétféleképpen is értékeltették a megkérdezettekkel, egyrészt fontossági sorrendet állítottak fel, másrészt 1–4 fokozatú skálán adták meg azok fontosságát. Végül nyilatkoztak a funkciókról, hogy ellátják-e azokat véleményük szerint az iskolák, avagy nem.

1. táblázat

Az iskola feladatait nagyon fontosnak tartók aránya Magyarországon (%)

Az iskola feladatai	1990-ben	1995-ben	1997-ben	Változás 1990–1997
1. Tisztességre, erkölcsre nevelés	68	74	89	+21
2. Az anyanyelv megfelelő elsajátíttatása	65	76	86	+21
3. A gondolkodás, az értelem fejlesztése	64	79	85	+21
4. Egy jó szakma elsajátíttatása	61	64	83	+22
5. Rendre, fegyelemre nevelés	63	63	82	+19
6. Az egyéni képességek fejlesztése	-	75	81	-
7. Felkészítés a továbbtanulásra	57	72	79	+22
8. A haza szeretetére nevelés	51	51	76	+25
9. Az idegen nyelvek megtanítása	56	72	74	+18
10. A másokkal való együttműködésre nevelés	40	46	72	+32
11. Tudományos ismeretek átadása	44	50	70	+26
12. Szeretetteljes bánásmód	49	58	70	+21
13. Megfelelő étkezés, napközis ellátás	37	49	70	+33!
14. A magyar nemzeti hagyományok megismertetése	40	45	67	+27
15. A közösségi szellem fejlesztése	32	44	67	+35!
16. Mozgás és sportolási lehetőség biztosítása	46	59	66	+20
17. Szexuális nevelés	19	27	53	+34!
18. Politikai, állampolgári nevelés	11	14	43	+32
19. Játék, szórakozás, kellemes elfoglaltságok	22	20	38	+16
20. Vallásos nevelés	28	15	24	-4

Forrás: Oktatásügyi közvélemény-kutatások, Országos Köznevelési Intézet – Szocio-Reflex Kft. (1000 fős, a magyar felnőtt lakosságot reprezentáló mintán, 1990 és 1995 tavaszán) és Országos Köznevelési Intézet – Marketing Centrum (1000 fős, a magyar felnőtt lakosságot reprezentáló mintán, 1997 május). Félkövérrel szedve az általunk Ukrajnában is megkérdezett funkciók.

A fenti táblázatban láthatjuk, hogy Magyarországon a fenti 20 funkcióból 15-nél folyamatosan növekedett azok aránya, akik nagyon fontosnak ítélték azt. A *játék, szórakozás, kellemes elfoglaltságok* és a *vallásos nevelés* funkciók esetében 1990-ről 1995-re csökkent, majd 1995 és 1997 között növekedett az ezeket nagyon fontosnak gondoló válaszadók aránya. A *haza szeretetére nevelés* és a *rendre, fegyelemre nevelés* fontosságának megítélése nem változott 1990 és 1995 között, majd 1995 után itt is növekedés volt tapasztalható az azt nagyon fontosra értékelő válaszadók arányát tekintve. Összességében egyedül a *vallásos nevelést* nagyon fontosnak tartók aránya nem növekedett 1990 és 1997 között, sőt ez esetben 28 százalékról 24 százalékra csökkent. A legnagyobb növekedés a *közösségi szellem fejlesztésénél* mutatkozott, 35 százalékkal többen ítélték ezt nagyon fontosnak 1997-ben, mint 1995-ben, a *szexuális nevelés* esetében is 34 százalékos volt a növekedés, a *megfelelő napközis étkeztetés, ellátás* esetében pedig 33 százalék.

A '90-es évekbeli kutatás azt is megmutatta, hogy az iskolai feladatok felértékelődésével párhuzamosan a társadalmi támogatottságuk is kiegyenlítettebbé vált. Különbség mutatkozott a *vallásos nevelés, az iskolai étkeztetés és napközbeni ellátás* kapcsán, ezek az alacsonyabb iskolai végzettségűek számára fontosabbak voltak, míg a *szexuális nevelés*, mint iskolai feladat pontosan fordítva, a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőknek volt fontosabb. *Egy jó szakma megszerzését* a felsőfokú végzettséggel rendelkezők kevésbé fontosnak tartották. Az eredmények egy pragmatikus elvárásrendszert rajzolnak ki, enyhe morális színezettel. Az iskolai feladatok, elvárások között egyre kevésbé volt helye az ideológiai, világnézeti és állampolgári nevelésnek az 1990-es években. Az is látszik, hogy az iskolára nem mint egy örömteli társas együttlét helyszínére tekintenek a válaszadók, kevésbé volt fontos az, hogy a gyerekek jól érezzék magukat, az iskola tudást adjon át és készítsen fel a gyakorlati életre (Szabó 1999).

A magyarországi szülők iskolával kapcsolatos elvárásait a 2000-es években nem kutatták, ahogy a kárpátaljai magyar szülők elvárásait sem az 1990-es években, így összehasonlítást nem tudunk tenni, de a magyarországi kutatások alapján mindenféleképpen lehet következtetni az ezredforduló utáni tendenciákra, hiszen az 1990-es években elkezdődött trendek feltételezésünk szerint tovább folytatódtak.

Szülői elvárások az iskolával szemben a vizsgált kárpátaljai falvakban

Az általunk megkérdezett iskolai feladatokat a szülők 1-4-ig terjedő skálán értékelték, ahol az 1-es az egyáltalán nem fontosat, a négyes a nagyon fontosat jelentette. Az 1-4-es skálán adott pontok számtani közepe alapján a legfontosabbnak a magyar nyelv oktatását (3,94) tartották a kárpátaljai magyar szülők, majd a tisztességre, erkölcsre nevelést (3,89), a tananyag megtanítását (3,87), ezt követően a negyedik helyen a rendre, fegyelemre (3,86) nevelést nevezték meg. A rangsor legvégére az ukrán nyelv oktatása (3,67) és a szülők iskolai programokba való bevonása (3,63) került. Érdekes módon a megfelelő napközi ellátás és étkezés biztosítása is csupán 3,71 pontot kapott, ez annak tudható be, hogy az iskolai étkeztetés nem elterjedt a kárpátaljai iskolákban, ahol van, ott is csupán az alsós gyerekek számára biztosított, ráadásul csak fizetés ellenében, így a szülők számára nehezen volt értelmezhető a kérdésünk, mert úgy vélték, hogy a gyermekek étkeztetése a szülők dolga, nem az iskoláé. A magyarázathoz az is hozzátartozik, hogy a falusi, vidéki társadalmakban tapasztalható önellátásra való igényeket vagy éppen kényszerből való berendezkedés itt hatványozottan van jelen, az emberek sokkal inkább úgy érzik, hogy csak magukra számíthatnak.

2. táblázat

Az iskola feladatainak fontossága 2016-ban

	1-4-es skálán adott pontok számtani közepe
1. A magyar nyelv oktatása	3,94
2. Tisztességre, erkölcsre nevelés	3,89
3. A tananyag megtanítása	3,87
4. Rendre, fegyelemre nevelés	3,86
5. Szeretetteljes légkör	3,85
6. Másokkal való együttműködésre nevelés	3,84
7. A közösségi szellem fejlesztése	3,79
8. Játék, szórakozás, kellemes elfoglaltságok	3,73
9. A gyerekek kéréseinek, igényeinek figyelembevétele	3,73
10. Megfelelő napközi ellátás, étkezés biztosítása	3,71
11. Az ukrán nyelv oktatása	3,67
12. Szülők bevonása a programok kialakításába, szervezésébe	3,63

Forrás: Kárpátalja kutatás 2016, saját szerkesztés

3. táblázat

Az iskola egyes funkcióit nagyon fontosnak tartók aránya (%)

Az iskola feladatai	Kárpátalja	Magyarország		
	2016	1990	1995	1997
Tisztességre, erkölcsre nevelés	49	68	74	89
Az anyanyelv megfelelő elsajátíttatása	52,2	65	76	86
Rendre, fegyelemre nevelés	49	63	63	82
A másokkal való együttműködésre nevelés	47,4	40	46	72
Szeretetteljes bánásmód	47,4	49	58	70
Megfelelő étkezés, napközis ellátás	43,5	37	49	70
A közösségi szellem fejlesztése	44,7	32	44	67
Játék, szórakozás, kellemes elfoglaltságok	42,7	22	20	38
Az ukrán nyelv oktatása	41,1	–	–	–
A tananyag megtanítása	48,2	–	–	–
A gyerek kéréseinek, igényeinek a figyelembevétele	43,5	–	–	–
Szülők bevonása a programok kialakításába, szervezésébe	40,3	–	–	–

Forrás: Kárpátalja kutatás 2016, Oktatásügyi közvélemény-kutatások, Országos Közoktatási Intézet – Szocio-Reflex Kft. és Országos Közoktatási Intézet – Marketing Centrum kutatásai 1990–1997, saját szerkesztés

Az első szembetűnő eredmény, hogy a 2016-os ukrainai kutatásban majdnem mindenütt sokkal alacsonyabb százalékos arányok születtek, ennek oka, hogy a szülők sok esetben nem tudtak vagy nem is akartak válaszolni a kérdésekre, bár a legtöbb esetben nem tudtak, és sokszor egyéb alapvetőbb információkkal sem rendelkeztek gyermekük iskolai életével kapcsolatban. Láthatjuk, hogy 1990 és 1997 között folyamatosan nőtt azok aránya, akik az iskola egyes funkcióit (csak azokat tekintve most, melyeket Ukrajnában is megkérdeztünk) nagyon fontosnak ítélték meg. A legnagyobb növekedés a *közösségi szellem fejlesztése* esetén következett be, 35 százalékkal többen gondolták ezt nagyon fontosnak 1997-ben, mint 1990-ben. A *megfelelő étkezés és napközbeni ellátás* esetében is 33 százalékos volt a növekedés, míg a *másokkal való együttműködést* nagyon fontosnak ítélik aránya 32 százalékkal nőtt. A legkisebb növekedés a *rendre, fegyelemre ne-*

velésnél mutatkozott. Ukrajnát tekintve sajnos nincsenek hosszabb távú adataink, mindenféleképpen indokolt lenne egy longitudinális vizsgálat megszervezése.

A 3. táblázatban összesítve láthatjuk az 1990-es évekbeli magyarországi és a 2016-os évi kárpátaljai eredményeket az iskolai funkciókat tekintve. A nagyon fontosnak ítélt iskolai feladatok rangsorát tekintve Magyarországon 1990-ben és 1997-ben is az első helyre a *tisztességre, erkölcsre nevelés* került (68%), majd ezt követte az *anyanyelv megfelelő elsajátítása* (65%) és a *gondolkodás, az értelem fejlesztése* (64%). 1995-ben az első helyre a *gondolkodás, az értelem fejlesztése* került (79%), a másodikra szintén az *anyanyelv megfelelő elsajátítása* (76%), a harmadikra pedig az *egyéni képességek fejlesztése* (75%). Ha csak azokat a funkciókat nézzük, amelyek az ukrajnai kérdőívben is szerepeltek, akkor mindhárom megkérdezés alkalmával a harmadik helyre a *rendre, fegyelemre nevelés* került (63-63-82%-kal), az első és a második helyet pedig váltakozva, de mindig a *tisztességre, erkölcsre nevelés* és az *anyanyelv megfelelő elsajátítása* foglalta el.

4. táblázat

A szülők által nagyon fontosnak ítélt iskolai funkciók rangsora

Magyarország, 1990	Magyarország, 1995	Magyarország, 1997	Kárpátalja, 2016
1. Tisztességre, erkölcsre nevelés (68%)	1. Az anyanyelv megfelelő elsajátítása (76%)	1. Tisztességre, erkölcsre nevelés (89%)	1. Az anyanyelv megfelelő elsajátítása (52,2%)
2. Az anyanyelv megfelelő elsajátítása (65%)	2. Tisztességre, erkölcsre nevelés (74%)	2. Az anyanyelv megfelelő elsajátítása (86%)	2. Tisztességre, erkölcsre nevelés (49%)
3. Rendre, fegyelemre nevelés (63%)	3. Rendre, fegyelemre nevelés (63%)	3. Rendre, fegyelemre nevelés (82%)	3. Rendre, fegyelemre nevelés (49%)

Forrás: Kárpátalja kutatás 2016, Oktatásügyi közvélemény-kutatások, Országos Közoktatási Intézet – Szocio-Reflex Kft. és Országos Közoktatási Intézet – Marketing Centrum kutatásai 1990–1997, saját szerkesztés

A 4. táblázatból láthatjuk, hogy a Kárpátalja 2016 kutatásban kis eltéréssel, de ugyanúgy alakult ez a rangsor, mint az 1990-es évek Magyarorszá-

gán. Az ukrainai magyarok 2016-ban legnagyobb arányban (52,2%) a *magyar nyelv oktatását*¹ tartották nagyon fontos iskolai feladatnak, majd a *tiszteességre, erkölcsre nevelést és a rendre, fegyelemre nevelést* is 49 százalék tartotta nagyon fontosnak. Magyarországon feltételezésem szerint már teljesen más rangsorral találkozánk, ha most 2016-ban megkérdeznénk ugyanezt, a válaszok egy demokratikusabb iskolát festenének le. Úgy tűnik, hogy Kárpátalján a magyar szülők véleménye a magyarországi szülőtársaik negyedszázaddal korábbi véleményeit tükrözik. A térségben napjainkban is erősen él a tradicionális, poroszos iskola képe, ugyanúgy, ahogy az 1990-es évek Magyarországon.

Nagyon fontos funkciónak a legkisebb arányban a kárpátaljai szülők 2016-ban a *szülők bevonását* (40,3%) tekintették, majd a *játékot, szórakozást, kellemes elfoglaltságokat* (42,7%) az iskola falain belül, az *ukrán nyelv oktatását* (41,1%) és a *gyermek kéréseinek, igényeinek a figyelembevételét* (43,5%). Ez szintén azt mutatja, hogy a kárpátaljai magyar szülők tudatában egy poroszos iskolakép él 2016-ban is, ahol a gyermekek személyisége nem kerül előtérbe. Összehasonlítva mindezeket az 1990-es évekbeli magyarországi eredményekkel, hasonló értékeléseket kapunk, mindkét időszakban, mindkét országban a *játékot, szórakozást és kellemes elfoglaltságokat* jelölték legkisebb arányban nagyon fontosnak a szülők.

Az iskola funkcióinak megítélését befolyásoló tényezők

A megkérdezett szülők iskolai funkciókról való vélekedését jelentősen befolyásolta a válaszadó legmagasabb iskolai végzettsége. A szülők iskolai végzettsége alapján mért összefüggések a „*Mennyire tartja Ön fontosnak az iskola alábbi feladatait?*” kérdésre adott válasszal két esetben mutatott összefüggéseket. Szignifikáns volt a kapcsolat a *gyermekek kéréseinek, igényeinek figyelembevétele*² és a *szülők bevonása a programok kialakításába, szervezé-*

¹ A magyar nyelv Ukrajnában történő oktatásának esélyeivel, lehetőségeivel és nehézségeivel részletesen Orosz Ildikó (1995) foglalkozott.

² Khi négyzet próba értéke: 21.747, df: 9, n = 138, p < 0.05; Az eredmények szignifikánsak voltak bootstrapping előtt, és után is. (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum.)

sébe³ válaszok és a válaszadó szülő iskolai végzettsége között. Mindkét funkció a liberálisabb iskola jellemzője.

Az adatok azt mutatják, hogy minél magasabb a szülő iskolai végzettsége, annál fontosabbnak tartja, hogy az iskola bevonja őt az iskolai programok szervezésébe és kialakításába, és annál fontosabbnak gondolja azt is, hogy az iskola figyelembe vegye gyermeke kéréseit és igényeit, személyiségét (5. táblázat).

5. táblázat
A szülők bevonása, mint iskolai funkció megítélése
a szülők iskolai végzettségének függvényében (%)

Mennyire tartja Ön fontosnak a szülők bevonását a programok kialakításába, szervezésébe? (1–4)	Válaszadó szülő legmagasabb iskolai végzettsége (%)					
	9 osztály alatt	9 osztály	11 osztály	Szakmunkás, szakképzés érettségi nélkül	Szakközépiskolai érettségi	Gimnáziumi érettségi
Egyáltalán nem fontos	0	0	0	33,3	0	0
Inkább nem fontos	20	0	0	0	0	0
Inkább fontos	10	0	14,3	33,3	0	0
Nagyon fontos	70	85,7	85,7	33,3	100	100
Nem tudja	0	14,3	0	0	0	0

Forrás: Kárpátalja kutatás 2016, saját szerkesztés

Az 5. és a 6. táblázatból azt láthatjuk, hogy az érettségivel rendelkezők mindannyian nagyon fontosnak ítélték azt, hogy az iskola bevonja őket az iskolai programok kialakításába és szervezésébe, valamint azt is, hogy az iskola falain belül figyelembe vegyék a gyermekeik igényeit és kéréseit, míg az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezőknél már nagyobb volt a véleménykülönbség. A szakmunkás bizonyítvánnyal igen, de érettségivel nem rendelkezők mindössze 33,3 százaléka volt ezen a véleményen. Ugyanilyen arányban gondolták a szülők ezt egyáltalán nem és inkább nem fontosnak a

³ Khi négyzet próba értéke: 30.828, df: 12, n = 138, p < 0.05; Az eredmények szignifikánsak voltak bootstrapping előtt, és után is. (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum.)

szülők bevonása változó esetében. A gyermekek igényeinek és kéréseinek figyelembevételét a szakmával igen, de érettségivel nem rendelkező szülők 66,7 százaléka inkább nem fontosnak gondolta. Inkább nem fontosnak gondolta ezeket az elvárásokat a 9 osztállyal sem rendelkező szülők 20 százaléka is. 11 osztállyal és az alatti iskolai végzettségi szintet elérő szülőknél nem mutatkozott nagy különbség, viszont jelentős törésvonal volt, hogy a szülő rendelkezik-e érettségivel vagy sem. Az sem volt befolyásoló tényező, hogy az érettségit gimnáziumban vagy szakközépiskolában szerezte (5. és 6. táblázat).

6. táblázat

A gyermek kéréseinek, igényeinek figyelembevétele, mint iskolai funkció megítélése a szülő iskolai végzettségének függvényében (%)

Mennyire tartja Ön fontosnak a gyermekek kéréseinek, igényeinek a figyelembevételét az iskolában? (1–4)	A válaszadó szülők legmagasabb iskolai végzettsége (%)					
	9 osztály alatt	9 osztály	11 osztály	Szakképzés, szakképzés érettségi nélkül	Szakközépiskolai érettségi	Gimnáziumi érettségi
Egyáltalán nem fontos	0	0	0	0	0	0
Inkább nem fontos	20	0	0	66,7	0	0
Inkább fontos	10	0	0	0	0	0
Nagyon fontos	70	85,7	100	33,3	100	100
Nem tudja	0	14,3	0	0	0	0

Forrás: Kárpátalja kutatás 2016, saját szerkesztés

Az iskola funkcióinak szülők általi megítélését jelentősen befolyásolta az is, hogy milyen legmagasabb iskolai végzettséget szánnak gyermeküknek.⁴

⁴ Szignifikáns kapcsolat a Szülők bevonása a programok kialakításába, szervezésébe válasznál mutatkozott. Az eredmény szignifikáns volt bootstrapping előtt, és után is. (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum. Khi négyzet próba értéke: 28.718, df: 15, $p < 0.05$, $n = 120$)

Más-más iskolai funkciókat tartottak nagyon fontosnak a legfeljebb 9 osztályt és a gyermeküknek diplomát jósoló szülők (7. táblázat).

7. táblázat

Az iskola funkcióinak megítélése annak függvényében, hogy a szülő milyen iskolai végzettséget gondol gyermekének (%)

Mennyire tartja Ön fontosnak az iskola alábbi feladatait...? (Nagyon fontosnak tartó szülők) (%)	Milyen iskolai végzettséget fog gyermeke szerezni?					
	Legfeljebb 9 osztály	Legfeljebb egy szakma	Gimnázium	Technikum	Főiskola, egyetem	Nem tudja
Megfelelő napközi ellátás, étkezés biztosítása	11	33	12,8	9,2	25,7	8,3
A magyar nyelv oktatása	13	30,5	12,2	8,4	26	9,9
Az ukrán nyelv oktatása	13,6	28,2	10,7	8,7	28,2	10,7
A tananyag megtanítása	11,6	30,6	10,7	9,1	28,1	9,9
Játék, szórakozás, kellemes elfoglaltságok	12,1	31,8	10,3	10,3	25,2	10,3
Szeretetteljes légkör	11,8	31,1	11,8	9,2	26,9	9,2
A közösségi szellem fejlesztése	11,6	31,3	11,6	9,8	25,9	9,8
Másokkal való együttműködésre nevelés	10,9	29,4	12,6	9,2	27,7	10,1
Tisztességre, erkölcsre nevelés	11,4	30,1	12,2	8,9	27,6	9,8
Rendre, fegyelemre nevelés	11,4	30,1	12,2	8,9	27,6	9,8
A gyerekek kéréseinek, igényeinek figyelembevétele	12,8	27,5	11,9	10,1	26,6	11
Szülők bevonása a programok kialakításába, szervezésébe	9,9	28,7	11,9	10,9	26,7	11,9

Forrás: Kárpátalja kutatás 2016, saját szerkesztés

Előzetes feltételezésünk szerint a gyermeküknek a diploma megszerzését jósoló szülők értékelik legnagyobb arányban nagyon fontosnak az iskola általunk felsorolt feladatait, hiszen leginkább ők vannak tisztában az iskolai tudás értékével és az iskola jelentőségével. Az adatok azonban mást mutatnak. A gyermeküknek egy szakma megszerzését gondoló szülők értékelték minden iskolai feladatot legnagyobb arányban nagyon fontosnak. Ők hagyatkoznak leginkább az iskola által átadott tudásra, alacsonyabb iskolai végzettséggel és anyagi háttérrel rendelkeznek, és tudják, hogy nem képesek otthon kompenzálni az iskola esetleg hiányosan ellátott feladatait. Velük szemben, akik egyetemi, főiskolai végzettséget jósoltak gyermeküknek, magasabb iskolai végzettséggel is rendelkeznek, az iskola feladataiból többre sajátjukként tekintenek, így kisebb arányban értékelték nagyon fontosnak azokat. Érdekes meglepetést okoztak azok a szülők is, akik technikumot szeretnének gyermekük legmagasabb iskolai végzettségének. Minden iskolai feladat esetében ők adtak legkisebb arányban nagyon fontos választ.

A roma és nem roma szülőket külön-külön megvizsgálva azt látjuk, hogy a nem roma szülők 70-80 százaléka minden általunk felsorolt iskolai funkciót nagyon fontosra értékelt. A roma szülőknél ez az arány mindössze 20-30 százalék között mozgott és körükben a nem tudom válaszok aránya is sokkal magasabb volt.

A szülők körében az iskola funkcióinak megítélése terén két csoport rajzolódik ki. Az egyik csoportba a magasabb iskolai végzettségű, magasabb jövedelemmel és munkával rendelkező, sok esetben külföldön dolgozó szülők tartoznak, akik számára egy liberális, demokratikus iskola az ideálisabb, így ők az ehhez kötődő funkciókat értékelték fontosabbnak. A másik szülőcsoport egy poroszosabb, tradicionális iskolát gondol ideálisnak gyermekének, ők jellemzően a szegényebb, gyakran munka nélkül lévő szülők körébe tartoznak.

A diákok tanulmányi eredményeit befolyásoló tényezők

Szignifikáns összefüggés mutatkozott a gyermekek tanulmányi eredményei és aközött, hogy a szülők mennyire tartanak fontosnak bizonyos iskolai funkciókat, ezeken belül is *a megfelelő napközbeni ellátást, étkezést; az uk-*

rán nyelv oktatását; a rendre, fegyelemre nevelést; a gyermekek kéréseinek, igényeinek a figyelembevételét; és a szülők bevonását az iskolai programokba.⁵

A 8. táblázatban e két változó együttes megoszlását láthatjuk. A „Mennyire tartja fontosnak az iskola alábbi feladatait” kategóriái kerültek a táblázat soraiba, a keresztábra oszlopait a szülők gyermekeinek utolsó félévi érdemjegyei alkotják.

Feltételezésünk, mely szerint egy szülő minél fontosabbnak értékelte a felsorolt iskolai feladatokat, gyermeke annál jobb eredményeket ér el az iskolában, beigazolódott. A táblázatból az is jól látszik, hogy az alábbi funkciókat nagyon fontosra értékelő szülők gyermekeinek körülbelül fele 9-es vagy a fölötti osztályzatot ért el az iskolában.⁶

8. táblázat

A gyerekek tanulmányi átlaga az iskola funkcióinak megítélése függvényében (%)

	A gyermek érdemjegye az elmúlt félévben (%)		
Nagyon fontosnak tartja a szülő:	1–4	5–8	9–12
Megfelelő napközi ellátás, étkezés biztosítása	18,2	27,3	50,9
Ukrán nyelv oktatása	18,3	27,8	49,1
Rendre, fegyelemre nevelés	17,7	28,3	49,1
Gyermekek kéréseinek, igényeinek figyelembevétele	18,2	30,0	46,4
Szülők bevonása a programok kialakításába, szervezésébe	16,7	28,5	48,9

Forrás: Kárpátalja kutatás 2016, saját szerkesztés

⁵ A futtatott ANOVA tesztek eredményei, minden esetben szignifikánsak voltak a bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidenciaintervallum) után. Megfelelő napközbeni ellátás, étkezés $F(9, 113) = 2.866$, $p < 0,05$ az ukrán nyelv oktatása $F(9, 113) = 2.866$, $p < 0,05$ a rendre, fegyelemre nevelés $F(9, 113) = 2.866$, $p < 0,05$ a gyerek kéréseinek, igényeinek a figyelembevétele $F(9, 113) = 2.866$, $p < 0,05$ a szülők bevonása az iskola programokba $F(9, 113) = 2.866$, $p < 0,05$. Post-hoc tesztként minden esetben a Tukey tesztet használtuk, ami az egyetértés szerint 5 fokozatban megkülönböztetett válaszok alapján alkotott 5 csoport átlagaiban minden esetben legalább az egyetértés szerinti minimum és maximum csoportok között szignifikáns eltérést talált.

⁶ Az Ukrajnában alkalmazott iskolai értékelési rendszer eltér a Magyarországon szokásostól. 1-12-es skálán értékeli a diákokat, ahol az egyes jelenti az elégtelent, a 12-es a kitűnőt.

A kárpátaljai szülők legnagyobb arányban egy szakma megszerzését jósolják gyermeküknek (27,3%), 22,5 százalékuk pedig azt szeretné, ha gyermekük egyetemi vagy főiskolai végzettséget szerezne. A legkevesebben a technikumot (6,3%) jósolják gyermeküknek, mint leendő legmagasabb iskolai végzettséget.

Az adatok azt mutatják, hogy egy szülő minél alacsonyabb iskolai végzettséget gondol gyermekének, gyermeke annál rosszabb tanulmányi eredményeket produkál. Nem vizsgáltuk, hogy időben melyik tényező a korábbi, az alacsony iskolai végzettség jósolása vagy a diák gyengébb tanulmányi eredménye, de bármelyik esetről is legyen szó, ezek egymást erősítő és élető hatások. Azoknak a szülőknek a gyermekei teljesítettek legnagyobb arányban (68,8%) kiváló eredménnyel az iskolában, akik egyetemi, főiskolai végzettséget szánnak gyermeküknek, tanulmányi átlaguk az utolsó félév végén 9 és 12-es osztályzat között volt. Ezek közül a gyermekek közül mindössze 5,2 százalék produkált 1-4 közötti tanulmányi átlagot, ugyanez az arány azoknak a gyermekeknek a körében, akiknek szüleik csupán legfeljebb 9 osztályt jósoltak, majdnem hatszorosa, 30 százalék volt. (9. táblázat)

9. táblázat

A gyermek tanulmányi átlaga és a szülő által neki gondolt legmagasabb iskolai végzettség közötti kapcsolat (%)

	A gyermek utolsó félévi tanulmányi átlaga (%)			
Milyen legmagasabb iskolai végzettséget fog Ön szerint gyermeke szerezni?	1–4	5–8	9–12	Nem tudom
Legfeljebb 9 osztály	30,0	5,0	50,0	15,0
Legalább egy szakmát	18,3	38,8	40,7	2,2
Gimnázium	12,6	43,8	37,6	6
Technikum	45,5	0	54,6	0
Egyetem, főiskola	5,2	26,3	68,4	0

Forrás: Saját szerkesztés

Eredményeinkre magyarázatot szolgáltat Rosenthal és Jacobson (1968) kutatása. Bebizonyították, hogy az ilyen „címkék” rejtetten közvetítődnek a diákok felé. A „jó tanuló” megnyilvánulásaira szinte mindig érkezik reakció

a pedagógus részéről, viszont a többieké gyakran visszajelzés nélkül marad, ha egy „jó tanuló” nem ért valamit a pedagógus segít neki, viszont a többieket csak figyelmezteti, hogy figyeljenek jobban. A pedagógus vagy a szülő kedvező vagy kedvezőtlen értékítélete jelentősen befolyásolja a diák teljesítményét, így válik az elvárás önbeteljesítő jóslattá (Pygmalion-effektus). A pedagógus értékelését előbb-utóbb az osztálytársak is átveszik és felerősítik, például a „rossz tanulóval” nem szívesen barátkoznak. Ez már nem más, mint a rejtett tanterv önfenntartó működési mechanizmusa.

Érdemes itt megemlíteni a roma és a nem roma szülők jóslatai közötti különbségeket is. Szembetűnő, hogy a roma szülők sokkal alacsonyabb iskolai végzettséget jósolnak gyermeküknek. A legnagyobb különbség a 9 osztály és a diploma megszerzése esetében mutatkozik. Míg a nem roma szülők 9 százaléka mondta, hogy gyermeke maximum a 9. osztályt fogja befejezni, addig ezt a roma szülők 41 százaléka jósolta. A diploma megszerzését a nem roma szülők 33 százaléka előlegezte meg gyermekének, míg a roma szülők mindösszesen 3 százaléka, amely jelentős különbség. A nem tudom válaszok aránya is duplája volt a roma szülők esetében. Mindebből az látszik, hogy a roma szülők kisebb elvárásokat vagy már egyáltalán nem is támasztanak elvárásokat gyermekük iskolai pályafutásával kapcsolatban. Az elvárások megléte vagy azok hiánya ebben az esetben is önbeteljesítő jóslatként funkcionál.

Összegzés

Az adatok azt mutatják, hogy Kárpátalján az oktatással kapcsolatos lakossági, szülői elvárások hasonló szinten tartanak, mint ahol a magyar oktatási rendszer az 1990-es években. Megmaradt a szigor és a fegyelem elsődlegessége az iskolákban, a gyermekek véleményének, kreativitásának elnyomása, mely téren Magyarország sokat fejlődött az elmúlt egy évtizedben.

A Kárpátalján élő magyarok nagyfokú magyarságtudatát mutatja, hogy az iskola feladatai közül a magyar nyelv megfelelő szintű oktatását várják el leginkább a szülők, legkevésbé pedig a szülők bevonását és az ukrán nyelv oktatását. Kárpátalján ugyanolyan erősen él a tradicionális, poroszos iskola képe napjainkban is, az, hogy rend és fegyelem nélkül nem lehet tanulni és tanítani, ahogy az 1990-es évek Magyarországon. A kárpátaljai magyar

szülőkből egy porosz, katonás iskola képe él 2016-ban is, ahol a gyermekek személyisége nem kerül előtérbe. Összehasonlítva mindezeket az 1990-es évekbeli magyarországi helyzettel, hasonló eredményekkel szembesülünk, mindkét időszakban, mindkét országban mindig a *játszást, szórakozást és a kellemes elfoglaltságokat* jelölték legkisebb arányban nagyon fontosnak a szülők.

Az adatok azt mutatják, hogy minél magasabb egy szülő iskolai végzettsége, annál fontosabbnak tartja, hogy az iskola bevonja őt az iskolai programok szervezésébe és kialakításába, és annál fontosabbnak gondolja azt is, hogy az iskola figyelembe vegye gyermeke kéréseit és igényeit, személyiségét.

Érdekes eredmény az is, hogy megdőlt az a feltételezésünk, mely szerint a gyermeküknek diploma megszerzését jósló szülők értékelik legnagyobb arányban nagyon fontosnak az iskola általunk felsorolt feladatait, hiszen leginkább ők vannak tisztában az iskolai tudás értékével és az iskola jelentőségével. Az adatok mást mutattak. A gyermeküknek egy szakma megszerzését gondoló szülők tartották legnagyobb arányban nagyon fontosnak a megnevezett iskolától elvárt feladatokat.

Az is bebizonyosodott, hogy egy szülő minél alacsonyabb iskolai végzettséget gondol gyermekének, annál rosszabb tanulmányi eredményeket produkál a gyermeke. Azoknak a szülőknek a gyermekei, akik egyetemi, főiskolai végzettséget szánnak gyermeküknek, legnagyobb arányban (68,8%) kiváló eredménnyel is teljesítenek az iskolában.

Az is kirajzolódni látszik, hogy az iskolának számos feladatot szánnak a szülők, és azok szinte mindegyikét nagyon fontosnak gondolják.

Felhasznált irodalom

- Ballantine, J. (1983): The informal system and the „hidden curriculum”. What really happens in school. In: Ballantine, J. – Hammack, F. (ed.): The Sociology of Education – A systematic analysis. Englewood Cliffs, Prentice-Hall
- Bourdieu, P. (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest: Gondolat

- Coleman, J. S. et al. (1966): Equality of educational opportunity. US Government Printing Office, Washington
- Czibere Ibolya – Kovách Imre (2017): A gyermekes háztartások helyzete a kárpátaljai magyar falvakban. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégény János (2017) (szerk.): „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 30–71
- Dreeben, R. (1973): The schools as a workplace. In: Travers R. (ed.): Second Handbook of Research on Teaching. Rand McNally, Chigaco
- Fend, H. (1969): Sozialisierung und Erziehung. Weinheim, Beltz
- Ferge, Zs. (1982): Társadalmi újratermelés és társadalompolitika. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Gégény János (2017): A kárpátaljai gyermekes nők élettel való elégedettsége és mentális jólléte. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégény János (2017) (szerk.): „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 116–142
- Jackson, Ph. (1968): Life in classrooms. New York: Holt Rinehart-Row
- Lannert, J. (1998): Közoktatás a kilencvenes években. In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport. Budapest: TÁRKI
- Loncsák Noémi (2017): Kárpátalja társadalmi, gazdasági, demográfiai jellemzői – a falvakban élő magyarság helyzete. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégény János (2017) (szerk.): „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 9–19
- Molnár Éva – Loncsák Noémi (2017): A kárpátaljai gyermekek helyzetének jellemzői. In: Czibere Ibolya – Loncsák Noémi – Gégény János (2017) (szerk.): „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 72–91
- Orosz, I. (1995): A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó
- Polónyi, I. – Timár, J. (2005): Gondolatok az oktatáspolitikáról. In: Új Pedagógiai Szemle, 55(9): 3–26

- Rosenthal, R. – Jacobson, L. (1968): *Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectation and Pupils Intellectual Development*. Rinehart and Winston, Holt
- Rutter, et al. (1979): *Fifteen thousands hours: secondary schools and their effects on children*. London: Harvard University Press
- Schon, D. (1990): *The reflective turn. Case studies in and on educational practice*. New York: Teachers College Press
- Schulman, L. S. (1987): *Knowledge and teaching: foundations of the new reform*. In: *Harvard Educational Review*, 1987/57.
- Szabó, I. (1999): *Iskola és társadalom – Közoktatással kapcsolatos társadalmi elvárások Magyarországon*. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 49(9): 27–42
- Szabó, L. T. (1988): *A „rejtett tanterv”*. Budapest: Magvető
- Ulich, D. (1976): *Pädagogische Interaktion. Theorien erzieherischen Handelns und sozialen Lernens*. Weinheim – Basel: Beltz
- Wandel, F. (1983): *Erziehung im Unterricht*. Stuttgart: Kohlhammer Presse

VIRÁG ÁDÁM

TERMÉSZETES TÁMOGATÓ RENDSZEREK
A KÁRPÁTALJAI TÉRSÉG GYERMEKES
CSALÁDJAI KÖRÉBEN

Bevezetés

A társas kapcsolatok és az informális kapcsolatok útján történő segítségnyújtás formáinak vizsgálatára vállalkoztunk a Kárpátalján élő családok körében 2016 tavaszán. A kutatás létjogosultságát erősíti, hogy egy olyan közegben végeztünk felmérést, ahol a mesterséges támogató rendszer részben vagy egészben hiányos, ezáltal kielégítetlen szükségletként jelenik meg az adott társadalmi közegben. Ebből következően a természetes támogató rendszer hatása a Kárpátalján élők esetében még jelentősebb az egyének társadalmi tőkéjének alakulása és életminősége szempontjából. A társas kapcsolatok alakulása kiemelt fontossággal bír a közösségek, szervezetek, csoportok számára, a benne lévőknek védelmi hálót nyújthatnak. A szocializáció elsődleges színtere a család, mely alapja a társadalomban zajló pozitív és negatív folyamatoknak. Az elmúlt évtizedekben jelentős változások mentek végbe a magyar társadalomban, a családszerkezet átalakult, csökkent a jelentősége az informális csoportoknak, míg a formálisaké felerősödött. Ezekből a folyamatokból kiindulva egyre nagyobb hangsúly helyeződött a kutatásokban a társas kapcsolatokból következő kapcsolati tőkékre, mint a társadalmi integráció meghatározó faktorára (Albert-Dávid 2006, Czibere – Molnár 2016, Czibere 2017). A kapcsolatháló kutatók abból indulnak ki, hogy az egyén személyes kapcsolati hálóján keresztül megvizsgálható az általa birtokolt társadalmi tőke erőssége. Minden egyes társadalmi csoport más-más kapcsolati tőkével rendelkezik, ezáltal a társadalmi tőke változatossága és ezek következményei megfigyelhetők az egyének életében. A hálózati tőke hasznosítása, annak megfelelő kihasználása előnyös pozíciókba képes juttatni azok felhasználóit, de ez a folyamat az egyének, csoportok szintjén eltérően alakul. A tőke közvetítésével megszerzett érték anyagi és nem anyagi jellegű is lehet. Az anyagiak közé tartozhat a termék,

szolgáltatás, vagyon, a nem anyagiak közé a presztízs, pozíció és a befolyás is (Angelusz – Tardos 1988; Granovetter 1988). Ezen tőkék mértékének és erősségének kulcsfontosságú szerepe van az egyének, csoportok társadalmi hierarchiában elfoglalt helye és életminősége szempontjából.

A kapcsolati háló fontosságát számos empirikus kutatás bizonyította. Durkheim kutatásaiból kiderül, hogy a családhoz, közösséghez, egyházhoz fűződő társas kapcsolatok beszűkülése a társadalmi szerepek és normák megszűnését eredményezheti. A statisztikai adatok egyértelműsítik, hogy az öngyilkosság gyakorisága azoknál az egyéneknél a legszámottevőbb, akiknél a kapcsolati háló a leggyengébb (Durkheim 2003). A kapcsolatháló nagysága meghatározza, hogy az egyén milyen szintű támogatásra számíthat a környezetéből. A nagyobb és kiterjedtebb kapcsolathálóval rendelkező egyének több információhoz juthatnak hozzá, ezáltal az anyagi és nem anyagi jellegű erőforrásaik is számosabbak lehetnek.

Az egyéni kapcsolatháló két nagy típusa az erős és a gyenge kötések (Granovetter 1973). Az erős kötéssel rendelkezők közül mindenki ismer mindenkit, ilyenek a szülők, házastársak, testvérek, gyermekek és a barátok. Ezek a kapcsolatok főleg a mikrotársadalmi integrációban nyújthatnak segítséget. A hálók lehetnek multiplexek, azaz egy kapcsolat több szerepet is betölthet. A homofil kapcsolatok azt jelentik, hogy a hálóbeli tagok hasonlóan egymásra pl. korukban, iskolai végzettségükben, nemükben. A gyenge kötések közé sorolhatjuk az ismerősöket, tanárokat, szomszédokat. A gyenge kötések lényege abban rejlik, hogy van egy úgynevezett híd funkciójuk, mellyel a makrotársadalmi integrációt segíthetik elő azzal, hogy különböző társadalmi csoportokat kötnék össze egymással (Husztai 2012, Messing 2006, Czibere – Molnár 2016). Olyan információkat szerezhetnek a gyenge kötések által, melyekre az egyének a saját társadalmi köreikben nem lennének képesek. A gyenge kötések az erőforrásokhoz sikeresebben kapcsolnak, mint az erős, főként rokoni és baráti alapú hálózati kapcsolatok (Granovetter 1982). A granovetteri erős és gyenge kötésű kapcsolatok szerkezetének a kapcsolatokból nyerhető erőforrások tekintetében jelentős szerepe van. A gyenge és erős kapcsolatok erőssége jellemzi a személyek közti érzelmi töltöttséget, amit a kapcsolatokra fordított idő jelentősen meghatároz. Amennyiben két személy közti kapcsolat erős, úgy az baráti körének egybeesését is feltételezi. A kötések tehát hozzásegítik az egyént – a kapcsolatai útján – különböző erőforrásokhoz. A beszűkült kapcsolati háló az in-

formációktól történő megfosztottságot eredményezheti. A gyenge kötéseknek – empirikus vizsgálatok sora bizonyítja – a munkalehetőségek megszerzésében fokozott jelentősége van. Ahol a gyenge kötések számosságukban és erősségükben csekélyek, ott az információáramlás lassabb és a különböző társadalmi csoportok közti távolság megnövekedhet, ami a társadalom megosztottságához, töredezéséhez vezethet. Ennek a folyamatnak az ellenpéldája a rendszerváltás előtti időszakban – az erőltetett szocialista gazdaságpolitikából következően –, hogy a társadalom különböző etnikai csoportjaihoz tartozó személyek nem különültek el olyan élesen egymástól, hiszen az üzemekben, gyárakban a roma és nem roma munkások együtt dolgoztak (Kertesi, Kézdi 2010, Messing, Neményi, Szalai 2010). Ezek a kapcsolatok mára jelentősen sérültek, mivel a cigányok munkaerőpiacról való kiszorulása negatív hatással volt az egyéni kapcsolathálók (egocentrikus network) sűrűségére. A romák helyzetét nehezíti, hogy a munkalehetőségek csökkenése mellett a munkahelyi kapcsolataik is beszűkültek, megszűntek. Ezek az „erős kapcsolatok” védik őket a gazdasági nehézségek okozta terhek viselése során, de korlátozzák is lehetőségeiket. Kutatási adatokból kiderül, hogy a romák/cigányok kisebb arányban ismernek értelmiségieket – mérnököt, ügyvédet, jogászt –, olyan személyeket, akik segítséget nyújthatnának a munkaerőpiacon való elhelyezkedésben (*a gyenge kapcsolatok hiányának megjelenése*). A gyenge kötések erejét esetükben a lakóhely is tovább súlyosbítja. A romák/cigányok általában homogén közösségekben élnek, így nehezen tudnak „gyenge” kapcsolatokat kialakítani, pedig ezek a gyenge kapcsolatok a munkavállalásnál is komoly tőkét jelenthetnének (Albert – Dávid 2006, Czibere – Molnár 2016).

A tanulmányunk arra ad választ, hogy a térség adottságaiból következő szegénységi létben élők milyen kapcsolati hálóval rendelkeznek és a formális, illetve informális kapcsolatokra épülő segítségnyújtás során támogató rendszerük mely sajátosságok mentén működik. Az elemzésben részletezzük a barátok átlagos számának alakulását, melyet magyarországi tendenciákhoz viszonyítunk. A roma és a nem roma válaszadók körében egyaránt összehasonlítást teszünk, és a barátok számának alakulásában közrejátszó tényezőket elemezzük.

Módszer

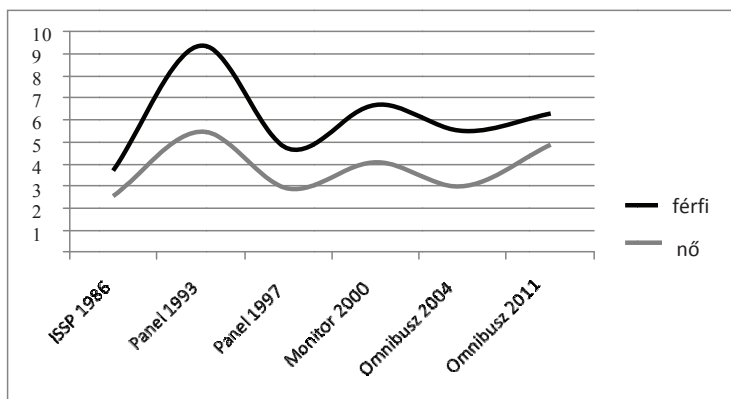
A társas kapcsolatok és a természetes támogató rendszer vizsgálata céljából célzott kérdéseket tettünk fel. A barátok számának meghatározásához a „*Hány barátja van Önnek?*” kérdést alkalmaztuk, abból a célból, hogy azt összevegyük a magyarországi adatokkal, illetve a származással. A baráti kapcsolatokban közrejátszó tényezők köréből vizsgáltuk a háztartás egy főre jutó jövedelmét, a válaszadó szubjektív egészségügyi állapotát, a vallásosság és a baráti kapcsolatok közötti összefüggéseket. Kiegészítettük még az infokommunikációs eszközök egyéni kapcsolathálóra gyakorolt hatásának elemzésével, illetve a boldogságérzet és a barátok átlagos számának összevetésével. Négy további kérdés feltevésével mértük a szolidaritási hálót: a segítségnyújtás formáit hivatalos ügyintézésben, iskoláztatással kapcsolatban, munkahelyszerzésben és betegség esetén jó orvos szerzésében. A kérdések alapvető célja az volt, hogy megtudjuk, kitől és milyen mértékben kapnak segítséget a Kárpátalján élők problémájuk esetén. A gyenge, illetve az erős kötések vizsgálata fontos kutatási téma egy olyan térségben, ahol az intézmények által biztosított védelmi háló részben vagy egészben hiányzik.

A baráti kapcsolatok alakulása

A jól működő természetes védőháló részét képezi a baráti kapcsolatok számának pozitív irányba történő alakulása. A barátok megléte fontos alapfeltétele annak, hogy azokban a helyzetekben, amikor az egyén segítségre szorul, legyenek olyan személyek, akikre számíthat problémája megoldásakor. A magyar felnőtt lakosság átlagos barátszáma az utóbbi években ingadozott. 2015-ben volt a legalacsonyabb (3,0), míg 2011-ben a legmagasabb (5,5) (Albert – Dávid 2016). Az egy baráttal sem rendelkezők aránya csökkent ugyan, de jelentősen csökkent az 5-nél több baráttal rendelkezők száma is. Egyre több emberről mondható el, hogy csak egy-két bizalmas baráttal rendelkezik. A férfiak és a nők közti különbségek tovább befolyásolhatják a barátok átlagos számának alakulását.

Kutatásunkban a Kárpátalján élő gyermekes háztartásokat kérdeztük. Válaszadóink döntő többsége nő volt, ami befolyásolhatja az eredményeket,

hiszen a mintánkban a férfiak aránya minimális. A barátkozás nemi különbségei jelentős befolyásoló tényezők lehetnek. A kutatásunkat nehezítette továbbá, hogy a barátság nehezen definiálható fogalom, hiszen sokféle kapcsolatot tekinthetünk baráti kapcsolatnak. A nemi hovatartozás is befolyásolja a baráti kapcsolatok alakulását. A nemek közötti barátkozásban tapasztalható különbségekre pszichológiai vizsgálatok hívják fel a figyelmet. Játsszótéri megfigyelések alapján a lányok kisebb csoportokban, míg a fiúk nagyobb csoportokban barátkoznak. Magasabb életkorban pedig a barátság a nők esetében elsősorban a beszélgetést és a titoktartást jelenti, a férfiak esetében pedig inkább a segítségnyújtást. 2001-ben kutatást végeztek 22 ország részvételével (főleg európai országok), amely alátámasztotta, hogy a férfiak átlagos barátszáma nagyobb, mint a nőké (Albert – Dávid 2005). A kutatás azt is megállapította, hogy a párkapcsolatban élő férfiak és nők között kisebb eltérés mutatkozik az átlagos barátszámban.

1. ábra

A barátok átlagos számának alakulása Magyarországon, nemi bontásban

Forrás: ISSP1986, TÁRKI Háztartás Monitor 1993, 1997 és 2000, TÁRKI Omnibusz 2004 és 2011

Az általunk vizsgált kárpátaljai térségben a megkérdezetteknek átlagosan 4,9 barátjuk van. A magyarországi átlagos barátok számához viszonyítva kevesebb. További kérdésként merül fel, hogy a korábbi években hogyan alakult az átlagos barátszám a kárpátaljai térségben? Erre vonatkozó felmérések korábban nem készültek, így a további vizsgálatok nélkülözhetetlenek

a pozitív vagy negatív tendenciák meghatározásához. Az általunk végzett 2016-os felmérés eredményei a 2015-ös magyarországi átlaghoz (3,0) viszonyítva eltérést mutatnak. Ennek a pozitív aránynak a hátterében állhat az is, hogy a kárpátaljai térségben élők kisebbségi létükből adódóan erősebb összetartásban élnek, jobban ápolják baráti kapcsolataikat. Nem utolsó szempont az sem, hogy a vizsgálatunkat három kisebb településen végeztük a Beregszászi járásban, ahol a személyes kapcsolatok gyakorisága erősebb lehet, mint a nagyobb városokban. A személyek közti közvetlen és gyakoribb emberi kapcsolatok a barátok számának emelkedésével járhatnak. Összehasonlítottuk eredményeinket egy, az országhatárhoz közel lévő településen – Nyíregyházán – végzett kutatás eredményeivel is. A nyíregyházi felnőtt lakosság átlagos barátszámáról több éven keresztül végeztek felmérést, amely lehetőséget biztosított az átlagos barátszám változásainak meghatározásához. 2008-ban Nyíregyházán a válaszadók 5,52 barátról számoltak be, 2010-ben 5,96-ról, 2012-ben pedig 4,8-ról (Husztai 2014). Az eredmények tehát egy változó átlagos barátszám-alakulást mutatnak, amely kezdetben emelkedett, majd jelentős mértékben csökkent 2010 és 2012 között. Az általunk vizsgált kárpátaljai válaszadók eredményeit összevetve a nyíregyházi adatokkal azt láthatjuk, hogy a 2012-es eredményekhez áll a legközelebb a válaszadók átlagos barátszáma.

A baráti kapcsolatok átlagos számának vizsgálatakor a származás hatását is néztük. Arra voltunk kíváncsiak, hogy befolyásolja-e és ha igen, milyen mértékben a kapcsolati háló alakulását. A barátok számának vizsgálatakor a roma válaszadók átlagosan 3,8 barátról számoltak be. A roma és nem roma válaszadók között ebben a tekintetben eltérést tapasztalhatunk. A roma válaszadók lényegesen kevesebb baráttal rendelkeznek, ezáltal a természetes támogatórendszerük is sérülékenyebb. A több mint egy átlagos barátszám jelentős eltérés a külön-külön vizsgált populációban. Azok az erőforrások, amelyeket a barátok nyújthatnak akár mentális, pénzügyi vagy természetbeni segítséggel, lényegesen alulmaradnak a nem roma válaszadókétól. A településen élő roma származásúak a települések szélén, települési körülmények között élnek. Feltételezhetjük, hogy a térbeli elkülönülés mellett a baráti kapcsolatok terén is elkülönülés mutatkozik. Összességében azt láthatjuk, hogy a romák körében lényegesen beszűkülni látszik a baráti kapcsolatokra épülő támogató rendszer.

A következő részben a baráti kapcsolatok számának alakulásában közrejátsszó tényezőket vizsgáljuk. Az egy főre jutó háztartásjövedelmet összevettük a barátok számának alakulásával. Az egy baráttal sem rendelkező háztartások átlagosan 618 UAH¹-val gazdálkodnak, az öt baráttal rendelkezők 1110 UAH-val, a 15 baráttal rendelkezők 1312 UAH átlagos bevétellel. Az adatok azt bizonyítják, hogy minél magasabb a háztartás jövedelme, annál több baráttal rendelkeznek a válaszadók. A háztartás jövedelmi szintje és a barátok átlagos száma között összefüggés mutatható ki.² Ez az összefüggés azt is jelzi, hogy a barátok milyen hatást gyakorolnak közvetve vagy közvetlenül az anyagi tőkére is. A kapcsolatok számossága plusz erőforráshoz juttathatja az egyént, amely a háztartás egy főre eső jövedelmében is tükröződik (1. táblázat).

1. táblázat

A barátok számának alakulása az egy főre jutó átlagos jövedelem függvényében

	Egy főre jutó átlagos jövedelem háztartásonként
Átlagosan 15 baráttal rendelkezők	1312 UAH ³
Átlagosan 5 baráttal rendelkezők	1110 UAH ⁴
Egy baráttal sem rendelkezők	618 UAH ⁵

Forrás: Saját szerkesztés

A deprivációs indexet vizsgálva azt láthatjuk, hogy a nem depriváltak átlagosan 5,5 baráttal, míg a súlyosan depriváltak 3,4 baráttal rendelkeznek. Az eltérés a depriváltak és a nem depriváltak tekintetében szignifikáns⁶.

¹ 1 UAH = 11 HUF a 2016-os átlagárfolyam szerint.

² Ez az összefüggés azonban meglehetősen gyenge. Pearson és Spearman korrelációt futtatunk. A Spearman korreláció eredménye szignifikáns volt bootstrapping előtt, és után is, (1000-es mintánál, 95%-os konfidencia intervallummal. Spearman's rho = .209, n = 136, p < 0,05) A Pearson korreláció viszont nem volt szignifikáns.

³ 14 432 HUF.

⁴ 12 210 HUF.

⁵ 6798 HUF.

⁶ A futtatott One way ANOVA a randomizálás (95%-os konfidencia intervallum, 1000-es minta) után szignifikáns különbségeket jelzett a csoportok között. F(2, 132)=2.225, p < 0,05

A súlyosan depriváltak nem csak a jóllétet befolyásoló javaktól megfosztottak, hanem a baráti kapcsolatuk száma is lényegesen kevesebb. Az informális kapcsolatok meggyengülésénél érdekes kérdésként merül fel, hogy ez a folyamat oka vagy következménye annak, hogy a barátok száma ennyire eltér egy átlagos kárpátjai polgárétól? A depriváltak nem csak az anyagi javak tekintetében különböznek, hanem a barátoktól érkező támogató közeg is kisebb esetükben.

Az általunk használt kérdőívben rákérdeztünk a válaszadók *egészségügyi állapotára* is. Azoknak, akik rendelkeznek valamilyen tartós betegséggel, a baráti kapcsolataik száma is szignifikánsan⁷ alacsonyabb. Ez azt erősíti, hogy a betegség negatív irányban befolyásolja a kapcsolatok alakulását, vagy a korábbi kapcsolatok megszakadását eredményezheti. Bizonyos betegségek immobilitással is párosulnak, melyek szintén a kapcsolatok beszűkülését eredményezhetik. A társas támogatás a betegségben élők szempontjából azért kiemelten fontos védelmi háló, mert a kárpátjai térségben a szociális és egészségügyi ellátás jóval alulmarad a magyarországi ellátásoktól. A mesterséges támogató rendszer hiányában, a természetes támogató rendszerből érkező segítségre a tartós betegséggel élőknek fokozott szükségük lenne.

A vizsgálatunk további érdekes eredményeket mutat *a vallásosság* és a baráti kapcsolatok alakulásának összevetése során. Az általunk megkérdezett kárpátjai térségben a válaszadók több mint háromnegyede vallásosnak vallotta magát. A nem vallásosak átlagos barátszáma (2,1) lényegesen alulmarad azokétól, akik vallásosak (5,2)⁸. A vallásosság önmagában nem lenne magyarázó tényező a személyes kapcsolatok erősségének meghatározása során. Azonban, ha megvizsgáljuk a vallásukat gyakorlókat, akkor már érthetővé válik a vallásosság és a baráti kapcsolatok közötti összefüggés. A templomba járók és nem járók között is eltérés mutatkozik a barátszámot illetően. A templomba járók átlagosan közel egy baráttal többet tudhatnak

⁷ A futtatott kétmintás t-próba szerint a különbség a tartós betegséggel rendelkezők ($M = 3.2222$ $SD = 4.43072$) és az egészségesek ($M = 5.9101$ $SD = 6.59139$) között szignifikáns ($p < 0,05$) a bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum) előtt és után is. $t(132) = -2.466$

⁸ A futtatott kétmintás t-próba szerint a különbség a vallásosak ($M = 5.2097$ $SD = 6.20683$) és a nem vallásosak ($M = 2.0833$ $SD = 3.11764$) között szignifikáns ($p < 0,05$) a bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum) előtt és után is. $t(134) = 1.720$

magukénak, mint azok, akik nem járnak templomba.⁹ A vallási közösségek egy olyan kapcsolati erőforrást tartogatnak, amely növelheti a barátok átlagos számát.

Az *infokommunikációs eszközök* létét és az internet használatát mérő kérdések segítségével arra kerestük a választ, hogy azok mennyiben befolyásolják a baráti kapcsolatok számának alakulását. Lényeges eltérés mutatkozik aszerint, hogy az internet-előfizetőknek átlagosan 5,6 barátjuk van, míg az internettel nem rendelkezőknek csupán 3,8. Azt mondhatjuk tehát, hogy az internet-előfizetéssel rendelkező válaszadók átlagosan közel két baráttal többel rendelkeznek, mint azok, akiknek nincs internet-hozzáféréstük¹⁰. Az internet-hozzáférés tehát egyértelműen tágítja a megkérdezettek kapcsolati hálóját.

Az *idegen nyelvtudás* vizsgálatánál nem mutatkozott lényeges eltérés az idegen nyelvet beszélők és nem beszélők között. Ez következhet abból is, hogy az általunk vizsgált településeken kevesen beszélnek idegen nyelven. Érdekes viszont, hogy az ukrán nyelvet beszélők az átlagos barátszámtól (4,9) több baráttal rendelkeznek.

Segítségnyújtási formák a formális és az informális kapcsolatok útján

Elemzésünk során a barátok számában közrejátszó tényezők mellett vizsgáltuk a segítségnyújtás formáit is. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a különböző élethelyzetekben a megkérdezettek kiknek a segítségére számíthatnak a hivatalos ügyintézésben, az iskoláztatás és továbbtanulás, a munkaerőpiaci elhelyezkedés során, illetve az egészségügyi ellátás igénybevételekor. A 2. táblázat azt mutatja, hogy a különböző segítségnyújtási formák szerint mennyire számíthatnak a válaszadók támogatásra az informá-

⁹ A futtatott kétmintás t-próba szerint a különbség a templomba járók ($M = 5.9306$ $SD = 6.34751$) és nem járók ($M = 3.8125$ $SD = 5.54885$) között szignifikáns ($p < 0,05$) a bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum) után. $t(134) = 2.060$

¹⁰ A futtatott kétmintás t-próba szerint a különbség az internet-előfizetéssel rendelkezők ($M = 5.7468$ $SD = 6.56226$) és nem rendelkezők ($M = 3.8070$ $SD = 5.12152$) között szignifikáns ($p < 0,05$) a bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidencia intervallum) után. $t(134) = 1.860$

lis kapcsolataikban. A táblázatból jól leolvasható, hogy az ismerősök azok, akiknek a segítségére inkább számíthatnak a hivatalos ügyintézésben (83,3%), az iskoláztatás és továbbtanulás (50,0%) során, a munkahely megszerzésében (43,8%). Betegség esetén viszont a baráti kapcsolatok az erősebbek (71,6%), bár, az ismerősökhöz viszonyítva (70,8 %) az eltérés nem mondható jelentősnek.

2. táblázat
Segítségnyújtási formák különböző élethelyzetekben (%)

	Családtag	Barát	Ismerős
Segítséget nyújt, vagy nyújtott Önnek hivatalos ügyintézéshez?	71,8	79,7	83,3
Segítséget nyújtott iskoláztatással, továbbtanulással kapcsolatban?	41,1	40,5	50,0
Segítséget nyújt vagy nyújtott egy jó állás, munkahely megszerzéséhez?	37,9	40,5	43,8
Betegség esetén segít vagy segített jó orvost szerezni?	63,7	71,6	70,8

Forrás: Saját szerkesztés

Az informális kapcsolatok útján történő segítségnyújtás egyik jellegzetes helyi speciális példája az „önkéntes közvetítő” szerepben lévő személy. Ez a közvetítő segítséget nyújt a hivatalos ügyintézésben azáltal, hogy elvégzi azokat a feladatokat (tájékoztatás, ügyintézés, kérelmek beadása, képviselet, fordítás, segélyek, támogatások kijárása stb.), amelyeket egy jóléti államban a helyi önkormányzat és különböző szociális segítő intézmények végeznek (Loncsák 2015, 2017).

A hivatalos ügyintézésben, az iskoláztatás és továbbtanulás során, a munkaerőpiaci elhelyezkedés és az egészségügyi ellátás kérdéskörénél a válaszadók 18,8 százaléka azt jelölte, hogy senkitől sem kap ilyen jellegű segítséget. A kérdések megválaszolása során 5,8 százalék nyilatkozott úgy, hogy senkitől nem számíthat segítségre problémájának megoldása során. Ezek a személyek azok, akik teljes mértékben kimaradnak a helyi közösség által nyújtott védelmi hálóból. A védelmi hálóból való kizáródás súlyosan érintheti a Kárpátalján élőket, mert a kimaradás nem csak egyfajta – korábban bizonyított (Gégény 2017) – boldogságérzettől fosztja meg őket, hanem,

mert a lokális közösségekben élőkől is eltávolodnak. Így kimaradnak abból a támogató közegből, melyet a helyi közösség tudna biztosítani – legyen az anyagi vagy más jellegű segítségnyújtási forma –, és a nehéz élethelyzetekben az interperszonális kapcsolataik használhatatlanok lesznek. A szolidaritási hálónak a megerősítése kifejezetten fontos egy olyan területen, ahol az emberek döntő többsége szegénységben él, és az állam által nyújtott szolgáltatások részben vagy egészen hiányoznak.

Összegzés

A társas támogatás lényeges eleme egy jól működő közösségnek, melyben az egyén problémáinak megoldásában segítségre számíthat a körülötte élőkől. A támogatások érkehetnek az erős és gyenge kötések közvetítésével is, melyeken keresztül érvényesülnek a társadalmi integrációs mechanizmusok. Tanulmányunk célja, hogy a beregszászi járásban elhelyezkedő Halábor, Nagyborzsova és Mezővári települések lakóinak természetes és mesterséges szociális védelmi hálóját feltérképezzük. Korábbi hasonló jellegű kutatások nem készültek ezeken a településeken, így a barátok számának alakulásáról tendenciát nem tudunk meghatározni. A magyarországi adatokkal összehasonlítva azt láthatjuk, hogy a 2015-ös évhez viszonyítva a baráti kapcsolatok a kárpátaljai térségben erősebbek, mint az anyaországban. A barátok átlagos számának változása önmagában nem magyarázza a folyamatok irányát, hiszen nem beszélhetünk egyértelmű emelkedésről vagy csökkenésről Magyarország viszonylatában. Fontos azonban leszögeznünk, hogy a kárpátaljai mintánkban döntő többségében nőket kérdeztünk meg, amely tovább torzíthatja az összehasonlítást. A női válaszadókról korábbi kutatások azt feltételezik, hogy a gyermekvállalás és az otthonmaradás miatt kapcsolataik izoláltabbak, de ellene szóló érv, hogy a kapcsolatok kialakításában – nem utolsósorban kommunikációs és kapcsolatteremtő képességük miatt – a nők előnyösebb helyzetben vannak. A vizsgálatunk során összehasonlítottuk a kárpátaljai cigány/roma válaszadók átlagos barátszámát a nem roma válaszadókéval. Az eredmények azt mutatják, hogy a cigány/roma válaszadók közel feleannyi baráttal rendelkeznek. A barátok számának alakulásában közrejátszó tényezőknél a háztartás jövedelmének nagyságával emelkedik a barátok átlagos száma is. A depriváltak és nem

depriváltak viszonylatában pedig szignifikáns eltérést találtunk az átlagos barátszámot illetően, míg a nem depriváltak átlagosan 5,5 baráttal addig a depriváltak 3,4 baráttal rendelkeztek. A tartós betegséggel rendelkezőknél szintén alacsonyabb átlagos barátszámot láthatunk. A templomba járók átlagosan egy baráttal rendelkeznek többen, mint a templomba nem járók. A különböző segítségnyújtási formáknál azt láthatjuk, hogy a hivatalos ügyintézés, az iskoláztatás és továbbtanulás, a munkaerőpiaci elhelyezkedés során az ismerősök azok, akiktől a leggyakrabban számíthatnak segítségre a megkérdezettek. Ennek hátterében az „önkéntes közvetítő” szerepben lévő személy tevékenysége állhat, mely személy mindhárom településen végzi munkáját. A probléma megoldás tekintetében 5,8 % nyilatkozott úgy, hogy senkitől sem számíthat segítségre. Az eredményekből egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a magyarországi tendenciáktól eltérnek a formális és informális kapcsolatok útján történő segítségnyújtási formák. Ezeknek a hátterében a szociális ellátórendszer hiányából következő segítségnyújtási folyamatok eltolódását láthatjuk a közvetítő személy irányába, melyeket a jóléti államokban az állami, civil vagy egyházi intézmények biztosítanak, különböző szolgáltatások útján.

Felhasznált irodalom

- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2000): A bizalmas kapcsolatokról. In: Szívós Péter és Tóth István György (szerk.): Monitor. 219–230. Budapest: TÁRKI
- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2005): „Férfiak és nők a családban egy két-generációs vizsgálat tükrében”. In: Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005. Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 102–117
- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2006): A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetekben. In: Társadalmi Riport 2006. TÁRKI, Budapest, 351–369
- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2016): A magyarországi kapcsolathálózati struktúrák jellemzői 2015-ben, www.socio.hu 2016/3 (Utolsó letöltés: 2017.01.20.)

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1988): A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. (Alapadatok és összefüggések a kulturális-interakciós rétegződésvizsgálat első eredményeiből). Szociológia 2. 185–204
- Czibere Ibolya – Molnár Éva (2016): Mélyszegénységben élő fiatal nők munkaerőpiaci és párválasztási perspektívái. Erdélyi Társadalom, 14(1): 165–190
- Czibere Ibolya (2017): A családi állapot és az élettel való elégedettség összefüggései és hatásuk a társadalmi integrációra a magyar társadalomban. Szociológiai Szemle 27(1): 30–63
- Durkheim, Émile(2003): Az öngyilkosság – Szociológiai tanulmány. Budapest: Osiris
- Granovetter, M. (1973): The strength of weak ties. American Journal of Sociology, 81: 1287–1303.
- Granovetter, M. (1982): The strength of weak ties: a network theory revisited. Sociological Theory. 1: 201–233.
- Granovetter, M. S.(1988): A gyenge kötések ereje. A hálózatelemzés felülvizsgálata. In.: Angelusz R. – Tardos R. (szerk.), Szociológiai Figyelő, 4(3): 39–60
- Husztai Éva (2012): Társas kapcsolatok: Családi, rokoni, baráti kapcsolatok Nyíregyháza lakói körében 2008–2010, Acta Med. Sociol. Különszám (1): 155–176
- Husztai Éva (2014): Társas kapcsolatok Nyíregyházán, Acta Medicinæ et Sociologica. 5(12–13): 143–164.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2010): Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a közép-iskolában. Beszámoló az Educatio Életpálya-felvételeknek 2006 és 2009 közötti hullámaiból. Megjelenés alatt: Társadalmi R riport, 2010. Budapest: TÁRKI
- Loncsák Noémi (2015): Szegénységi lét az ukrainai magyarság körében In: Juvenilia VI. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája (szerk.): Dobi Edit, Debrecen. 193–208.
- Messing Vera (2006): Lyukakból szőtt háló. Háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében. Szociológiai Szemle 2006/2. 37–54
- Messing Vera – Neményi Mária – Szalai Júlia (2010): Ethnic Differences in Education in Hungary. EDUMIGROM Survey Studies, Budapest: Central European University

PACZÁRI VIKTÓRIA
CIVIL AKTIVITÁS KÁRPÁTALJÁN

Bevezetés

A civilség, mint egyéni státusz, mint társadalmi szerep, mint lehetőség és kötelesség a demokrácia alapja és feltétele, az ebből kialakuló civil szektor pedig a társadalom kulcsfontosságú szereplője az állami és a gazdasági szféra mellett.

Ukrajna posztszocialista országként a kilencvenes évek előtt erősen „visszafojtott” civil szférával rendelkezett, melynek hatása a mai napig érzékelhető. Ezekben az években a civilség, mint érdekérvényesítő, véleményt reprezentáló eszköz, annak legális és nyugati értelemben vett formájában megszűnt létezni, hiszen a hatalom rendszerbontóként értelmezte. Éppen ezért csupán a kilencvenes években, a rendszerváltás után kezdett kiépülni a szektor, mely mentalitásában a hagyományos, nyugati értelemben vett civiliségtől teljes mértékben eltér. Emellett a kárpátaljai térség vizsgálata szempontjából óriási szerepe van a magyarság erős kisebbségi helyzetének. Vélhetően emiatt a helyi társadalom civil aktivitása a posztszocialista országokéhoz képest is jóval alacsonyabb szintű. Ukrajnában, és ezen belül a magyarok lakta Kárpátalján jelentős a demokrácia deficit, a politikai és civil értelemben vett modernizáció hiánya, melynek egyik okát a vélhetően gyenge civil társadalma jelentheti. Jelen tanulmány a fiatal gyermekes szülők civil aktivitásának vizsgálatán keresztül kívánja a helyi társadalom állampolgári és közösségi aktivitását feltárni.

Civilség, civil aktivitás

A civil szektort legtöbbször a demokratikus értékekkel kapcsolják össze, az állam és a piac mellett megjelenő, harmadik szféraként definiálják, melynek fő célja az állampolgárok képvisellete, védelme, véleményük kinyilvánítása.

A fogalom jelentős tartalmi változásokon, újraértelmezéseken ment keresztül az elmúlt időszakban. Jogi értelemben elsőként Locke megközelítést vehetjük alapul, aki a civil társadalmat az emberi és polgári jogok tiszteletben tartását biztosító szektorként értelmezte, ezt később Montesquieu bővítette ki az állammal szemben, a civil szféra részeként megjelenő intézményrendszer fogalmával, míg Tocqueville a demokrácia iskolájaként értékezte róla. (Ágh 2016) Mindezek alapján a civil társadalom egy olyan harmadik szektorként megjelenő szféra, mely funkciója szerint megvédi az állampolgárok jogait, valamint lehetőséget biztosít számukra azok gyakorlására. Az ideális civil társadalom kialakulásában ugyanis elengedhetetlen, hogy az állampolgárok aktívan gyakorolják civil szerepüket, a civil szféra megőrzésében és alakításában aktívan részt vegyenek. A civilek által működtetett formális intézményrendszer képes legitimálni a társadalom tagjainak erőfeszítéseit, érvényesíteni érdekeit és végső soron fenntartani a demokratikus berendezkedést.

A demokrácia lényege ugyanis – kiváltképp egy posztszocialista ország esetében – az állampolgárok társadalomformáló erejében, a közügyek alakításába való beleszólási lehetőségben, a politikai hatalomra való nyomásgyakorló szerepében rejlik, míg Danesh A. Chekki széles körben elfogadott megközelítése szerint a demokrácia „az emberek uralmaként” is értelmezhető (id. Czibere – Rácz 2015). Kuti Éva szerint a civil szférában való aktív részvétel a jól működő társadalmak alapja, míg ennek hiánya a társadalom atomizálódásához vezet (Kuti 1998). A civil társadalom, az aktív civil szerepek hiánya tehát nem csak a társadalom egészének működésére gyakorol negatív hatást, hanem annak mikroszintjeire is, hiszen egyenesen arányos az állampolgárok között megjelenő bizalom és kölcsönösség mértékével (Czibere – Rácz 2015). Jelentős szerepe van az egyének szubjektív jóllétében is, Tocqueville szerint a közügyekben való részvétel az egyén önbecsülésének kulcsa (id. Bokor et al. 2011).

Állampolgári aktivitás

Az állampolgári aktivitás és az állampolgárság különböző fogalmak, de közös bennük, hogy a civilséghez közel álló definícióként szokták őket említeni. Míg az állampolgárság alapvetően jogi terminusra utal, addig az állampolgári aktivitás olyan jogok és kötelességek aktivizálását jelöli, melyek szorosan kapcsolódnak a civil létben megjelenő tartalmakhoz. Aktív állampolgárságról akkor beszélünk, ha a jogi értelemben vett állampolgári szerepben megjelenő jogokat és lehetőségeket aktívan érvényesítő, a demokratikus értékeket szem előtt tartó, valamint ezeket felelősségként és kötelességként kezelő egyéneket a társadalom tagjaiként vizsgálhatunk. (URL1)

Aktív állampolgárság és nyilvánosság

Tocqueville szerint a demokrácia szorosan összefügg a nyilvánossággal, éppen ezért a társadalmat jelentősen meghatározza az, mennyire van benne lehetőség az értékek és érdekek publikus közvetítésére (id. Bokor et al. 2011). Ebből következik az is, hogy a társadalom tagjainak nyilvánosságot befogadó és fogyasztó képessége jelentősen hozzájárul állampolgári, közéleti aktivitásuk fokához. Habermas a „köz” és a „magán” szembenállása alapján határozta meg a nyilvánosság fogalmát, mely segítségével a társadalom tagjai őket érintő kérdésekben véleményeket, törekvéseket fejezhetnek ki. Mindezek miatt Habermas a nyilvánosságot a sikeres demokrácia alapjaként értelmezi(id. Bokor et al. 2011).

A részvételi demokrácia gyakorlásának kiváló eszköze lehet a ma már sokak számára hozzáférhető virtuális világ, az internet, a közösségi média, amely (jobb esetben) cenzúra és szelekció nélkül teszi elérhetővé a különböző információkat az állampolgárok számára. Emellett vélemény-nyilvánításra, érdekérvényesítésre használható platform, mely könnyű elérhetősége miatt lehetőséget ad a társadalom tagjainak széleskörű informálására és véleményformálására. (Bokor et al. 2011) Wellman és társai kutatása alapján az internetelérés növeli a civil társadalom erősségét jelentősen meghatározó civil szervezeti részvételt, valamint az egyén politikai aktivitását (Wellman et al. 2002).

Civilként Kárpátalján

Kárpátalja Ukrajna részeként a posztszocialista országokra jellemző civil társadalommal rendelkezik. Az ilyen társadalmak aktivitása jóval alacsonyabb és fejletlenebb a nyugati országokéhoz képest, hiszen a civil szféra a szocializmus évtizedei alatt gyakorlatilag megszűnt létezni, jobb esetben, Bibó szavaival élve a „szabadság kis köreiben” működött, semmiképp sem legitim és nyilvános módon. A rendszerváltást követően új civil szervezetek jöttek létre, és egy lassú megerősödést figyelhettünk meg. Ennek ellenére az elemzés fontos elméleti alapját képezi a civil társadalom történeti tényekkel magyarázható fejletlensége. Kuti Éva szerint ugyanis európai szintű civil társadalom csak azokban az országokban jöhet létre, ahol az állampolgárok aktívan véleményt formálnak és szerepet vállalnak a közügyekben, a társadalom egészét érintő kérdésekben egyaránt (Kuti 2008). Kárpátalján azonban, amellettt hogy posztszocialista országgként még mindig csupán a civil szféra ki-, és újraalakulásáról beszélhetünk, az ukrán államhoz tartozás miatt a kisebbségi lét is súlyosbító körülményként jelenik meg (Bayerné 2012).

Kutatási eredményeink

Vizsgálatunkban a három kárpátaljai faluban élő magyar lakosság civil szférában való részvételét, állampolgári aktivitását, valamint ezek értelmezését vizsgáltuk. A térség ebben az összefüggésben szociológiai értelemben még feltáratlan, hiszen nagyon kevés vizsgálat zajlott a helyi társadalmakra irányulóan. Információink alapján a korábbi években nem készült a kárpátaljai magyarság civil és állampolgári aktivitását mérő kutatás, éppen ezért az alábbi eredmények hiánypótlóak lehetnek. A részvétel mellett kíváncsiak voltuk arra, hogy a hír- és médiafogyasztás milyen mértékben jelenik meg a lakosság körében, mennyire tájékozottak a szűkebb és tágabb környezetükkel kapcsolatban az itt élők, valamint ez az informáltság összefügg-e civil aktivitásuk szintjével.

Módszertan

Kutatásunk során 139 gyermekes háztartást értünk el a három faluban. A háztartásokra és a gyermekek szükségleteire irányuló kérdéseket külön kérdőív segítségével mértük. A háztartásokra irányuló kérdések körében kapott helyet a civil aktivitással foglalkozó tematikus blokk is, melyet összesen négy kérdés vizsgált. A kérdőíveket minden esetben kérdezőbiztos töltötte ki. Az első kérdésben az állampolgárság fogalmához leggyakrabban társított állításokat foglalmaztuk meg, ezek szubjektív fontosságát egytől ötig terjedő skálán (melyen 1 – egyáltalán nem fontos; 5- nagyon fontos) ítélték meg a válaszadók. Második kérdésünk a hírfogyasztás, informálódás gyakoriságával foglalkozott, ezen belül kitérve az aktuálpolitikai, illetve a színes hírek fogyasztásának rendszerességére. Ehhez kapcsolódóan mértük a térség háztartásokban lévő internet-előfizetéseinek mennyiségét. Végezetül további egy kérdésben tanulmányoztuk a válaszadók civil aktivitáshoz fűződő attitűdjeit, ahol arra voltunk kíváncsiak, hogy az egyén az elmúlt egy évben segített-e a bármilyen formában környezetének (szomszédoknak, barátoknak, civil és politikai szervezeteknek, egyháznak, iskolának).

Véleményünk szerint a kérdések fogadtatása, és az azokra adott válaszok jól reprezentálják a helyi lakosság civilséghez, állampolgársághoz való viszonyát. A kérdések tárgyának, lényegének értelmezése még a nem deprivált válaszadók esetében is nehézséget jelentett, ami a két attitűd egyénektől való idegenségét jelzi.

A „jó” állampolgár

Kérdőívünk civil-léttel foglalkozó blokkjának első kérdése a megkérdezettek „jó állampolgárról” alkotott véleményével foglalkozott. Egy ötfokozatú skálán kellett meghatározniuk az adott jellemző fontosságát a „jó állampolgárság” szempontjából. Az egyes számú diagramon látható, hogy viszonylag sokan, átlagosan a megkérdezettek 15,9 százaléka nem tudott válaszolni a kérdésekre. Ez az adat kiválóan mutatja a vizsgált kárpátaljai magyar közösség civil és politikai ügyektől való távolmaradását, hiszen tapasztalataink alapján a nem válaszolók többnyire nem tudták értelmezni a felsorolt állításokat még a kérdezőbiztos magyarázó segítségével sem.

Az általunk vizsgált településeken jelentős szerepe van az egyháznak, a diakóniai csoportnak közösség- és programszervezés, valamint adományozás szempontjából is. Éppen ezért a karitatív ügyekhez leggyakrabban a vallási csoportokat kötik, akik időszakosan kapott adományaikkal próbálják segíteni a nehéz sorsú gyülekezeti tagokat, valamint a hívek által adományozott „perselypénzzel” a gyülekezethez kapcsolódó épületeket igyekeznek időről időre renoválni. A vallás és az állampolgárság kapcsolatának ezen értelmezése magyarázhatja az adományozás, mint állampolgári érték viszonylagos prioritását, hiszen a kérdést a válaszadók 73,1 százaléka nagyon fontosnak, inkább fontosnak vagy közepesen fontosnak értékelte.

Kíváncsiak voltuk arra is, hogy a vizsgált populáció hogyan vélekedik a „kötelező” állampolgári értékek fontosságáról: a törvények betartásáról, valamint az adók és a járulékok megfizetéséről. Az ezekre adott válasz azért is lehet érdekes, mert a térség lakói jellemzően a szürke- vagy feketegazdaság által kínált munkahelyeken tudnak munkát találni, vagy más, alternatív módszerrel keresnek pénzt. Ennek ellenére a grafikonon látható eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy a legtöbben nagyon fontosnak tartják ezen állampolgári értékek betartását. Ebből következik, hogy tisztában vannak az állampolgárként kötelezően előírt szabályokkal, azonban körülményeik nem minden esetben teszik lehetővé ezek maradéktalan betartását.

A politikai attitűdöket vizsgáló kérdéseinkkel a választásokon való szavazás fontosságát, valamint a politikai ügyekben való tájékozottságot mértük. Ezek az eredmények egyértelműen a helyi társadalom depolitizáltságára utalnak. A törvények betartásához hasonlóan sokan értékelték nagyon fontosnak a választásokon való részvételt, azonban ez az eredmény csak viszonylagos. Bár az állampolgári aktivitás szempontjából vizsgált választásokon való szavazás, és a tényleges választási részvételi adatok összehasonlítása nem lehetséges, hiszen nem tudjuk, hogy az általunk megkérdezettek hány százaléka venne részt fizikailag a választásokon. Fontos megjegyeznünk, hogy az ezredforduló környékén egyes európai országok (pl. Belgium, Málta, Olaszország, Dánia) 90 százalék körüli eredményt produkáltak az országgyűlési választások során (Angelusz – Tardos 2005). Ezzel szemben az aktív politizálást, véleményüknek való hangadást a megkérdezettek 23,2 százaléka teljes mértékben elutasította, 17,4 százalékuk nem válaszolt a kérdésre, és csupán 8 százalék tartotta ezt fontos állampolgári tevékenységnek. Ez az adat passzív politikai részvételre utal, feltételezhető, hogy bár

valamennyire informálódnak a politikai eseményekről, tényleges cselekvési lehetőség esetén (pl. tiltakozások, megmozdulások) kevesen adnának hangot véleményüknek nyilvánosan is.

1. ábra

„Mit gondol, mennyire fontosak az alábbiak ahhoz, hogy valaki jó állampolgár legyen...?”(%; 1 – egyáltalán nem fontos, 5 – nagyon fontos; N = 138)

Forrás: Saját szerkesztés

A politikai kérdésekkel ellentétben a közügyekben való részvételt, az ezzel kapcsolatos ismeretszerzést már jóval fontosabb állampolgári értéknek titulálták. A megkérdezettek 21,7 százaléka nagyon fontosnak tartja a közügyekben való tájékozódást, 14,5 százalékuk pedig a vélemény-nyilvánítást is, azonban fontos információ, hogy a válaszadók 16,7 százaléka ezekre a kérdésekre sem adott választ.

Egy másik, hasonló tárgyú kérdésünkben arra voltunk kíváncsiak, hogy a megkérdezettek milyen gyakran szoktak közéleti, vagy politikai kérdésekben véleményt nyilvánítani. Az eredmények alapján a válaszadók 65,2 százaléka soha nem cselekszik így, míg csupán 10,8 százaléka minimum havonta, 23,9 százalékuk pedig ennél is ritkábban szokott nyilvánosan véleményt formálni. A közügyekben való részvételtől alkotott vélemények a politikai attitűdökhöz hasonlóan passzivitást fejeznek ki, hiszen a vizsgált populáció kevés hányada gondolja határozottan fontosnak az állampolgári aktivitás szempontjából.

Összességében a megkérdezettek a „formális kötelességek” betartását tartják a legfontosabbnak, ötfokozatú skálán átlagosan 4,73 pontra értékel-

ték az adók és járulékok megfizetésének, valamint a törvények betartásának fontosságát, és 4,6 pontra a választásokon való részvételt. Mindemellett a közügyekben való tájékozódás már csak 4,38, az adományozás pedig 4,28 pontot ért el. A politikai vélemény-nyilvánítás azonban jóval alacsonyabb, 3,64 pontot kapott átlagosan, mely alapján arra következtethetünk, hogy bár elméletben fontosnak tartják az aktív állampolgársághoz tartozó értékeket, ezt nem mindig követi gyakorlati megvalósítás.

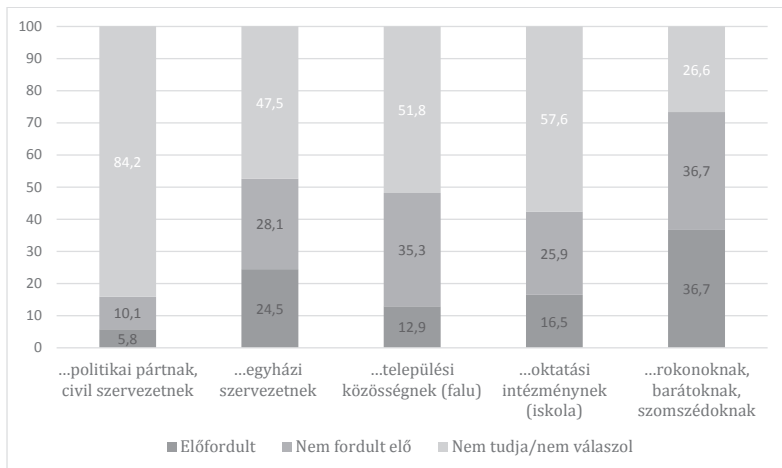
Civil-lét

A civil aktivitás méréséhez a kutatók leggyakrabban szervezeti kapcsolódást szoktak vizsgálni. Előzetes információink alapján az általunk vizsgált kárpátaljai településeken rendkívül alacsony, a nullához közelít azoknak az aránya, akik akár formálisan, akár informálisan szervezeti tagsággal rendelkeznek, ezért ehelyett arra kerestük a választ, hogy milyen gyakran segítenek a környezetükben élő szervezeteknek, közösségeknek.

A kérdőív ezen blokkjának felvétele során érdekes eredmények születtek. A 2. ábra eredményei szerint a megkérdezettek több mint fele, 53,5 százaléka valamilyen okból nem válaszolt a segítség rendszerességét és irányát mérő kérdéseinkre, melyek közül kiemelkedően alacsony aktivitás mutatkozott a politikai pártnak, civil szervezetnek való segítség gyakoriságát firtató alpontonra vonatkozóan – erre a megkérdezettek 84,2 százaléka nem felelt. Ennek oka vélhetően az értelmezési nehézségekben rejlik – a vizsgált térségben abszolút nem jellemző a klasszikus értelemben vett civil tevékenység, ezért ilyen értelemben a velejáró, másoknak nyújtott támogatás sem.

A barátoknak, rokonoknak történő segítségnyújtás esetében is jelentős volt azoknak az aránya, akik nemmel válaszoltak, viszont viszonylag alacsony az egyáltalán nem válaszolók aránya, mely a könnyebb értelmezhetőségre utal. A 2. ábrán látható, hogy egyházi szervezetnek, valamint rokonoknak, barátoknak a megkérdezettek egynegyede-egyharmada segített az elmúlt egy évbe. A helyi társadalom meglehetősen atomizált, ritkán vannak olyan közösségi események, melyek lehetőséget adnának a szűk családi-baráti körön kívüli kapcsolatok kialakítására. Az egyetlen ilyen tevékenységet a templomba járás és a vallási eseményeken való részvétel jelenti, éppen

ezért jelent meg az egyház, mint második legfontosabb civil jellegű, a helyi lakosok által támogatott szervezet. Az egyházi szervezetnek való segítségnyújtás alatt a leggyakrabban az adományozásra, a „perselypénzre” asszociáltak, mely leszűkíti a megjelenő civil tevékenységek körét.

2. ábra

Előfordult-e az elmúlt évben, hogy Ön vagy a háztartás valamely tagja önként segített...? (%; N = 138)

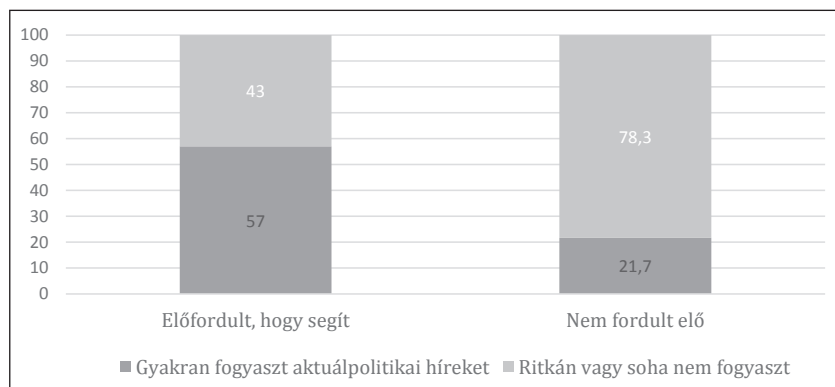
Forrás: Saját szerkesztés

Internetelérés és civil társadalom

A tájékozódás, a virtuális világban való jelenlét mértéke befolyásolhatja a civil és állampolgári részvételt, ezért kutatásunkban kíváncsiak voltunk a vizsgált térség ilyen irányú attitűdjeinek összefüggéseire is.

A vizsgált időszakban a válaszadók 56,3 százaléka rendelkezett saját internet hozzáféréssel, ami jelentősen korlátozza a térségben élők információkhoz történő hozzáférést. A megkérdezettek közül csupán 57,6 százalék szokott rendszeresen aktuálpolitikai vagy „színes” híreket fogyasztani, tehát a lakosság majdnem fele csak nagyon ritkán vagy soha nem érdeklődik őket érintő kérdések iránt. A két hírtípus közül az aktuálpolitikai hírek növelhetik inkább az egyének közügyekről való informáltságának mértékét, ezért

megnéztük, hogy az ilyen típusú tájékozódás hatással van-e a másokon való segítség mértékére.

3. ábra

A civil részvétel és az aktuálpolitikai hírfogyasztás összefüggései (N = 123)

Forrás: Saját szerkesztés

A 3. ábráról leolvashatjuk, hogy kiemelkedően magas azoknak az aránya, akik nem fogyasztanak ilyen típusú híreket, illetve az elmúlt évben nem segítettek senkinek a felsorolt csoportok közül. Ez az adat arra enged következtetni, hogy összefüggés lehet a két attitűd között: akik kevesebb információval rendelkeznek a közügyekkel és a világ történéseivel kapcsolatban, vélhetően ritkábban találkoznak a civil részvétel szerepével és fontosságával.

Részvételt befolyásoló tényezők

Az általunk vizsgált népesség csaknem 44,9 százaléka súlyosan deprivált (erről bővebben Czibere – Kovách 2017, Loncsák 2017, Molnár 2017), ezért az őket érintő eredmények meghatározóak. Vizsgáltuk, hogy az állampolgári aktivitásról alkotott vélemény összefügg-e az egyén deprivált státuszával. Eredményeink alapján erős szignifikáns összefüggést találtunk a deprivált-ság szintje, valamint a törvények betartásáról, és a választásokon való szava-

zás fontosságáról alkotott vélemények között,¹ ezeket az értékeket a nem deprivált státuszúak jóval nagyobb arányban ismerték el, míg a súlyosan depriváltak többnyire nem tudták értelmezni a kérdéseket sem. Emellett az internet-hozzáférés és a depriváció mértéke is egyértelmű, szignifikáns összefüggést mutat.²

Eredményeink alapján azok, akik rendelkeznek valamilyen tartozással, jóval kevesebb eséllyel segítenek a felsorolt csoportok bármelyikének, míg azok a személyek, akiknek nincsenek adósságaik, azok jóval gyakrabban segítenek – jellemzően a településnek, a szomszédoknak, a rokonoknak. A tartozással rendelkezőkre ez ritkán jellemző, ami a reciprocitás, a kölcsönös segítség hiányára utal. Az anyagi helyzet civil részvételre gyakorolt hatását a megtakarításokkal rendelkezés szempontjából is vizsgáltuk. Szignifikáns összefüggést találtunk a megtakarított pénzzel rendelkezők, valamint az egyháznak, településnek, oktatási intézménynek segítők között.

Kíváncsiak voltuk a vallásosság civil értékekre gyakorolt hatására is – feltételeztük, hogy a magukat vallásosnak vallók nagyobb eséllyel segítenek másoknak, különösen az egyházi közösségeknek. Ezt a hipotézisünket azonban kénytelenek voltunk elvetni, mert eredményeink szerint semmilyen összefüggés sincs a két attitűd között.

Feltételeztük, hogy a romák magas szintű depriváltsága a civil részvétel hiányát okozhatja, előbbi az egyén társadalmi pozíciójának okozója, míg utóbbi a következménye lehet. Elemzésünk során azonban nem kaptunk ezt alátámasztó szignifikáns visszaigazolást, melyet a kérdést megválaszolók alacsony száma eredményezhet.

A civil részvétel, másoknak való segítség szempontjából azonban fontos tényező a válaszadó származása, etnikai hovatartozása, ugyanis eredményeink szignifikáns eltérést mutatnak ezen a területen.³ A romák jóval kevesebb eséllyel segítenek egyházi, oktatási szervezetnek, illetve a település kö-

¹ A depriváltság szerint elkülönített csoportok és a törvények betartásának fontossága között a khi négyzet próba értéke = 39.669, $df = 10$, $n = 137$ $p < 0,001$ A depriváltság szerint elkülönített csoportok és a választásokon való részvétel fontossága között a khi négyzet próba értéke = 49.578, $df = 10$, $n = 137$ $p < 0,001$ Mindkét teszt szignifikáns volt a bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidenciaintervallum) előtt és után is.

² A khi négyzet próba értéke = 39.629, $df = 4$, $n = 137$, $p < 0,001$ Az eredmény szignifikáns volt a bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidenciaintervallum) előtt és után is.

³ A khi négyzet próba értéke = 14.040, $df = 3$, $n = 133$, $p < 0,001$ Az eredmény szignifikáns volt a bootstrapping (1000-es minta, 95%-os konfidenciaintervallum) előtt és után is.

zösségének. Ennek oka elsősorban szegregáltságuk igen magas foka lehet, vélhetően ritkán kerülnek kapcsolatba a saját közösségükön kívüli csoportokkal.

Összegzés

A kárpátaljai magyar lakosság állampolgárság-értelmezésének és civil aktivitásának vizsgálatára készülve rendkívül alacsony értékekre számítottunk, hiszen a helyi társadalom zárt, atomizált csoportokban él, a nyugati értelemben vett civil társadalomtól jóval fejletlenebb civil és állampolgári kultúrával rendelkezik. Már kutatásunk adatgyűjtési szakaszában kiderült, hogy ez a feltételezésünk beigazolódik, hiszen az említett értékeket mérő blokk esetében igen alacsony válaszadási aránnyal találkoztunk. Ennek oka vélhetően az „állampolgár” és a „civil” fogalmak ismeretlensége, értelmezési nehézsége – különösen a súlyosan deprivált státuszúak esetében. A válaszadók többsége fontosnak tartotta a klasszikus állampolgári értékeket (törvények betartása, választásokon való részvétel), azonban zárkózottnak bizonyultak a politikai életben állampolgárként való megjelenéssel, aktív vélemény-formálással kapcsolatban. Emellett alacsony mértékben jelenik meg a civil társadalomban „segítőként” való részvétel, különösen civil vagy politikai szervezetek esetében, és meglepően alacsonyan rokonok és barátok számára nyújtott segítségben.

A bevezetőben leírtak alapján a civil társadalomban való aktív részvétel, a civil és állampolgári jogok és lehetőségek kihasználása egyfajta előnyként jelenik meg az egyének életében, melyek esélyt adnak az érdekérvényesítésre, a civil tevékenységgel járó előnyök kihasználására, és végeredményben egy jobb élet elérésére. Éppen ezért azok, akik a „jó állampolgárt” jellemző tulajdonságokat, a segítségnyújtás relevanciáját nem tudják értelmezni, egy jobb életből záródnak ki. A vizsgált kárpátaljai térség lakói történeti adottságaikból, kisebbségi státuszukból fakadóan ezekhez a jogokhoz nem jutnak hozzá olyan mértékben, ahogyan egy modern, demokratikus állam polgárainak „illik”. Ez a megfosztottság pedig különösen nagymértékben jelenik meg a köztük, s legfőképp a hátrányos helyzetűként megjelenő csoportok esetében: a romáknál, a súlyosan deprivált helyzetűeknél, a rossz anyagi helyzetben élőknel. A civil társadalomban való részvétel terén meg-

mutatkozó lemaradást pedig egy sor más hátrány követ, melyek együttesen az életminőség javításának lehetőségétől fosztják meg az egyéneket.

Felhasznált irodalom

- Ágh Attila (2016): Vitairat a „civilek hatalmáról” – A védekező társadalom, avagy a civilek hatalma: töprengések a magyar civil társadalom helyzetéről. In: Antal Attila (szerk.) (2016): A civilek hatalma. Budapest: Noran Libro Kiadó
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2005): Választási részvétel és politikai participáció. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.) (2005): Törések, hálók, hidak. Választási magatartás és politikai tagolódás Magyarországon. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány
- Bayerné Sipos Mónika (2012): Politikai és civil szervezetek viszonya Kárpátalján. In: Kupa László (szerk.) (2012): Együttélés és együttműködés. Interetnikus kooperáció Közép-Európában. Pécs: Virágmandula Kft.
- Bokor Tamás – dr. Dietz Ferenc – dr. Molnár Ildikó (2011): Társadalmi nyilvánosság. Közkommunikáció és problémakezelés a közszolgáltatásban, különös tekintettel a helyi közigazgatásra. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem
- Czibere Ibolya – Rácz Andrea (2015): A civilitás, az önkormányzatiság és a projektek hatásai a nonprofit szektor szociálpolitikai szerepvállalásaira. Debreceni Szemle 2015/1. 3–17
- Kuti Éva (1998): Hívjuk talán nonprofitnak...: a jótékonyág, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése. Budapest: Nonprofit Kutatások
- Kuti Éva (2008): Civil Európa – civil Magyarország. Magyarország, Európa Ház
- URL1: „Alattvalók vagy polgárok lesznek?” – A fiatalok állampolgári készségei Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. Kutatási összefoglaló, 2010. http://www.tarki-tudok.hu/file/alattvalok_vagy_polgarok_lesznek_kutatasi_osszefoglalo_2010.pdf Utolsó letöltés: 2017.02.02.
- Wellman, Barry – Haase, Anabel Quan – Witte, James C. – Hampton, Keith (2002): Növeli, csökkenti vagy kiegészíti az Internet a társadalmi tőkét? Információs Társadalom 2(1): 5–26

